ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ϗ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

Κόμμα Ιωάννου

(Α΄ Ιωάννη 5:7, 8): Μελέτη στην παρεμβολή και στην απομάκρυνσή του από το Βιβλικό κείμενο

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

ΠΑΥΛΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

Επιβλέπων Καθηγητής: Πέτρος Β. Βασιλειάδης
Συμβουλευτική Επιτροπή: Μ. Κωνσταντίνου ϗ π. Ι. Σκιαδαρέσης

Θεσσαλονίκη, 2013

ARISTOTLE UNIVERSITY OF THESSALONIKI
FACULTY OF THEOLOGY - SCHOOL OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF BIBLICAL LITERATURE & RELIGION

Comma Johanneum

(1 John 5:7, 8): A study on its interpolation and removal from the Biblical text

Master of Theology research thesis

PAVLOS D. VASILEIADIS

Supervising Professor: Petros B. Vassiliadis
Research Panel: M. Konstantinou & Fr J. Skiadaresis

Thessaloniki, Greece
2013

Αφιερώνεται
σε όλους εκείνους στην ιστορία
που «*ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου*
καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν
καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου»
[Αποκάλυψη 12:11]

Περιεχόμενα

Πρόλογος

Μαρτυρῶ ἐγὼ
παντὶ τῷ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου·
ἐάν τις ἐπιθῇ ἐπ᾽ αὐτά, ἐπιθήσει ὁ θεὸς ἐπ᾽ αὐτὸν
τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ,
καὶ ἐάν τις ἀφέλῃ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ βιβλίου τῆς προφητείας ταύτης,
ἀφελεῖ ὁ θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς
καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας.

—Αποκάλυψη 22:18, 19

Η Αγία Γραφή βρίσκεται στο επίκεντρο του πανανθρώπινου προβληματισμού για 2.000 και πλέον χρόνια. Οι ιδέες της καθόρισαν με τρόπο μοναδικό την εξέλιξη της ανθρώπινης οικογένειας. Αναντίρρητα πρόκειται για το βιβλίο των βιβλίων, τόσο ως προς την ευρύτητα κυκλοφορίας όσο και ως προς την επίδραση που έχει ασκήσει. Συνεπώς, η μελέτη των πτυχών αυτού του εξέχοντος συγγράμματος αποτελεί αξιόλογο έργο.

Η παρούσα διατριβή εστιάζεται σε ένα ζήτημα που σχετίζεται με τη μεταβίβαση του βιβλικού κειμένου. Είναι γεγονός ότι η μετάδοση ενός γραπτού έργου επί πολλούς αιώνες, κατά τους οποίους μάλιστα δεν υπήρχαν τα σύγχρονα μέσα, δεν αποτελεί διόλου εύκολη διαδικασία. Εύλογα μπορεί να αναρωτηθεί κανείς αν και κατά πόσο αλλοιώθηκε το κείμενο της Αγίας Γραφής από την εποχή που γράφτηκε αρχικά ως σήμερα. Η βιβλική επιστήμη έχει ως σκοπό τη διερεύνηση τέτοιου είδους θεμάτων με τρόπο συστηματικό και εμπεριστατωμένο.

Το βιβλικό κείμενο δέχτηκε πράγματι ποικίλες επεμβάσεις στο πέρασμα του χρόνου, μικρότερης ή μεγαλύτερης σημασίας. Η περικοπή που ονομάζεται «Κόμμα Ιωάννου» ή, αλλιώς, «Ιωάννειο κόμμα» αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση. Πρόκειται για ένα τμήμα κειμένου που προστέθηκε στην ιωάννεια επιστολή αιώνες μετά τη συγγραφή της. Σταδιακά παγιώθηκε στις βιβλικές εκδόσεις ως τμήμα του αυθεντικού, πρωτότυπου κειμένου. Παρά τα πορίσματα της βιβλικής έρευνας, η απομάκρυνση αυτής της περικοπής έχει αποδειχτεί εξαιρετικά επίπονη διαδικασία. Μάλιστα, ακόμη και σήμερα επιβιώνει λαθραία σε πολλά αντίτυπα της Αγίας Γραφής. Το ελληνικό αναγνωστικό κοινό—πιστών ή μη πιστών—βρίσκεται κατ' εξοχήν σε αυτή τη θέση. Να διαβάζει, δηλαδή, το κείμενο της Καινής Διαθήκης που εγνωσμένα περιέχει μη αυθεντικό υλικό. Σήμερα βέβαια υπάρχουν περισσότερες επιλογές για τον ενημερωμένο αναγνώστη. Σε παλιότερες, όμως, εποχές το εν λόγω χωρίο προκάλεσε σημαντικές συγκρούσεις και ήταν αυτό που «ήγειρε τις περισσότερες θεολογικές διενέξεις απ' ό,τι οποιοδήποτε άλλο τμήμα των Ιερών Γραφών».[1]

[1] Adam Clarke, *The New Testament ... with a commentary and critical notes*, New York, 1831, τόμ. 2, σ. 948.

Συνεπώς, τίθενται ορισμένα συναφή προς το *Κόμμα Ιωάννου* ερωτήματα, όπως: Το έγραψε πράγματι ο Ιωάννης; Αν δεν το έγραψε, γιατί υπήρξε αυτή η αλλοίωση του βιβλικού κειμένου; Πώς συνέβη κάτι τέτοιο σε ένα ιερό σύγγραμμα που έτυχε τόσο τεράστιας αποδοχής; Γιατί μπορεί κανείς να αρνείται να το απομακρύνει εφόσον τα στοιχεία υποδεικνύουν ότι πρόκειται περί παρεμβολής; Υποβαθμίζει ή επιβεβαιώνει την ακεραιότητα του κειμένου της Αγίας Γραφής αυτή η περίπτωση; Η μελέτη αυτή προσπαθεί να προσεγγίσει τα διαθέσιμα τεκμήρια ώστε ο αναγνώστης να καταλήξει στο δικό του συμπέρασμα.

Η υπόθεση εργασίας γύρω από την οποία «χτίζεται» αυτή η μελέτη είναι ότι το *Ιωάννειο κόμμα* αποτελεί νοθεία και εμβόλιμη προσθήκη στο κείμενο που έγραψε ο συγγραφέας της επιστολής. Η εξέταση των στοιχείων που παραθέτονται καθιστά σαφές ότι δεν υπάρχει καμία δικαιολογία για να τυπώνεται αυτή η περικοπή στα αντίτυπα των χριστιανικών Γραφών που κυκλοφορούν σήμερα. Όπως θα καταστεί σαφές, όλα τα διαθέσιμα στοιχεία τεκμηριώνουν τη θέση αυτή.

Η κριτική του κειμένου της Καινής Διαθήκης έχει εξετάσει εξαιρετικά διεξοδικά το πρόβλημα του *Κόμματος* και έχει αποφανθεί επ' αυτού προ πολλού. Η μεθοδολογία αυτής της εργασίας δομείται βάσει του τρόπου έρευνας της κριτικής του κειμένου. Πιο συγκεκριμένα, αναπτύσσονται οι εξωτερικές και οι εσωτερικές μαρτυρίες. Οι εξωτερικές—οι οποίες καλύπτουν και το μεγαλύτερο μέρος του πονήματος αυτού—αφορούν στη μεταβίβαση του κειμένου αυτού καθαυτό ενώ οι εσωτερικές αφορούν στη διερεύνηση εντός του κειμένου. Οι εξωτερικές μαρτυρίες ενσκύπτουν πρωταρχικά στο κείμενο της Καινής Διαθήκης και δευτερευόντως σε άλλα σχετικά κείμενα που παραθέτουν ή σχολιάζουν την εν λόγω περικοπή.

Η παρούσα εργασία, πέραν της τεκμηριωμένης χρονολογικής αναδρομής που αποπειράται να κάνει στην εξέλιξη του *Κόμματος*, παρέχει περισσότερες λεπτομέρειες (ως προς την υπάρχουσα ελληνική αλλά και ξενόγλωσση βιβλιογραφία) όσον αφορά στα λατινικά βιβλικά χειρόγραφα και στα λατινικά έργα ευρύτερα. Παρουσιάζονται τεκμήρια που δημοσιεύονται για πρώτη φορά και αφορούν στην ελληνική γραμματεία των πιο πρόσφατων αιώνων.

Θέλω να ευχαριστήσω από καρδιάς τους καθηγητές του τομέα Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, πρωτίστως τον επιβλέποντα καθηγητή μου Πέτρο Βασιλειάδη αλλά και τους καθηγητές Ιωάννη Καραβιδόπουλο, Χαράλαμπο Ατματζίδη, π. Ιωάννη Σκιαδαρέση, Μόσχο Γκουτζιούδη, Μιλτιάδη Κωνσταντίνου και Άννα Κόλτσιου-Νικήτα για την πρόθυμη και ουσιαστική βοήθεια που μου παρείχαν με τις πολύτιμες υποδείξεις τους. Ευχαριστώ, όμως, πρωτίστως τους γονείς μου που μου έδειξαν το δρόμο και την Ειρήνη για την πολύτιμη συμπαράστασή της.

Παύλος Δ. Βασιλειάδης

Καλαμαριά, Ιούνιος 2013

1.

Εισαγωγή

Η περικοπή που ονομάζεται *Κόμμα Ιωάννου* ή *Ιωάννειο κόμμα*[2] (λατ. *Comma Johanneum*), καθώς επίσης «το περί τριών εν ουρανώ μαρτύρων» ή απλά «το περί τριών μαρτύρων» χωρίο,[3] αποτέλεσε αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων επί αρκετούς αιώνες μεταξύ χριστιανών λογίων και εκκλησιαστικών συγγραφέων. Αναγνώστες που είναι συνηθισμένοι στη χρήση του εκκλησιαστικού κειμένου της Καινής Διαθήκης μένουν έκπληκτοι όταν αντιλαμβάνονται ότι το δεύτερο μέρος του εδ. 7 και το πρώτο μέρος του 8 στο 5° κεφάλαιο της Επιστολής Α΄ Ιωάννη λείπουν από όλες τις κριτικές εκδόσεις της Καινής Διαθήκης.[4] Οι επίμαχες λέξεις του *Κόμματος*[5] τονίζονται με έντονη γραφή παρακάτω εντός της συνάφειας των εδ. 5-8, σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το Πατριαρχείο ΚΠόλεως (επιμ. Β. Αντωνιάδη, 1904) έκδοση της ΚΔ:

> «[5] Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; [6] Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς Χριστός· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι

---

[2] Σιώτης (1967) 7· A. G. Patzia, *Πώς σχηματίστηκε η Καινή Διαθήκη*, Αθήνα: εκδ. Πέργαμος, 1999, σ. 205 [186-189]· Κουτλεμάνης (2001) 72.

[3] Ιερείδης (1927) 226.

[4] Η *κριτική του κειμένου*, η οποία εφαρμόζεται στις κριτικές εκδόσεις της ΚΔ, αποσκοπεί στην ανακάλυψη κατά το δυνατόν της αρχικής εκδοχής του κειμένου που σώζεται σε χειρόγραφη μορφή και στην απομάκρυνση των λαθών ή των μεταβολών που έγιναν από τους γραφείς κατά τη μεταβίβαση του κειμένου. (J. K. Elliott, "Κριτική του κειμένου (Text[ual] criticism)", στη Gooder (2011) σ. 79.) "Έργο και σκοπός της κριτικής του κειμένου της ΚΔ" είναι «η όσον ένεστι προσπάθεια προς εξακρίβωσιν και αποκατάστασιν του ιερού κειμένου, ως εξήλθε των χειρών των ιερών αυτού συγγραφέων» (Ιερείδης (1927) 225, 226), «να βρει τη γραφή που πλησιάζει περισσότερο σ' εκείνη του πρωτοτύπου, όπως βγήκε από το χέρι του συγγραφέα» και «να παρουσιάσει ένα κείμενο κατά το δυνατόν όμοιο με το αρχικό κείμενο (constitution textus)». (Κουτλεμάνης (2001) 20) Στηρίζεται επάνω «σε κριτήρια *εξωτερικά* (αριθμό χειρογράφων ή αντιπροσώπων μιας γραφής, ηλικία τους κλπ.) και *εσωτερικά* (γλωσσικό ύφος, ειρμό νοήματος, ακολουθία του λόγου, πνεύμα του συγγραφέα)». (Κουτλεμάνης (2001) 21, 37) Για τα αίτια γένεσης και τη μέθοδο της βιβλικής κριτικής, βλέπε Π. Β. Βασιλειάδη, *Βιβλικές ερμηνευτικές μελέτες*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Π. Πουρναρά, 2003, σσ. 52-54.

[5] Στη γραμματική της κλασικής ελληνικής και της λατινικής ο όρος *κόμμα* αναφέρεται σε μικρό μέρος περιόδου του προφορικού ή του γραπτού λόγου, το οποίο ονομάζεται και *κώλο*. Το *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης Liddell & Scott* το ορίζει συγκεκριμένα ως «μικρόν μέρος περιόδου, αλλαχού, κώλον, Λατ. comma». (Mioni (2004) 109· Metzger & Ehrman (2005) σ. 145, υποσημ. 21) Ειδικότερα, "μέρος περιόδου μικρότερον παρά το κώλον λέγεται *Κόμμα*". (Αβράμιος Ομηρόλης, *Δοκίμιον επιστολικών κανόνων*, εν Σμύρνη, εκ της Ελληνικής Τυπογραφίας, 1834, σ. 4· Κουτλεμάνης (2001) 57)

τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. [7] Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες **ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.** [8] **καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ**, τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν».[6]

Σύμφωνα με τον E. J. Epp, «έχουμε τόσα πολλά χειρόγραφα της ΚΔ και αυτά τα χειρόγραφα περιέχουν τόσες πολλές γραφές ώστε είναι βέβαιο ότι η πρωτότυπη γραφή σε κάθε περίπτωση βρίσκεται παρούσα κάπου μέσα στην τεράστια δεξαμενή υλικού».[7] Πώς θα εντοπιστεί η «αυθεντική γραφή» του ιερού κειμένου; Αυτό είναι το αντικείμενο της κριτικής του κειμένου. «Κάθε πράξη ερμηνείας της Καινής Διαθήκης ξεκινά με μία εκδοχή του κειμένου η οποία έχει προκύψει από την προσεκτική και επίπονη εργασία ειδικών στην κριτική του κειμένου, οι οποίοι κοσκίνισαν τις μαρτυρίες, ζύγισαν τη σπουδαιότητά τους και αποφάσισαν αν η παραλλαγή που παραδίδουν θα έπρεπε ή όχι να συμπεριληφθεί στο κύριο σώμα του κειμένου ή εάν θα έπρεπε να σημειωθεί στις υποσημειώσεις».[8] Είναι μια κρίσιμη και σημαντική επιστημονική διαδικασία, καθώς «οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι ειδικοί στην κριτική κειμένου όσον αφορά αυτά τα ζητήματα έχουν σοβαρές επιπτώσεις στο κείμενο που διαβάζουμε»,[9] στο κείμενο που φτάνει στα χέρια των ειδικών ή μη αναγνωστών. Επιπλέον, η "γνώση του αυτούσιου κειμένου" αποτελεί επιτακτικό "ιερό καθήκον" «καθόσον επί των πορισμάτων της κριτικής του κειμένου θα στηρίξη τα συμπεράσματα αυτής η Ερμηνευτική».[10]

Για να προσεγγιστεί συγκεκριμένα το ζήτημα της γνησιότητας του *Κόμματος Ιωάννου* είναι σημαντικό να εξεταστούν ζητήματα όπως: (α) Ποιες είναι οι βασικές θεματικές κατευθύνσεις του συγγραφέα στην επιστολή; (β) Ποιο είναι το θεματικό πλαίσιο στο περικείμενο εντός του οποίου βρίσκεται η εν λόγω περικοπή; (γ) Εναρμονίζεται το αμφιβαλλόμενο *Κόμμα* με αυτά; (δ) Ποια είναι η χειρογραφική μαρτυρία; (ε) Ποια είναι τα συμπεράσματα της σύγχρονης βιβλικής έρευνας ως προς τη γνησιότητα και την αυθεντικότητα του *Κόμματος*; (ς) Πώς έχουν αντιμετωπίσει το ζήτημα οι σύγχρονες εκδόσεις, αποδόσεις και μεταφράσεις της καινοδιαθηκικής περικοπής;

---

[6] Η ιωάννεια περικοπή σύμφωνα με το κείμενο των [28]Nestle-Aland:

«[5] Τίς δέ ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; [6] οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς Χριστός, οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ ἐν τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστιν τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. [7] ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, [8] τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν».

[7] E. J. Epp, "Decision points in past, present, and future New Testament trextual criticism", στο E. J. Epp & G. D. Fee (επιμ.), *Studies in the theory and method of New Testament textual criticism*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1993, σ. 31. Και ο G. D. Fee αναφέρει αντίστοιχα: «Η τεράστια ποσότητα υλικού που είναι διαθέσιμη στους κριτικούς κειμένου της ΚΔ [...] είναι η καλή τους τύχη επειδή με τέτοια αφθονία υλικού μπορεί κανείς να είναι βέβαιος σε λογικό βαθμό ότι το πρωτότυπο κείμενο βρίσκεται όντως κάπου μέσα σε αυτό [ενν. το υλικό]». (σ. 6)

[8] Gooder (2011) 89, 90· Αγουρίδης (2002) 206, 207.

[9] Gooder (2011) 90.

[10] Ιερείδης (1927) 224.

1.1 Το γενικότερο θεματικό πλαίσιο της επιστολής Α΄ Ιωάννη

Και οι τρεις ιωάννειες επιστολές απευθύνονται σε μια εκκλησία που αντιμετωπίζει τόσο εξωτερικές όσο και εσωτερικές πιέσεις. Δυνάμεις εκτός της κοινότητας—ο «κόσμος» και οι «Ιουδαίοι»—αποτελούσαν απειλητικές πηγές διωγμού για τα μέλη της χριστιανικής κοινότητας, ωθώντας τα έτσι ώστε να εγκαταλείψουν την πίστη. Ενόψει αυτής της εχθρότητας, η ηγεσία της ομάδας διασπάστηκε. Ο ιδρυτής της κοινότητας, ο Ιωάννης,[11] υφίστατο εναντίωση από ορισμένους από τους πρώην μαθητές του. Αυτοί οι εναντιούμενοι, οι οποίοι διατείνονταν ότι είχαν την κατεύθυνση του Πνεύματος, επανερμήνευσαν την περί Ιησού παράδοση της κοινότητας και δημιούργησαν μια νέα χριστολογία, η οποία επικεντρωνόταν στη θεϊκότητα του Χριστού και ταυτόχρονα απέρριπτε την ανθρωπινότητά του. Η επιστολή αυτή αποτελεί μέρος της προσπάθειας να ενθαρρυνθούν οι χριστιανοί να υπομείνουν το διωγμό και να μην υιοθετήσουν τα δόγματα των αντιχρίστων που προσπαθούν να χειραγωγήσουν την κοινότητα. Ο Ιωάννης αποπειράται δυναμικά να επιβεβαιώσει την αυθεντία του ως μάρτυρα της περί Ιησού παράδοσης και επαναδιατυπώνει με έντονες εκφράσεις τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αληθινής χριστιανοσύνης.

1.2 Οι θεματικές ενότητες της επιστολής Α΄ Ιωάννη

Στον πρόλογο της επιστολής (1:1-4),[12] ο Ιωάννης θέτει τα όρια μεταξύ της χριστιανικής κοινότητας του συγγραφέα και των εχθρών της. Οι άνθρωποι προσδιορίζονται με βάση το αν αποδέχονται τη διδασκαλία του Ιωάννη, τον Λόγο της Ζωής, τον «ζωοποιό Λόγο».[13] Σε αρμονία με τον χαρακτηριστικό ιωάννειο δυισμό, δεν υπάρχει περιθώριο για συμβιβασμό: ο αναγνώστης μπορεί να ταχθεί είτε με την πλευρά που προασπίζεται ο Ιωάννης είτε με την πλευρά του κόσμου, και να αποδεχτεί τις συνέπειες της επιλογής του.[14]

Στην πρώτη θεματική ενότητα (1:5-2:17), δίνονται τα κριτήρια—δηλαδή οι τρόποι δοκιμής της ποιότητας—μέσω των οποίων θα μπορούσαν τα μέλη της κοινότητας να κάνουν

---

[11] Για την ταυτότητα του συγγραφέα της επιστολής βλέπε Καραβιδόπουλο (2009) *σσ.* 185-189, 350 και Β. Δ. Τζέρπο, *Το ιωάννειο πρόβλημα: Νέα θεώρηση*, Αθήνα, 2006, διδακτορική διατριβή (Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική Σχολή), *σσ.* 339-369.

[12] Σχετικά με τη δομή και την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας της επιστολής Α΄ Ιωάννη, βλέπε το εκτενές και ενήμερο άρθρο του M. Jensen, "The structure an argument of 1 John" (*Journal for the Study of the New Testament*, 2012, 35(1) *σσ.* 54-73).

[13] Οι νεοελληνικές βιβλικές παραθέσεις γίνονται από τη μετάφραση της Ελληνικής Βιβλικής Εταιρίας (*ΜΠΚ*, 1997) ενώ το κείμενο της ΚΔ που χρησιμοποιείται είναι των Nestle-Aland ([27]1993, United Bible Societies), εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά.

[14] Σχετικά με αυτή την κρίση που ταλανίζει την κοινότητα στην οποία απευθύνεται ο Ιωάννης, βλέπε Ch. Freeman, *A new history of Early Christianity*, New Haven & London: Yale University Press, 2009, *σσ.* 94-96.

διάκριση μεταξύ των αληθινών μαθητών και *του κόσμου*. Επιγραμματικά, αυτά τα κριτήρια είναι τα εξής: (α) αν περπατάει κανείς στο φως (1:5-10)· (β) αν τηρεί τις εντολές του Θεού (2:1-6)· (γ) αν αγαπάει τους αδελφούς του (2:7-11)· και (δ) αν αγαπάει τον κόσμο (2:12-17).

Στη δεύτερη θεματική ενότητα (2:18-5:21), παρέχονται τα κριτήρια μέσω των οποίων θα μπορούσαν τα μέλη της κοινότητας να κάνουν διάκριση μεταξύ των αληθινών μαθητών και *των αντιχρίστων*. Πιο συγκεκριμένα, μέσω: (α) της αληθινής ομολογίας (2:18-27)· (β) της διαγωγής χωρίς αμαρτία (2:28-3:24)· (γ) του αληθινού Πνεύματος του Θεού (4:1-6)· (δ) της τέλειας ή πλήρους αγάπης (4:7-21)· (ε) της αληθινής πίστης (5:1-13)· και (ς) της αμαρτίας που οδηγεί στο θάνατο (5:14-21).

1.3 Η συνάφεια της περικοπής Α΄ Ιωάννη 5:7, 8 και η ερμηνεία της

Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 5 ο Ιωάννης πραγματεύεται την έννοια της αγάπης προς τον Θεό ως έκφραση της πίστης. Αυτή σημαίνει τήρηση των εντολών του και η τήρηση των εντολών εξασφαλίζει τη νίκη επί των δαιμονικών δυνάμεων του κόσμου. Δύναται να νικήσει τον κόσμο όποιος ασκεί πίστη στον σαρκωθέντα Χριστό. Ο Ιωάννης σε αυτό το σημείο επικεντρώνει την προσοχή στον Χριστό ως αντικείμενο της πίστης. Αυτός που αγαπάει τον Θεό πρέπει να πιστεύει ότι ο Ιησούς (α) είναι ο Χριστός, (β) είναι γεννημένος από τον Θεό και, άρα, (γ) είναι ο Υιός του Θεού.

Στους στ. 5-8 αναλύεται η βάση της πεποίθησης που μπορεί να έχει κανείς ότι ο Χριστός είναι πράγματι «ο Υιός του Θεού». Η μαρτυρία που επιβεβαιώνει την Υιότητα του Χριστού—η οποία βάλλεται από τους αντιχρίστους,[15] τους "ψευδοπροφήτες" (στ. 4)—είναι τριπλή και συνεπώς πολύ ισχυρή: (α) το Πνεύμα, (β) το νερό και (γ) το αίμα. Οι ερμηνείες που έχουν δοθεί για την ταυτότητα αυτών των «μαρτύρων» υπήρξαν ποικίλες και αμφιλεγόμενες.[16]

Το αργότερο ως τις μέρες του Αμβρόσιου και του Αυγουστίνου (τέλη 4^ου^-αρχές 5^ου^ αιώνα), κάποιοι ερμηνευτές υποστήριξαν ότι το «νερό» και το «αίμα» είναι συγκαλυμμένες αναφορές στα ιερά μυστήρια του βαπτίσματος και της θείας Ευχαριστίας και ότι το Πνεύμα είναι αυτό που διαδραματίζει τον καταλυτικό ρόλο σε αυτά τα μυστήρια.[17] Με βάση αυτή την άποψη, το «δι'» (διὰ) και το «ἐν» στο εδ. 6 θα πρέπει να μεταφραστούν ως «[μαζί] με το», υποδηλώνοντας έτσι ότι ο Ιησούς ήρθε για να φέρει αυτά τα μυστήρια στην εκκλησία μέσω της ενσάρκωσής του.[18] Αυτή υπήρξε η κυρίαρχη ερμηνεία μέχρι τις αρχές του 19^ου^ αιώνα αλλά

---

[15] Ατματζίδης (2010Β) 363· Παναγόπουλος (1995) 379.

[16] Σχετικά με τη διαφοροποίηση της ερμηνείας μιας βιβλικής περικοπής που μπορεί να συμβεί στο πέρασμα του χρόνου, βλέπε Αγουρίδη (2002) σσ. 172, 173.

[17] Ατματζίδης (2010Α) 592, 593.

[18] Ιωα 3:5· 6:56.

φαίνεται ότι διεθνώς ελάχιστοι πλέον λόγιοι τη βρίσκουν πειστική.[19] Στην πραγματικότητα, ούτε το «διὰ» ούτε το «ἐν» σημαίνουν κανονικά «[μαζί] με το». Επιπλέον, ο Ιωάννης χρησιμοποιεί «το νερό και το αίμα» για να επικυρώσει τον τρόπο έλευσης του Ιησού και όχι για να περιγράψει κάτι που προέκυψε ή καθιερώθηκε κατά τη διάρκεια της διακονίας του. Επίσης, κατά την παραδοσιακή άποψη, οι αντίχριστοι αποδέχονταν το βάπτισμα («μόνο με το νερό») αλλά όχι το Δείπνο του Κυρίου («με το αίμα»)—μια θέση που φαίνεται να είναι ακατανόητη. Εκτός αυτών, δεν υπάρχει λόγος για να κάνει ο Ιωάννης ξαφνικά μια συγκαλυμμένη αναφορά στα μυστήρια στο μέσο μιας εξέτασης της αληθινής χριστολογίας.

Άλλοι ερμηνευτές προτείνουν ότι το «νερό» μαζί με το «αίμα» αποτελούν μια ενιαία οντότητα. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο Ιωάννης τονίζει την υλική ενσάρκωση του Ιησού έτσι ώστε «το νερό και το αίμα» να καθίστανται συνώνυμα με τη «σάρκα».[20] Από την άλλη πλευρά, κάποιοι θεωρούν ότι «το νερό και το αίμα» αναφέρονται πιο συγκεκριμένα στο θάνατο του Ιησού, διότι το εδ. Ιωάννης 19:34 μαρτυρεί ότι αυτά τα υγρά έτρεξαν από το σώμα του σταυρωμένου Ιησού. Οι υπέρμαχοι και των δύο μορφών αυτή της άποψης υποστηρίζουν ότι οι αντίχριστοι αρνούνταν την υλικότητα της ύπαρξης του Ιησού, πιθανώς επιμένοντας ότι το ανθρώπινο σώμα του δεν ήταν παρά μια οπτασία (πρβλ. με το δοκητισμό).

Οι περισσότεροι σύγχρονοι ερμηνευτές επιλύουν το πρόβλημα αυτό υπογραμμίζοντας τη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στο νερό, το αίμα και την «έλευση» του Ιησού όπως αναφέρεται στην αρχή του στίχου. Η ταυτοποίηση του Χριστού με τη φράση ότι «αυτός είναι που ήρθε» υπονοεί ότι το «νερό» και το «αίμα» αναφέρονται σε σημαντικά γεγονότα της ζωής του ιστορικού Ιησού. Από αυτή την έποψη, το «νερό» αναφέρεται στο βάπτισμα του Ιησού, τη στιγμή που για πρώτη φορά αποκαλύφθηκε στον κόσμο ως «ο αμνός του Θεού»[21] και το «αίμα» αναφέρεται στο θυσιαστικό θάνατο του Ιησού. Αυτό σημαίνει ότι οι αντίχριστοι έδιναν έμφαση κυρίως στο βάπτισμα σε σχέση με το θάνατο του Ιησού («μόνο με το νερό») και ένα πλήθος υποθέσεων έχει διατυπωθεί για το πώς θα μπορούσε αυτή η αντίληψη να ταιριάζει στη θεολογία τους.[22]

Δεδομένης της χρήσης του όρου *αίμα* από τον Ιωάννη σε άλλα σημεία αποκλειστικά για να αναφερθεί στην υλική πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης και—στις περίπτωσεις που αναφέρεται στον Ιησού—σε σχέση με την ανθρώπινη υλικότητα του ένσαρκου Χριστού,[23]

---

[19] *EBC* σ. 491, από όπου και οι περισσότερες από τις απόψεις που παρατίθενται σχετικά με την ερμηνευτική (δηλ. σύνολων των ερμηνειών) τής υπό εξέταση περικοπής.

[20] 1Ιω 4:2· 2Ιω 7.

[21] Ιωα 1:29-34.

[22] Για παράδειγμα, πολλοί σχολιαστές προτείνουν ότι οι αντίχριστοι αποδέχονταν τα δόγματα του Κήρινθου, ενός γνωστικού δασκάλου που υποστήριζε ότι το θεϊκό πνεύμα του Χριστού ήρθε επάνω στον ανθρώπινο Ιησού κατά το βάπτισμά του αλλά τον εγκατέλειψε στον σταυρό. (Βλέπε, επίσης, Καραβιδόπουλο (2009) σ. 347.) Συνεπώς, οι αντίχριστοι μπορεί να υποστήριζαν ότι η όλη ενσάρκωση συνέβη κατά το βάπτισμα του Ιησού και να απέρριπταν ότι το βάπτισμά του είχε οποιαδήποτε σωτηριώδη σημασία. Ο Ιωάννης αντικρούει αυτό τον ισχυρισμό δίνοντας έμφαση στο ότι το σωτηριώδες έργο του Ιησού ολοκληρώθηκε «με το αίμα», δηλαδή μέσω του θανάτου του ως θυσίας για αμαρτίες. Πρβλ. Ehrman (1993) σσ. 131, 132 και Brown (1982) σσ. 766 κ.εξ.

[23] Ιωα 1:13· 6:54-56· 19:34.

φαίνεται ότι το «αίμα» χρησιμοποιείται στο εδ. Α΄ Ιωάννη 5:6 για να τονίσει την υλική φύση του Ιησού, πιθανώς υπογραμμίζοντας το θυσιαστικό του θάνατο, σε αρμονία με την αναφορά στον "ἱλασμό περὶ τῶν ἁμαρτιῶν" και στην παύλεια έννοια του αιματηρού "αντιλύτρου".[24] Κατά την άποψη του Ιωάννη, οποιαδήποτε ομολογία περί του Ιησού ως «Χριστού» η οποία δεν αντιλαμβάνεται το θάνατό του με αυτό τον τρόπο είναι ανεπαρκής. Η άρνηση εκ μέρους των αντιχρίστων αυτής της θεμελιώδους αρχής («*μόνο* με το νερό») πιθανόν να αντανακλά την άποψή τους ότι ο θάνατος του Ιησού ήταν ελάχιστης σημασίας, επειδή η σωτηρία επιτυγχάνεται μέσω κάποια άλλης πτυχής της διακονίας του. Όσον αφορά στο «νερό», οι περισσότεροι σχολιαστές σήμερα υποστηρίζουν την άποψη ότι το εδ. Α΄ Ιωάννη 5:6 χρησιμοποιεί αυτό τον όρο για να αναφερθεί στο βάπτισμα του Ιησού από τον Ιωάννη.[25] Σε εκείνη την περίσταση, ο Πατέρας εκφράστηκε δημόσια υπέρ του Υιού του.[26] Στην ίδια περίπτωση, το άγιο Πνεύμα πιστοποίησε την Υιότητα του Ιησού με τρόπο καταφανή, ως ένα θεϊκό σημείο επιδοκιμασίας.[27]

Σύμφωνα με άλλους σχολιαστές, η χρήση του ενεστώτα χρόνου («τὸ πνεῦμά *ἐστιν* τὸ μαρτυροῦν») υποδηλώνει ότι το Πνεύμα παρέχει πιστοποίηση σε παρόντα χρόνο στους χριστιανούς της κοινότητας είτε εσωτερικά στις καρδιές τους είτε μέσω του κηρύγματος του Λόγου. Επίσης, θα μπορούσε να δίνει μαρτυρία το άγιο Πνεύμα καθώς συνεχίζει στην παρούσα ζωή της εκκλησίας να παρέχει εμπνευσμένες ή προφητικές εκφράσεις μέσω των οποίων η κοινότητα διακηρύττει και επιβεβαιώνει την αλήθεια του Ευαγγελίου. Κατ' αυτό τον τρόπο, το Πνεύμα μαρτυρεί υπέρ της Υιότητας του Ιησού μέσω της διατήρησης των παραδόσεων της εκκλησίας σχετικά με τη ζωή και το βάπτισμά του. Κατ' άλλους, η "μαρτυρία" του Πνεύματος συνίσταται από την παράδοση της κοινότητας σχετικά με τον θάνατο του Ιησού, επιβεβαιώνοντας έτσι και αυτό το άγιο Πνεύμα τη θέση του Ιωάννη στη διαμάχη που προέκυψε σχετικά «με το νερό και με το αίμα».[28] Υπήρξαν και πιο ελευθέριες προσεγγίσεις, μακριά από τις προθέσεις του συγγραφέα της Επιστολής, όπως συμβαίνει σε έργο του Κλήμη

---

[24] 1Ιω 2:2· 1Τι 2:5, 6. Σχετικά με την έννοια του «ἱλασμοῦ» όπως αυτή χρησιμοποιείται από τον Ιωάννη, βλέπε Παπαθανασίου (2007) σσ. 100-107 και Β. Δ. Τζέρπο, *Το ιωάννειο πρόβλημα: Νέα θεώρηση*, Αθήνα, 2006, διδακτορική διατριβή (Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική Σχολή), σσ. 360, 361.

[25] Σύμφωνα με άλλη άποψη, καθώς το βάπτισμα του Ιησού δεν αναφέρεται στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη και δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι τελείτο βάπτισμα από την ιωάννεια κοινότητα, το «νερό» αποτελεί σύμβολο του Πνεύματος στη μορφή του Παρακλήτου (Ιωα 14:17, 18), ο οποίος επρόκειτο να είναι παρών και να κατευθύνει τη χριστιανική κοινότητα μετά το θάνατο του Ιησού. Έτσι, ο Ιωάννης θεωρεί ότι καμία διδασκαλία δεν μπορεί να εκπορευθεί από το Πνεύμα («νερό») παρά μόνο αν λαβαίνει υπόψη της την περί Ιησού παράδοση της κοινότητας, η οποία εναρμονίζεται με τις ορθόδοξες αντιλήψεις του Ιωάννη σχετικά με την ανθρωπινότητα του Ιησού («αίμα»). Με αυτή την προσέγγιση φαίνεται να εξηγείται η ξαφνική αναφορά στο Πνεύμα (εδ. 6), δηλαδή στον Παράκλητο.

[26] Ματ 3:17.

[27] Ιωα 1:32-34· πρβλ. Πρα 10:38.

[28] Όσον αφορά στη μαρτυρία του αγίου Πνεύματος, έχει προταθεί επίσης η άποψη ότι η μαρτυρία αυτή συναπαρτίζεται από συγκεκριμένους παράγοντες μαρτυρίας που αναφέρονται στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη, όπως οι Γραφές, ο Ιωάννης ο Βαπτιστής, οι μαθητές, τα έργα του Ιησού, τα λόγια του Ιησού και ο Πατέρας, πέρα από το Πνεύμα/τον Παράκλητο. (Brown (1982) 579)

του Αλεξανδρέα όπου το Πνεύμα ταυτίζεται με τη ζωή, το νερό με την αναγέννηση και την πίστη και το αίμα με τη γνώση.[29]

1.4 Το *Ιωάννειο κόμμα* εντός των συμφραζομένων του

Με βάση τα προηγούμενα, ο Ιωάννης αντλεί την επιχειρηματολογία του από την εμπειρία της κοινότητας σχετικά με τον ιστορικό Ιησού, μια εμπειρία που αποτελεί πλέον πολύτιμη παράδοση την οποία καλείται ο Ιωάννης να προασπίσει σθεναρά. Οι «μάρτυρες» τους οποίους επικαλείται αφορούν τη δημόσια εμπειρία της δράσης του Πατέρα, του Υιού και του αγίου Πνεύματος κατά την ένσαρκη επίγεια διακονία του Ιησού. Εδώ χρησιμοποιείται στην ιωάννεια επιχειρηματολογία η μωσαϊκής προέλευσης απαίτηση για την ύπαρξη δύο ή τριών μαρτύρων για την επιβεβαίωση ενός γεγονότος.[30] Σε παρόμοια συμφραζόμενα, στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη, ο Ιησούς αναφέρεται στη διπλή μαρτυρία που τον πιστοποιεί ως τον Μεσσία, τον Προφήτη που στάλθηκε από τον Θεό.[31] Η μαρτυρία των λόγων και των έργων του ίδιου του Ιησού μαζί με τη δημόσια υποστήριξη που λάβαινε από τον Πατέρα του για να επιτελεί θαυμαστά έργα μέσω του αγίου Πνεύματος αποτελούσαν επαρκείς ενδείξεις για την προέλευση και την ταυτότητά του. Τους ίδιους "μάρτυρες" επικαλείται και ο Ιωάννης στην επιχειρηματολογία του έναντι των αντίχριστων αντιλήψεων που ταλάνιζαν την κοινότητα.

Εντούτοις, με την παρουσία του *Κόμματος* εντός του κειμένου παρεμβάλλεται μια ιδέα που δεν βρίσκεται σε συνάρτηση με την επιχειρηματολογία του Ιωάννη. Η μαρτυρία *στον ουρανό* από τον Πατέρα, τον Υιό και το άγιο Πνεύμα δεν θα μπορούσε να αποτελεί πειστικό επιχείρημα μέσα στα πλαίσια της συλλογιστικής που ακολουθεί ο συγγραφέας της επιστολής. Επιπρόσθετα, η αναφορά στην ενότητα των "τριών μαρτύρων στον ουρανό" δεν έχει καμία σύνδεση με το προηγούμενο και το επόμενο περικείμενο—εκτός φυσικά από την τριαδολογικά δελεαστική φράση «τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ... *καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν*». Στην καλύτερη περίπτωση, θα μπορούσε να θεωρηθεί το πρώτο μέρος της εν λόγω φράσης («ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα») ως ερμηνευτική προσέγγιση της ταυτότητας των τριών μαρτύρων στη γη με κάποια τριαδολογική χροιά: «το Πνεύμα» είναι ο Πατέρας·[32] «το αίμα» είναι ο Υιός·[33] «το νερό» είναι το Πνεύμα.[34] [35] Εντούτοις, αυτή «η τριαδική ερμηνεία

[29] *Υποτυπώσεις* στο εδ. 1Ιω 5:6, 7, απόσπασμα που σώζεται μόνο στα Λατινικά. (*GCS* 17:214)

[30] Αρ 35:30· Δευ 17:6· 19:15· πρβλ. 1Τι 5:19· Εβρ 10:28.

[31] Ιωα 8:17, 18· 25-30· πρβλ. 7:16-18, 25-31, 33, 34, 37-44.

[32] Ιωα 4:24.

[33] 1Ιω 1:7.

[34] Ιωα 7:38, 39.

[35] Brown (1982) 120. Αυτή ήταν προφανώς η λογική της επιχειρηματολογίας πίσω από την αρχική περιθωριακή υποσημείωση ή επισημείωση στα λατινικά χειρόγραφα της Επιστολής του Ιωάννη. Δηλαδή ότι ο συγγραφέας της επιστολής με τη λέξη «ἕν» είχε κατά νου τα πρόσωπα που συμβόλιζαν το Πνεύμα, το νερό και το αίμα και όχι τα σύμβολα καθαυτά, τα οποία είναι το καθένα τους διαφορετικής ουσίας. Εντούτοις, το γεγονός αυτό από μόνο του αναιρεί την περίπτωση να αποτελούσε το *Κόμμα* μέρος του αρχικού κειμένου. (Brooke (1912) 156)

αντανακλά ένα δόγμα που είναι πέρα από τη θεολογική κατανόηση του πρώτου αιώνα».[36] Όπως έχει σημειωθεί σχετικά με το δεύτερο μέρος της φράσης αναφορικά με την ενότητα των προσώπων της τριαδικής Θεότητας («οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι»),[37] «η παρουσία μιας τόσο σαφούς τριαδικής μαρτυρίας εντός της Καινής Διαθήκης θα ήταν εξίσου εντυπωσιακή και σημαντική»,[38] καθώς δεν θα είχε το όμοιό της. Επιπλέον, η αναφορά στο Πνεύμα το οποίο "δίνει μαρτυρία" δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι αυτό αποτελεί πρόσωπο—ούτε το αίμα ούτε το νερό είναι πρόσωπα αλλά δίνουν μαρτυρία, όπως συνηθίζεται στην ιουδαϊκή γραμματεία να αναφέρεται και για άψυχα πράγματα.[39] Το ότι το ελληνικό αριθμητικό «τρεῖς» είναι αρσενικού γένους μολονότι και οι τρεις πηγές μαρτυρίας στις οποίες αναφέρεται και τις οποίες απαριθμεί είναι ουδετέρου γένους έχει ερμηνευθεί από ορισμένους ότι υποδηλώνει «την προσωπικότητα του Πνεύματος» αλλά αυτό είναι υπερβολικό καθώς παρόμοια προσδιορίζεται αυτομάτως και η προσωπικότητα του νερού και του αίματος.[40] Μάλλον ο προσωπικός χαρακτήρας της

Βλέπε, επίσης, τον υπομνηματισμό του Οικουμένιου Τρίκκης. (*MPG* 119:677) Ενώ το *Κόμμα* παρέχει μια εξήγηση για την ταυτότητα του Πνεύματος, του νερού και του αίματος, δεν εξηγεί ποια ακριβώς είναι η μαρτυρία που φέρεται από το καθένα. Ως αποτέλεσμα, τον 8° αιώνα ο Ετέριος και ο Βεάτος σε απόκρισή τους προς τον Αρχιεπίσκοπο του Τολέδο πρόσθεσαν νέα «κόμματα» στο *Κόμμα* ώστε να εξηγήσουν το περιεχόμενο της μαρτυρίας. (*Ad Elipandum epistolam* 1:26 [*MPL* 96:909B]) Η σύγχυση που προκαλεί η ερμηνευτική εισβολή του *Κόμματος* στο ιωάννειο κείμενο σχολιάστηκε σκωπτικά από τον Ισαάκ Νεύτωνα ως εξής: «Όσοι καταφέρουν να βγάλουν νόημα από αυτό ας το κάνουν· όσο για εμένα, δεν βγάζω κανένα νόημα». (Brown (1982) 775· βλέπε, επίσης, Lücke (1837) 271, 272)

[36] Brown (1982) 582.

[37] Η αναφορά «εἰς τὸ ἕν εἰσιν» αφορά την ομοφωνία της μαρτυρίας, ότι και οι τρεις μάρτυρες παρέχουν σύμφωνη, συνεπή μαρτυρία, ότι οι μαρτυρίες τους συγκλίνουν. Παρόμοια, η ενότητα σκοπού, σκέψης ή ενέργειας προσώπων εννοείται από τις εκφράσεις «ἵνα *ὦσιν ἓν* καθὼς ἡμεῖς *ἕν ἐσμεν*» (Ιωα 17:22) και «ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων *ἕν εἰσιν*» (1Κο 3:8), αλλά και «*τὸ ἓν* φρονοῦντες» (Φλπ 2:2). Παρόμοια, ο Ωριγένης αναφέρει σχετικά με τον Πατέρα και τον Υιό: «Θρησκεύομεν οὖν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας καὶ τὸν υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος». (*Κατά Κέλσου* 8:12 [*MPG* 11:1533C]) Η ιωάννεια φράση δεν αφορά στην ταυτότητα αλλά στην ομοιότητα. (Bengel (1873) 5:146· Lücke (1837) 272, 273) Και οι τρεις μάρτυρες έχουν «έναν και τον αυτό σκοπό». (Ebrard (1860) 328) Σε σχέση με την ενότητα του Πατέρα με τον Υιό, ο F. F. Bruce αναφέρει: «Ο Υιός είναι τόσο πρόθυμος να ανταποκριθεί στον Πατέρα ώστε είναι ένα με αυτόν ως προς τον νου, τον σκοπό, τη δράση». (*Gospel of John*, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 1994/¹1983, σσ. 232, 233· πρβλ. *Critica Biblica: or, Depository of Sacred Literature*, London, 1827, 2:228, 229.) Ως γνωστόν, η ενικότητα του Θεού και η τριικότητα εντός της Θεότητας ήταν στο επίκεντρο του θεολογικού-οντοθεολογικού και του τριαδολογικού στοχασμού κατά τη διάρκεια σχεδόν όλης της χριστιανικής ιστορίας. Έτσι, η ενότητα του Πατέρα, του Υιού και του Πνεύματος (εφόσον αυτό θεωρηθεί πρόσωπο) έχει ερμηνευθεί ότι μπορεί να αφορά είτε στην ηθική ή θεληματική ενότητα των προσώπων είτε στην ενότητα ως προς την ουσία ή την υπόστασή τους.

[38] Lieu (1991) 113, 114.

[39] M. M. Culy, *1, 2, 3 John: A handbook on the Greek text*, Waco, TX: Baylor University Press, 2004, σ. 127· Buzzard & Hunting (1998) 235· Brown (1982) 581. Το χαρακτηριστικό της «προσωποποιίας» άψυχων ή μη υλικών πραγμάτων στην εβραϊκή βιβλική φιλολογία το επισημαίνει ο Αδριανός ήδη τον 5° αιώνα στο έργο του *Εισαγωγή εις τας θείας Γραφάς* (*MPG* 98:1305B). Βλέπε σχετικά, Ηλία Β. Οικονόμου, «Το σημειολογικό σύστημα της Παλαιάς Διαθήκης», στην *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. 38 (2003), σ. 175.

[40] Ο Ευγ. Βούλγαρης θεώρησε ότι αποτελεί πρόσθετο επιχείρημα υπέρ της γνησιότητας του *Κόμματος* το γεγονός ότι τα τρία ουσιαστικά ουδετέρου γένους συντάσσονται με μετοχή αρενικού γένους, πράγμα που φανερώνει ότι ορθά παρεμβάλλονται τα τρία ουράνια πρόσωπα, που θεωρούνται κατ' ουσίαν αρσενικού γένους (αν και το Πνεύμα είναι γραμματικά ουδετέρου γένους). Εντούτοις, «το πρόσθετον ρήμα του σωφοτάτου άλλως τε

μαρτυρίας είναι αυτό που υπογραμμίζεται κατ' αυτόν τον τρόπο, καθώς επίσης και από τη μετοχή ενεστώτα («οἱ μαρτυροῦντες» αντί «οἱ μάρτυρες»).[41] Τα ζητήματα αυτά που προκύπτουν άπτονται του σοβαρού θέματος τής γνησιότητας και της αυθεντικότητας του *Κόμματος*.

Ιεράρχου δεν δύναται να βαρύνη την πλάστιγγα υπέρ της γνησιότητος, προ των σοβαρών περί του εναντίου μαρτυριών» καθώς τέτοιες συντάξεις δεν σπανίζουν ούτε στην ΚΔ ούτε στην θύραθεν φιλολογία. Βλέπε, για παράδειγμα, Ιωα 10:30 («ἕν» και όχι «εἷς»), Μαρ 12:28 («πάντων» και όχι «πασῶν») και 2Ιω 1 («οὓς»). (Ιερείδης (1927) σ. 236, υποσημ. 2.) Μάλιστα, ο Ανδρέας Καισαρείας (αρχές 7ου αι.) αναφέρεται στο εδ. 1Ιω 5:7 για να καταδείξει ότι «πολλάκις γαρ αδιαφόρως αντί θηλυκών αρρενικά εν τη Γραφή κείται ονόματα». (*Ερμηνεία εις την Αποκάλυψιν*, 17:9 [*MPG* 106:381A· J. Schmid, *Studien zur Geschichte des Griechischen Apokalypse-Textes*, Munich: Karl Zink, 1955, τόμ. 1, σ. 187· Θ. Φαρμακίδης, *Η Καινή Διαθήκη μετά υπομνημάτων αρχαίων εκδιδομένη*, τομ. 7 («Αποκάλυψις Ιωάννου»), εν Αθήναις: Ν. Αγγελίδου, 1845, σ. 374.])

[41] Επιπλέον, με τη μετοχή καθίσταται σαφές ότι «δεν πρόκειται απλώς για μάρτυρες που μπορεί να κληθούν ή που τους κάλεσαν κάποια στιγμή, αλλά για μάρτυρες που δίνουν παντοτινά τη μαρτυρία τους». (Plummer (1887) 161)

2.
Γνησιότητα και αυθεντικότητα: Εξωτερικές μαρτυρίες

Ως *εξωτερικές* μαρτυρίες θεωρούνται εκείνες που δεν προέρχονται από το ιωάννειο κείμενο καθαυτό αλλά από άλλες πηγές, όπως η χειρογραφική παράδοση της ΚΔ στην οποία περιέχεται αυτή η επιστολή του Ιωάννη και τα έργα άλλων συγγραφέων που παραθέτουν ή υπομνηματίζουν την εν λόγω περικοπή.

2.1 Η μαρτυρία των ελληνικών χειρογράφων της ΚΔ

Το *Κόμμα* περιέχεται σε οχτώ μόνο από τα περισσότερα από 5.600 γνωστά ελληνικά βιβλικά χειρόγραφα και εκλογάδια (λεξιονάρια).[42] Κανένα από αυτά τα οχτώ χειρόγραφα δεν χρονολογείται πριν το 1400. Στα τέσσερα από τα οχτώ χειρόγραφα το *Κόμμα* βρίσκεται εντός του κειμένου, ενώ στα άλλα τέσσερα αποτελεί περιθωριακή προσθήκη που δηλώνει εναλλακτική ή διαφορετική γραφή. Τα δύο παλιότερα από τα τέσσερα χειρόγραφα που το περιέχουν στο κυρίως κείμενο[43] το ενσωματώνουν είτε ως αναθεώρηση του ελληνικού κειμένου με βάση τη *Βουλγάτα* (αρ. 629/ Οτοβονιανός Κώδικας [Ottobonianus],[44] 14ος-15ος αιώνας[45]) είτε σε μορφή λατινο-ελληνικού διγλώττου με κείμενο βάσης το λατινικό (αρ. 61/ Μοντφορτιανός Κώδικας [Montfortianus, ή Britannicus κατά τον Έρασμο],

[42] Brown (1982) 776· Aland (1995) 74. Βλέπε, για παράδειγμα, την περικοπή στον Σιναϊτικό Κώδικα του 4ου αιώνα στο Παράρτημα Β, Εικόνα 1. Για τη σχέση των εκλογαδίων με το κείμενο της πατριαρχικής έκδοσης της ΚΔ (1904), βλέπε Καραβιδόπουλο (2004) σσ. 311-329. Ο Κουτλεμάνης (2001, σ. 36) αναφέρει ότι «υπάρχουν 5.664 χειρόγραφα του ελληνικού πρωτοτύπου και 9.000 αρχαίων μεταφράσεων» της ΚΔ. Από τα χειρόγραφα των αρχαίων μεταφράσεων της ΚΔ τα 8.000 σώζουν το κείμενο της *Βουλγάτας*. (σσ. 40, 170) Βλέπε, επίσης, Καραβιδόπουλο (2009) σσ. 35-37.

[43] Τα άλλα δύο χειρόγραφα εκτός από τα δύο που αναφέρονται εδώ είναι το χειρόγραφο αρ. 918, το οποίο βρίσκεται στο Εσκοριάλ (Ισπανία) και είναι του 16ου αιώνα, και το χειρόγραφο αρ. 2318, το οποίο βρίσκεται στο Βουκουρέστι (Ρουμανία), είναι του 18ου αιώνα και είναι επηρεασμένο από την Κλημέντεια *Βουλγάτα*.

[44] Σιαμάκης (1995) 19.

[45] Brown (1982) 776· Metzger & Ehrman (2005) 147.

16ος αιώνας[46]). Επιπλέον, στην ελληνική χειρογραφική παράδοση το *Κόμμα* δεν σώζεται σε μία ενιαία, ομοιόμορφη διατύπωση.[47]

Τα παραπάνω στοιχεία καθιστούν σαφές ότι το *Κόμμα*, το οποίο βρίσκεται σε μορφή που φανερώνει ότι μεταφράστηκε προφανώς από τα Λατινικά,[48] ενσωματώθηκε πολύ μεταγενέστερα σε λίγα ελληνικά χειρόγραφα—τα οποία ως εκ τούτου έχουν μηδαμινή αξία[49]—από γραφείς που επηρεάστηκαν από την παρουσία του στα λατινικά χειρόγραφα. Όπως αναφέρει ο Β. Ιωαννίδης, «ουδέν ελληνικόν προ του 15ου αιώνος περιείχε τούτο».[50]

2.2 Η μαρτυρία των λατινικών χειρογράφων της ΚΔ

Το *Κόμμα*, σημειωμένο με έντονη γραφή, στα λατινικά χειρόγραφα μαρτυρείται ως εξής:

> "5 Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quoniam Iesus est Filius Dei? 6 Hic est qui venit per aquam et sanguinem, Iesus Christus; non in aqua solum, sed in aqua et in sanguine. Et Spiritus est, qui testificatur, quoniam Spiritus [ή, Christus] est veritas. 7 Quia [ή, Quoniam] tres sunt qui testificantur: [ή, testimonium dant [ή, dicunt]] **in caelo: Pater, [et] Verbum et Spiritus [sanctus]; et [hi] tres unum sunt [in Christo Iesu]. 8 Et tres sunt, qui testimonium dant in terra:** Spiritus [et] aqua et sanguis et [hi] tres unum sunt".[51]

---

46 Brown (1982) 776· Metzger & Ehrman (2005) 88, 147· Κουτλεμάνης (2001) 143.

47 Η ποικιλία διαφορετικών αναγνώσεων αφορούν: (α) στις λέξεις (π.χ. η ανάγνωση «Υιός» αντί του «Λόγος» και ο τρόπος χρήσης/μη χρήσης των οριστικών άρθρων), (β) στη σειρά των λέξεων (π.χ. η φράση σχετικά με τους ουράνιους μάρτυρες «οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι»—η οποία στο μη αμφισβητούμενο κείμενο αφορά στους επίγειους μάρτυρες—αντί του «οἱ τρεῖς ἕν εἰσι» και η εναλλαγή στη σειρά μεταξύ των δύο τριάδων μαρτύρων στον ουρανό και στη γη—σε μεγαλύτερο βαθμό βέβαια στα λατινικά χειρόγραφα) και (γ) επιπλέον προσθήκες ή αφαιρέσεις (π.χ. η πρώιμη προσθήκη της φράσης «εν Χριστώ Ιησού» μετά το «οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι» και της λέξης «άγιο» πριν από το Πνεύμα).

48 Ο Οτοβονιανός Κώδικας άναφέρει «τρεῖς εἴσιν οἱ μαρτυροῦντες ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πατὴρ λόγος καὶ πνεῦμα καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι· καὶ τρεῖς εἴσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς τὸ πνεῦμα τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα», ενώ ο Μοντφορτιανός Κώδικας ακόμη πιο πειθήνια προς το λατινικό κείμενο αναφέρει «ἐν τῷ οὐρανῷ, οὗτοι οἱ τρεῖς, πνεῦμα ὕδωρ καὶ αἷμα». Η φράση «ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ» αποτελεί «λίαν παράδοξον φαινόμενον». (Ιερείδης (1927) 301) Βλέπε Brooke (1912) 165· Westcott (1905) 207.

49 «Οι λέξεις [ενν. του *Κόμματος*] αποτελούν αναμφίβολλα παρεμβολή. Δεν υφίστανται στα ελληνικά χειρόγραφα, εκτός από δύο πολύ νεότερα και άχρηστα, προφανώς μεταφρασμένα από τα Λατινικά». (Ch. Gore, *The Epistles of John*, London: John Murray, 1920, σ. 199)

50 Β. Ιωαννίδης (1960) 423· Ιερείδης (1927) 226, 227, 232.

51 Το λατινικό κείμενο με βάση κυρίως το κείμενο και τις υποσημειώσεις της έκδοσης του Kurt Aland, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart/New York: American Bible Society, 27 1983.

Οι εκδόσεις της *Βουλγάτας* περιέλαβαν και απέρριψαν το *Κόμμα* ως εξής:

Clementine Vulgate (1589): "Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in caelo: Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus: et hi tres unum sunt. Et tres sunt, qui testimonium dant in terra: spiritus, et aqua, et sanguis: et hi tres unum sunt".

Oxford edition of J. Wordsworth & H. J. White (1954): "quia tres sunt qui testimonium dant spiritus et aqua et sanguis et tres unum sunt".

Οι δύο κύριες παραδόσεις του βιβλικού κειμένου στα Λατινικά είναι η *Παλαιά Λατινική* (Vetus Latina) και η *Βουλγάτα* (Vulgata) του Ιερώνυμου. Πριν την εμφάνιση του *Κόμματος* και οι δύο απέδιδαν το ελληνικό κείμενο της ιωάννειας περικοπής σχεδόν κατά λέξη—μια απόδοση που έχουν αποκαταστήσει πλέον και οι σύγχρονες εκδόσεις του κειμένου της *Βουλγάτας*.[52] Κατά τη μετάφραση της δυσερμήνευτης φράσης «εἰς τὸ ἕν εἰσιν» η απόδοση «*είναι* ένα» (“unum sunt”)[53]—παραλείποντας δηλαδή την απόδοση της φράσης «εἰς το»[54]—αποτέλεσε το πρώτο βήμα για να δοθούν στην περικοπή τριαδιστικές προεκτάσεις.[55] Στην πορεία της μεταβίβασης του λατινικού κειμένου—ανεξάρτητα από το *Κόμμα* καθαυτό—εμφανίζονται ποικίλες γραφές, οι οποίες φανερώνουν ότι το κείμενο δέχθηκε επεξεργασίες και «διορθώσεις» από τους αντιγραφείς.[56] Για παράδειγμα, ο Βορειοαφρικανός επίσκοπος Ερμιανής Φακούνδος, στα μέσα του 6ου αιώνα,[57] παραθέτει δύο φορές το εδ. Α΄ Ιωάννη 5:7 χωρίς το *Κόμμα* (με μοναδική προσθήκη τη φράση «στη γη», “in terra”) και προσδίδει σε αυτό

Stuttgart (*Weber*) *Vulgate* (1983): “Quia tres sunt qui testimonium dant Spiritus et aqua et sanguis et tres unum sunt”.

Nova Vulgata (*Neo-Vulgate*) (^{2}1986/1979), *Novum Testamentum Graece et Latine* (K. Aland, 1983): “Quia tres sunt, qui testificantur: Spiritus et aqua et sanguis; et hi tres in unum sunt”.

Η *Nova Vulgata* (*Bibliorum Sacrorum nova vulgata editio*) είναι η τυπική έκδοση της *Βουλγάτας* που εκδίδει από το 1979 (^{2}1986) η Έδρα της Ρώμης προς χρήση στο ρωμαϊκό τυπικό. Μέσω της οδηγίας *Liturgiam Authenticam* του 2001 το Βατικανό την κατέστησε βάση όλων των άλλων μεταφράσεων της θείας λειτουργίας στην καθομιλουμένη, ούτως ώστε «να τηρείται η παράδοση της ερμηνείας που είναι κατάλληλη για τη Λατινική Λειτουργία». (§5 <http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20010507_liturgiam-authenticam_en.html>) Σύμφωνα με την εγκύκλιο επιστολή *Divino Afflante Spiritu* του Πάπα Πίου ΙΒ΄ που εκδόθηκε το 1943, η *Βουλγάτα* θεωρείται ότι είναι «εντελώς απαλλαγμένη από οποιοδήποτε λάθος σε ζητήματα πίστης και ηθικής». (§21 <http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/encyclicals/documents/hf_pxii_enc_30091943_divino-afflante-spiritu_ en.html>) Χρηστικές παραθέσεις των διαφόρων γραφών που έχει η περικοπή στα λατινικά βιβλικά και άλλα κείμενα καθώς και των πηγών τους βρίσκονται στο έργο του C. Tischendorf, *Novum Testamentum Graece*, ed. octava critica maior, Lipsiae: Giesecke & Devrient, 1872, σσ. 2:337-341 και των J. Wordsworth & H. White, *Novum Testamentum Domini Nostri Iesu Christi Latine, Secundum editionem Sancti Hieronymi*, μέρος 3°, Oxonii: E typographeo Clarendoniano, 1954, σσ. 373, 374. Η αγγλική μετάφραση της Κλημέντειας *Βουλγάτας* με τίτλο *The Holy Bible: A Translation From the Latin Vulgate in the Light of the Hebrew and Greek Originals*, του R. Knox (ΚΔ: New York: Sheed & Weed, Inc., 1944· ΠΔ: London: Burns Oates and Washbourne, 1949), διατηρεί κατ’ αντιστοιχία το *Κόμμα*.

[52] “Quoniam [ή quia] tres sunt qui testimonium dant, Spiritus [et] aqua et sanguis et tres unum sunt”.

[53] Βλέπε παραπάνω σ. 15, υποσημ. 37.

[54] Westcott & Hort (1882) σ. Appendix:105.

[55] Brown (1982) σ. 778, υποσημ. 7. Στην έντυπη εποχή, ήδη κατά την Αναγέννηση στις αρχές του 16ου αιώνα, σημείωσε αυτή τη διαφορά μεταξύ του ελληνικού και του λατινικού κειμένου ο Ιταλός Λ. Βάλλα, ο πρώτος που ασχολήθηκε με τη συλλογή και τη συγκριτική εξέταση των χειρογράφων της Αγίας Γράφης, αντιμετωπίζοντάς τα «όχι σαν κάτι το ιερό και όσιο αλλά σαν οποιοδήποτε φιλολογικό μνημείο». (Lorenzo Valla, *In latinam Novi Testamenti interpretationem ex collatione Grecorum exemplarium Adnotationes*, Paris: Jehan Petit, 1505, φ. 43v· *In Novum Testamentum annotationes*, Basileae: apud Andreas Cratander, 1526, σ. 333· Reynolds & Wilson (2001) 188.)

[56] Είναι γεγονός ότι οι Λατίνοι αντιγραφείς έτειναν σε μεγαλύτερο βαθμό να ελευθεριάζουν κατά τη διαδικασία μεταβίβασης του βιβλικού κειμένου. (Michaelis (1802) τόμ. 4, σσ. 419, 420, 435 υποσημ. “o”)

[57] *EEC* 1:315· Φ. Ιωαννίδης (2010) 122.

τριαδιστική ερμηνεία.[58] Αν αυτή η παρεμβολή αποτελούσε προϋπάρχουσα παράδοση, μπορεί να άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία του *Κόμματος* με τους αντίστοιχους μάρτυρες στον ουρανό.

Όσον αφορά στο *Κόμμα* καθαυτό, δεν περιέχεται σε κανένα από τα διαθέσιμα χειρόγραφα ούτε της *Παλαιάς Λατινικής* μέχρι τις αρχές του 7[ου] αιώνα (αρ. 67/it[l], αρ. 64/it[q]) ούτε της *Βουλγάτας* μέχρι το τελευταίο μισό του 8[ου] αιώνα.[59] Η *Νέα Καθολική Εγκυκλοπαίδεια*, η οποία χρησιμοποιεί και παραπέμπει στο σχολιολόγιο του Brown (ο οποίος υποστηρίζει την παραπάνω χειρογραφική χρονολόγηση), μετατοπίζει ακόμη πιο μεταγενέστερα το χρόνο εμφάνισης του παλαιότερου λατινικού χειρόγράφου της ΚΔ στον οποίο εμφανίζεται το *Κόμμα*, στον 9° αιώνα.[60] Αποτελεί γεγονός ότι σε αυτά τα χειρόγραφα αντανακλάται μια προϋπάρχουσα ερμηνευτική παράδοση. Εντούτοις, η εμφάνιση του *Κόμματος* είναι γεωγραφικά περιορισμένη, διότι ως τα τέλη σχεδόν της πρώτης χιλιετίας υφίσταται μόνο σε ορισμένα λατινικά χειρόγραφα της ΚΔ που έχουν ισπανική προέλευση ή επίδραση. Δεν μαρτυρείται πριν από τον 10° αιώνα σε κανένα λατινικό βιβλικό χειρόγραφο που έχει καθαρά ιταλική, γαλλική ή βρετανική προέλευση.

Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία που να διασαφηνίζουν το αν περιλήφθηκε το *Κόμμα* στην έκδοση της *Βουλγάτας* που αναθεώρησε ο Περεγρίνος στην Ισπανία στα μέσα του 5[ου] αιώνα.[61] Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία φαίνεται πως το *Κόμμα*, αφού για κάποιο διάστημα γραφόταν στα περιθώρια («ἐν τῇ ᾤα»[62], λατ. ***marginalis lectio***[63]) των χειρογράφων της ΚΔ, εισήλθε στο λατινικό κείμενο της επιστολής πριν ή κατά την εποχή του Ισιδώρου Σεβίλης στις αρχές του 7[ου] αιώνα. Την περίοδο που ο Ισπανός Θεόδουλφος (απεβ. 821) ήταν επίσκοπος στην Ορλεάνη (Γαλλία), το *Κόμμα* εισήχθη από την Ισπανία και κατά την καρολιγγιανή περίοδο περιλήφθηκε σε ορισμένα αντίγραφα της *Βουλγάτας*. Παρ' όλα αυτά, μεταξύ των γαλλικών χειρογράφων της *Βουλγάτας* που χρονολογούνται πριν το 12° αιώνα είναι περισσότερα εκείνα που δεν εμπεριέχουν το *Κόμμα*.

Αναφορικά με τη δομή του, το *Κόμμα* σχηματίστηκε εντός του λατινικού κειμένου από το συνδυασμό τριών φράσεων: (α) την τριαδική (η οποία ερμηνεύθηκε αργότερα τριαδιστικά)

---

[58] "Nam et Ioannes apostolus in Epistola sua de Patre et Filio et Spiritu sancto sic dicit: Tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua, et sanguis, et hi tres unum sunt. [...] Et iterum de Patre et Filio et Spiritu sancto scriptum est, et hi tres unum sunt. [...] Sicut testimonio Joannis supra docuimus, quo dictum est: Tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua et sanguis; et hi tres unum sunt". (Φακούνδος Ερμιανής, *Pro defensione trium capitulorum libri xii. Ad Iustinianum* 1:3 [*CCSL* 90A:12· *MPL* 67:555C- 558A]. Βλέπε, επίσης, Ιερείδη (1927) σ. 233.)

[59] Brown (1982) 779. Όσον αφορά στη λατινική ΚΔ, «δεν βρίσκεται (α) στην πρώιμη μορφή της Παλαιάς Λατινικής (Τερτυλλιανός, Κυπριανός, Αυγουστίνος), ή (β) στη Βουλγάτα στην έκδοση του Ιερώνυμου (Φουλντινός Κώδικας [Fuldensis, αντιγράφτηκε το 541-546 μ.Χ.] και του Αμιατινού Κώδικα [Amiatinus, αντιγράφτηκε πριν το 716 μ.Χ.]) ή (γ) στην αναθεώρηση του Αλκουίνου (πρώτος γραφέας του Βαλικελιανού Κώδικα [Vallicellianus, ένατος αιώνας])». (Metzger (2002) 648· Ιερείδης (1927) 237)
Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνες 3 και 4.

[60] *NCE* 7:891.

[61] Σχετικά με την ταυτότητα του Περεγρίνου, βλέπε Lampe (2004) σσ. 121-124.

[62] Ιερείδης (1927) 235-237.

[63] Κουτλεμάνης (2001) 214. Επίσης, ***nota marginalis***, ***glossa marginalis*** ή ***glossa interlinearis***.

φράση του εδ. 1Ιω 5:8 κατά το Πλειονοτικό Κείμενο (Majority Text), (β) την επανάληψη του προαναφερθέντος εδαφίου αντικαθιστάμενα το Πνεύμα, το νερό και το αίμα με τα πρόσωπα της Τριάδας, των οποίων θεωρούνταν τύποι, και (γ) τη φράση “unum sunt in Christo Iesu” (η οποία απαντάται στο εδ. Γα 3:28).[64] Αυτές οι τρεις φράσεις εμφανίζονται σε ποικίλους συνδυασμούς γύρω από τη σταθερή φράση “unum sunt”.

2.3 Η μαρτυρία των χειρογράφων άλλων αρχαίων μεταφράσεων της ΚΔ

Εκτός από τα Λατινικά, καμία αρχαία μετάφραση της ΚΔ δεν περιλαμβάνει το *Κόμμα*.[65] Όλα τα χειρόγραφα των συριακών, κοπτικών, αρμενικών, αιθιοπικών, αραβικών και σλαβονικών μεταφράσεων της ΚΔ που χρονολογούνται πριν από το 1500 δεν εμπεριέχουν το *Κόμμα*. Αυτό αποτελεί μια «απίστευτη κατάσταση αν ήταν [ενν. το *Κόμμα*] μέρος του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου της Α΄ Ιωάννη».[66]

Για τους συγγραφείς των Προχαλκηδόνιων Ανατολικών Εκκλησιών δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι γνώριζαν το *Κόμμα* πριν από τον 13^{ο} αιώνα. Η αραμαϊκή/συριακή παράδοση είχε μια ιδιαιτερότητα: δεν περιλαμβάνονταν καμία από τις Καθολικές Επιστολές στην παλαιστινιακή της έκδοση. Κατά τα μέσα του 4^{ου} αιώνα τρεις από τις εφτά Καθολικές Επιστολές (Α΄ Πέτρου, Ιακώβου, Α΄ Ιωάννη) άρχισαν να γίνονται δεκτές από τις συρόφωνες εκκλησίες. Εντούτοις, όλα τα παλιά αντίγραφα της συριακής μετάφρασης της Α΄ Ιωάννη στην *Πεσίτα* (αρχές 5^{ου} αιώνα[67]) και στην Ηρακλειανή (Χάρκλεια, αρχές 7^{ου} αιώνα) μετάφραση δεν περιέχουν το *Κόμμα*. Όταν εμφανίστηκε αργότερα σε μεταγενέστερες συριακές εκδόσεις της ΚΔ, το *Κόμμα* περιλήφθηκε εμβόλιμα ως μετάφραση από τη λατινική *Βουλγάτα*, χωρίς καμία χειρογραφική βάση.[68] Σε συριακή έκδοση των τελών του 17^{ου} αιώνα ενσωματώθηκε το *Κόμμα* στο κυρίως κείμενο με τη δηλωμένη υπόθεση ότι το επίμαχο απόσπασμα ανήκε αρχικά στο πρωτότυπο αλλά αφαιρέθηκε αργότερα από τους Αρειανούς.[69] Παρόμοια ήταν η πορεία της

---

[64] McDonald (2011) 447.

[65] Westcott (1905) 202· Dodd (1946) σ. 127 σημ. 1.

[66] Brown (1982) 777.

[67] Καραβιδόπουλος (2009) 48. Πρβλ. Ebrard (1860) σ. 327.

[68] Δαμαλάς (1876) 669. Βλέπε, επίσης, R. Borger, “Das Comma Johanneum in der Peschitta”, *Novum Testamentum*, τόμ. 29, τεύχ. 3 (Ιούλ. 1987), σσ. 280-284.

[69] Αυτή η μομφή παρουσιάστηκε επανειλημμένα και επί μακρόν στην υπερασπιστική επιχειρηματολογία του *Κόμματος* αλλά κρίνεται εντελώς αβάσιμη από τη σύγχρονη εκκλησιαστική ιστορία και από τη χειρογραφική μαρτυρία. Μια εκτενής παρουσίαση της θέσης περί αρειανής παρέμβασης στα χειρόγραφα της ΚΔ γίνεται από τον Horne (1825, σ. 438). Πρβλ. Newton (1841) σσ. 25, 28, 43, 57· Plummer (1887) σ. 212, υποσημ. 1. Τα στοιχεία κατά την εποχή των έντυπων εκδόσεων της ΚΔ δείχνουν μάλλον ότι η μη συμπερίληψη του *Κόμματος* στο κείμενο της ΚΔ αποτελούσε λίβελο και συχνά στιγμάτιζε ως αιρετικούς «Αρειανούς» τους εκδότες που είχαν το σθένος να το απομακρύνουν. (Metzger (1963) 156· J. H. Bentley, “Erasmus, Jean Le Clerc, and the Principle of the Harder Reading”, *Renaissance Quarterly*, The University of Chicago Press, τόμ. 31, αρ. 3, Φθινόπ. 1978, σ. 315 [309-321]· βλέπε, λ.χ., R. Simon, *Histoire critique du texte du Nouveau Testament: où l'on établit la vérité des actes sur lesquels la religion chrétienne est fondée*, Rotterdam: R. Leers 1689, σ.

εν λόγω περικοπής για τις αρμενικές και τις σλαβονικές μεταφράσεις, καθώς και για άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες.[70]

2.4 Η μαρτυρία των ελλήνων συγγραφέων

Αποτελεί ευτυχές γεγονός ότι το *Κόμμα* είχε περιορισμένη εξάπλωση μέχρι την εποχή που εμφανίστηκε η τυπογραφία. Αν η επίμαχη περικοπή είχε γίνει γνωστή στη χριστιανική Ανατολή κατά τον 6° ή τον 7° αιώνα, θα είχε βρει πιθανότατα ευρύτατη αποδοχή (όπως συνέβη μετά την εμφάνιση της τυπογραφίας) και τα τεκμήρια θα περιπλέκονταν κατά πολύ, μολονότι θα παρέμεναν αναλλοίωτα.[71] Εντός τής μη επιμολυσμένης ελληνικής χειρογραφικής παράδοσης το *Κόμμα* δεν παρατίθεται ποτέ από Έλληνα συγγραφέα κατά την πρώτη χριστιανική χιλιετία.[72] Όπως γίνεται φανερό στη συνέχεια, κανένας εκκλησιαστικός πατέρας ή εκκλησιαστικός συγγραφέας δεν το αναφέρει μέχρι το 15° αιώνα.[73] Αυτή η απόλυτη σιγή σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να παραβλεφθεί ως τυχαία.

---

205. Παρόμοια, σύγχρονοι αντιαιρετικοί πολέμιοι επιτίθενται *ad hominem* σε βιβλικούς επιστήμονες με τη μομφή του "κρυπτο-Ουνιταριανού", δείγμα μιας μακραίωνης φοβίας για τον πιθανό κίνδυνο εξιουδαϊσμού χριστιανών. Βλέπε, για παράδειγμα, C. H. Pappas, *In defense of the authenticity of 1 John 5:7*, Bloomington, IN: CrossBooks, 2011, σ. viii. Στην ελληνική γραμματεία, λ.χ., έχει αναφερθεί σε πρόσφατη εποχή: «[Το *Κόμμα* αποτελεί] σαφέστατη μαρτυρία περί του Τριαδικού Θεού και της ενότητος στην ουσία και τις άπειρες τελειότητες των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδος. Οι πάσης φύσεως αιρετικοί, μάλιστα δε οι οπαδοί των Αντιτριαδικών αιρέσεων, όπως είναι οι σημερινοί Μάρτυρες του Ιεχωβά, αρνούνται να παραδεχθούν τον στίχο αυτό, διότι αποτελεί αποστομωτική απάντηση στις κακοδοξίες τους». (*Αγία Γραφή Βίβλος: Παλαιά και Καινή Διαθήκη* (ερμηνευτική απόδοση Ιωάννου Θ. Κολιτσάρα, αδελφότητα θεολόγων Ζωή), εκδ. Κ. Κουμουνδουρέα, 1981, σ. 309.) Φυσικά, υπήρξαν και σύγχρονοι λόγιοι που εκ πεποιθήσεως έχουν αρνηθεί τη βιβλική βάση του δόγματος της Τριάδας, οι οποίοι συμμετείχαν στην περί *Κόμματος* διαμάχη, όπως ο φίλος του Μπ. Σπινόζα, ο "νεο-αρειανός" αντιτριαδιστής Chr. Sand ο νεότερος [*Interpretationes paradoxae quatuor Evangeliorum*, Cosmopoli: apud Libertum Pacificum, 1669, σσ. 376-395· *Nucleus historiae ecclesiasticae, exhibitus in historia Arianorum*, Coloniae: J. Nicolai, 1676, σσ. 1:153-157]. Εκ διαμέτρου αντίθετα, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι οι Αρειανοί μπορεί να ήταν εκείνοι που πρόσθεσαν το *Κόμμα* στο κείμενο της ΚΔ. [H. Grotius, *Annotationes in Novum Testamentum*, Amsterdam and Paris, 1830/¹1641-1650, 8:196]) Στην έκδοση της συριακής *Πεσίτα* της ΚΔ του A. Gutbier δεν περιλήφθηκε το *Κόμμα*. (*Novum domini nostri Jesu Christi Testamentum Syriace*, Hamburgi, 1664, σ. 560· ο T. H. Horne (1856, σ. 261) την περιγράφει ως «μία από τις καλύτερες συριακές εκδόσεις» της ΚΔ.) Όταν μεταφράστηκε και προστέθηκε σε αυτήν το *Κόμμα*, καταγράφηκε το εξής διευκρινιστικό σχόλιο: "Cum notum sit Arrianos nec ipsi Graeco Textui nec Versionibus Orientalibus hic pepercisse, ex Notis Tremellii hunc versum in aliis EE. desideratum, adscripsimus". (A. Gutbier, *Lexicon Syriacum continens omnes N.T. Syriaci dictiones et particulas*, Hamburgi, 1667, σ. Notae:43· F. B. Westcott (1905) σ. 209, υποσημ. 1· όσον αφορά στο ιστορικό της εισαγωγής του *Κόμματος* στο συριακό κείμενο βλέπε Porson (1790) σσ. 173-177· Scrivener (1883) σ. 316.) Πρβλ., επίσης, Brown (1982) σσ. 777, 778· Greenslade (2004) σσ. 74, 75.

[70] Westcott (1905) 209· Ιερείδης (1927) 303· Michaelis (1802) τόμ. 4, σ. 438, υποσημ. "t".

[71] Westcott (1905) 202.

[72] Brown (1982) 777.

[73] Βλέπε J. A. Cramer, *Catenae Graecorum patrum in Novum Testamentum*, σσ. 8:105-145. Σύμφωνα με τη *ΘΗΕ*, η σύγχρονη κριτική του κειμένου διαπιστώνει ότι «αγνοούν αυτό [ενν. το *Κόμμα*] πάντες οι Έλληνες Πατέρες και συγγραφείς μέχρι του ΙΒ΄ αι.». (1965, σ. 7:760) Ο Βούλγαρης αναφέρει ότι το αγνοούν «τα ελληνικά χειρόγραφα μέχρι του 15ου αιώνος, η αρχαία πατερική παράδοσις και αι αρχαίαι ανατολικαί μεταφράσεις».

Κατά τη διάρκεια του 4ου και 5ου αιώνα, στην περίοδο της έξαρσης των τριαδολογικών διενέξεων, δεν γίνεται *καμία* αναφορά στο *Κόμμα* από τριαδιστές ελληνόφωνους συγγραφείς και εκκλησιαστικούς συγγραφείς—μια αναφορά που θα ήταν καταλυτικής σημασίας για την επιχειρηματολογία τους. Για παράδειγμα, στις αρχές του 5ου αιώνα, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας παραθέτει τρεις φορές τη σχετική περικοπή από την Επιστολή του Ιωάννη χωρίς να περιλαμβάνεται το *Κόμμα*.[74] Στα πρακτικά της οικουμενικής συνόδου της Χαλκηδόνας του 451 γίνεται αναφορά στην ιωάννεια περικοπή χωρίς τη συμπερίληψη του *Κόμματος*.[75] Ο Μ. Σιώτης παραθέτει μια σειρά εκκλησιαστικών συγγραφέων οι οποίοι χρησιμοποιούν τα χωρία Α΄ Ιωάννη 5:6-8 χωρίς να υπάρχει στα παραθέματά τους το *Κόμμα*: ο Ειρηναίος, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, ο Ωριγένης, ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας, ο Βασίλειος Καισαρείας, ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο Επιφάνιος Σαλαμίνος, ο Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας και ο Δίδυμος ο Τυφλός.[76] Για τον Αθανάσιο Αλεξανδρείας και τους Καππαδόκες πατέρες, οι οποίοι συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη του τριαδικού δόγματος, το *Κόμμα* "ήταν άγνωστο"[77] και «δεν υφίστατο στα δικά τους αντίγραφα της Επιστολής».[78]

Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός, ο οποίος έδρασε στο πρώτο μισό του 8ου αιώνα, παραθέτει την ιωάννεια περικοπή χωρίς το *Κόμμα*.[79] Την ίδια εποχή, ο πατριάρχης ΚΠόλεως Γερμανός Α΄

(Βούλγαρης (2005) 2:975) «Το σύνολο της ελληνόφωνης Ανατολής δεν γνώριζε τις υπό συζήτηση λέξεις και στην Ελληνική Εκκλησία της Ανατολής κανείς δεν είχε γνώση αυτής της γραφής». (Ebrard (1860) 327)

[74] Το πλήθος αναφέρεται από τον Brown (1982, σ. 777), ενώ ο Σιώτης δίνει και τις παραπομπές (1967, σ. 12). Πρβλ. Westcott & Hort (1882) σ. Appendix:105. Για παράδειγμα, ο Κύριλλος παραθέτει σε μία περίπτωση το απόσπασμα ως εξής: «Τίς ἐστιν, φησὶ, ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος καὶ Πνεύματος, Ἰησοῦς Χριστὸς, οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Πνεύματι καὶ ἐν τῷ αἵματι· καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. Ὅτι οἱ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστί». (*Βίβλος των θησαυρών περί της Αγίας και Ομοουσίου Τριάδος, Πρόλογος ήτοι Προθεωρία* [*MPG* 75:616]) Βλέπε και *Catena in epistulam Joannis i* (*Catena Andreae*) σ. 140. [J. A. Cramer, *Catenae Graecorum patrum in Novum Testamentum*, τόμ. 8. Oxford University Press, 1840 (επανεκτ. Hildesheim: Olms, 1967)]

[75] Πιο συγκεκριμένα: «Καὶ τὸ πνεῦμά ἐστιν τὸ μαρτυροῦν, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. τρεῖς γάρ εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς τὸ ἕν εἰσιν». (*Πρακτικά Οικουμενικής Συνόδου Χαλκηδόνος*, 2.1.1:18 [E. Schwartz, *Acta conciliorum oecumenicorum*, Berlin-Leipzig: De Gruyter, 1962/¹1933])

[76] Σιώτης (1967) 11, 12. Επίσης, Ιερείδης (1927) σ. 305.

[77] Β. Ιωαννίδης (1960) 423.

[78] Ο Chr. Wordsworth αναφέρει πιο συγκεκριμένα: «Οι προνικαϊκοί και οι νικαϊκοί Πατέρες ανασκεύασαν τον αρειανισμό χωρίς τη συμβολή αυτού του αποσπάσματος, στο οποίο ποτέ δεν αναφέρονται, επειδή δεν υφίστατο στα δικά τους αντίγραφα της Επιστολής». Επίσης, υποστήριξε ότι το *Κόμμα* ήταν «αρχικά μια ερμηνευτική γλώσσα», η οποία είναι ορθή νοηματικά και κατά συνέπεια «δεν υπάρχει κανένας λόγος να υπάρχουν υποψίες ότι επρόκειτο για *προσχεδιασμένη παρεμβολή*». (*The New Testament of Our Lord and Saviour Jesus Christ, in the original Greek, London*, 1872, τόμ. 2, σσ. 123, 124.) Η άποψη ότι οι εκκλησιαστικοί πατέρες δεν χρησιμοποίησαν το *Κόμμα* στην επιχειρηματολογία τους ώστε να μην αντιστραφεί η επιχειρηματολογία διαστρέφοντας το νόημά του και αποτελέσει έτσι όπλο στα χέρια των Αρειανών κρίνεται εκ των πραγμάτων αβάσιμη. (Ιερείδης (1927) 304, 305)

[79] Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός, σχολιάζοντας την έννοια τού «πολλάκις» που περικλείει ο όρος *τρεῖς*, παραθέτει την ιωάννεια περικοπή θέτοντας τελευταίο στη σειρά το Πνεύμα: «Τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα καὶ τὸ πνεῦμα». (*Περί του τρισαγίου ύμνου* 4:5 [*MPG* 95:29C· επίσης, *Die Schriften des Johannes von*

επίσης δεν γνωρίζει και δεν μνημονεύει το *Κόμμα*.[80] Στα μέσα του 9ου αιώνα, το κείμενο της ΚΔ του επισκόπου Σμύρνης Μητροφάνη δεν εμπεριέχει το *Κόμμα* και κατά συνέπεια δεν το υπομνηματίζει.[81] Ο Οικουμένιος Τρίκκης, στα μέσα του 10ου αιώνα,[82] δεν περιλαμβάνει το *Κόμμα Ιωάννου* στο κείμενο της Επιστολής που παραθέτει και κατά συνέπεια δεν το υπομνηματίζει.[83] Στις αρχές του 12ου αιώνα, ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος (Βουλγαρίας) Θεοφύλακτος δεν έχει το *Κόμμα* στο κείμενο της ΚΔ που υπομνηματίζει.[84] Την ίδια εποχή, ο μητροπολίτης Κορίνθου Γρηγόριος ο Πάρδος παραθέτει την περικοπή χωρίς να περιλαμβάνει το *Κόμμα*.[85] Η επίμαχη φράση δεν εμφανίζεται επίσης σε μια παράθεση της ιωάννειας

Damaskos, Berlin-New York: De Gruyter, 1981, σ. 4:310]. Ο J. C. O'Neill (1995, σ. 91) υποστήριξε ότι οι τρεις μάρτυρες του κανονικού κειμένου της Επιστολής του Ιωάννη αποτελούν ερμηνευτική γλώσσα στο πρωτότυπο κείμενο βασιζόμενος στη συγκεκριμένη παράθεση του Δαμασκηνού και σε μια παρόμοια του ψευδο-Καισαρίου του Ναζιανζηνού (ο οποίος στο έργο του *Διάλογοι Τέσσαρες* (διάλογος 2, πεύσις 113 [*MPG* 38:996]) παραφράζει—ίσως βάσει λατινικού κειμένου—ως «τρεῖς ... μάρτυρας ... τὸ αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς ἕν εἰσι», αντιστρέφοντας πλήρως την κανονική σειρά των μαρτύρων και αποδίδοντάς τους ενότητα· συγγραφέας του έργου θεωρείται ένας πολυταξιδεμένος μοναχός στα μέσα του 6ου αιώνα [*EEC* 1:138]).) Υπάρχουν άλλες δύο παραθέσεις της ιωάννειας περικοπής στις οποίες επίσης δεν περιλαμβάνεται το *Κόμμα* στο αποδιδόμενο στον Δαμασκηνό νόθο έργο *Περί των αζύμων* (*MPG* 95:392BC).

[80] «Τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν». (Μητροφάνης Σμύρνης, *Ιστορία μυστική της καθολικής εκκλησίας* 22.31 [P. Meyendorff, *St. Germanus of Constantinople on the Divine Liturgy*, Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1984]) Σχολιάζοντας την απουσία του *Κόμματος* και από τα έργα του Γερμανού ΚΠόλεως, ο Bengel αναφέρει: «Το αρνητικό επιχείρημα [δηλ. η σύναξη συμπεράσματος βάσει της απουσίας του *Κόμματος*], σε αυτή την έρευνα, δεν μπορεί να απορριφθεί. Δεν έχει καμία βαρύτητα στην περίπτωση ενός ή δύο και μόνο εκκλησιαστικών συγγραφέων· έχει όμως βαρύτητα στην περίπτωση ενός μεγάλου αριθμού, καθώς αυτοί απορρίπτουν μια πρόταση [ενν. το *Κόμμα*] τόσο αξιοσημείωτη, και τόσο μοναδικά προσαρμοσμένη ώστε να καθορίσει τις [ενν. τριαδολογικές] διενέξεις. Αν οι Αφρικανοί το παραθέτουν σε τέτοιους αριθμούς, πώς γίνεται οι Ασιάτες σε τόσες πολλές περιπτώσεις να μην το παραθέτουν; Οι τελευταίοι δεν το διάβαζαν [ενν. στο κείμενο της ΚΔ] ενώ οι πρώτοι το διάβαζαν». (Bengel (1873) 5:139) Παρόμοιο συλλογισμό για το «επιχείρημα e silentio» καταθέτει και ο Ιερείδης (1927, σ. 232). Από την άλλη πλευρά, ο J. D. Michaelis χρησιμοποιεί αυτού του είδους την επιχειρηματολογία εναντίον του *Κόμματος* από την απουσία σχετικής αναφοράς από τους χριστιανούς του 2ου αιώνα οι οποίοι αποκαλούνταν αιρεσιομαχικά «Άλογοι». (Βλέπε Michaelis (1802) τόμ. 4, σσ. 428-431.)

[81] Σύμφωνα με τον Νικόδημο τον Αγιορείτη, το «κάλλιστον και κοινωφελέστατον» από όλα τα συγγράμματα του Μητροφάνη Σμύρνης, συγχρόνου του πατριάρχη ΚΠόλεως Φώτιου Α΄, ήταν η *Ερμηνεία* του στις επτά Καθολικές Επιστολές, την οποία είχε διαθέσιμη μόνο σε μια σπάνια χειρόγραφη μορφή. (Νικόδημος ο Αγιορείτης (1806) ιε΄) Πρβλ. Podskalsky (1989) σ. 472.

[82] Μολονότι επικρατεί ιδιαίτερη ασάφεια ως προς την ταυτότητα των προσώπων με το όνομα Οικουμένιος, φαίνεται ότι στην προκειμένη περίπτωση πρόκειται για τον επίσκοπο Τρίκκης, ο οποίος ήταν σειρογράφος και συγγραφέας ερμηνευτικών έργων της ΚΔ και ο οποίος περιγράφεται ότι «διακρίνεται για τη σαφήνεια και την ορθή ερμηνευτική κρίση του». (Κρικώνης (2008) 776, 780-784)

[83] «Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι, τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν». (Οικουμένιος Τρίκκης, *Ιωάννου αποστόλου η Πρώτη Επιστολή Καθολική* 6 [*MPG* 119:675, 676D])

[84] Το κείμενο που υπομνηματίζει ο Θεοφύλακτος είναι το εξής: «Ὅτι τρεῖς μαρτυροῦσι, τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. Καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν». (*Εις την Α΄ του Αγίου Ιωάννου Επιστολήν* 5:6,7 [*MPG* 126:61BC]) Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για τη ζωή και το ερμηνευτικό έργο του μαθητή του Μ. Ψελλού Ευβοιώτη Θεοφύλακτου στο: Χρ. Οικονόμου, «Το ερμηνευτικό έργο του Θεοφυλάκτου Αχρίδος και η συμβολή του σε θέματα Εισαγωγής της Καινής Διαθήκης», στο *Θεολογία της Καινής Διαθήκης και πατερική ερμηνευτική*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2001, σσ. 255-312.

[85] «"Τρεῖς γάρ εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες", ὡς ἐν ταῖς καθολικαῖς αὐτοῦ ἐπιστολαῖς διαλαμβάνει ὁ πρῶτος Θεολόγος καὶ βροντῆς υἱὸς κληθεὶς Ἰωάννης, "τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν"· ἤγουν εἰς τὸ σωθῆναι ἡμᾶς καὶ θεωθῆναι καὶ τὴν πρώτην μεταποιηθῆναι γέννησιν». (*Ερμηνεία στον ιαμβικό κανόνα της*

περικοπής σε έργο του αγιορείτη μοναχού Μακάριου Μακρή που έγραψε στις αρχές του 15ου αιώνα.[86] Πράγματι, αυτές οι λέξεις «δεν σημειώνονται ποτέ από κανέναν από τους Έλληνες πατέρες, ούτε από τους πιο πρόσφατους αλλά ούτε και από εκείνους που ποτέ δεν θα παρέβλεπαν ακόμη και τα πιο πιεσμένα και παρατραβηγμένα αποδεικτικά σημεία υπέρ του δόγματος της Τριάδας».[87]

Η παρείσφρηση του *Κόμματος* στα Ελληνικά έγινε υπό λατινική επίδραση. Η πρώτη αναφορά του *Κόμματος* στα Ελληνικά γίνεται στη μετάφραση από τα Λατινικά του δεύτερου κεφαλαίου των πρακτικών της Δ΄ Λατερανής Συνόδου (1215).[88] Εντούτοις, ακόμη και στο λατινικό πρωτότυπο γίνεται σαφές ότι πρόκειται για μια αμφίβολη μαρτυρία καθώς αναφέρεται σχετικά με την επαυξημένη περικοπή αμέσως μετά την παράθεσή της, «καθὼς ἔν τισι κώδηξιν βρίσκεται» (λατ. "sicut in codicibus quibusdam invenitur"). Είναι αξιοσημείωτο ότι αναφορά στο νεοφανές *Κόμμα* μέσα στο κείμενο της αρμενικής ΚΔ γίνεται παρόμοια εκείνη την εποχή στη σύνοδο της Αρμενικής Εκκλησίας του 1262.[89]

Μετά τα μέσα του 14ου αιώνα, ο λόγιος ΚΠολίτης Μανουήλ Καλέκας, μαθητής του Δημήτριου Κυδώνη και μεταστραφείς στον Ρωμαιοκαθολικισμό Δομινικανός μοναχός,[90] μετέφρασε με αξιοσημείωτη λιτότητα το *Κόμμα* από τη *Βουλγάτα* στα Ελληνικά στο έργο του

εορτής του Αγίου Πνεύματος 9.4 [F. Montana, *Esegesi al Canone giambico per la Pentecoste attribuito a Giovanni Damasceno* (Biblioteca di studi antichi 76, Pisa: Giardini, 1995)])

86 «Τρεῖς γάρ εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες περὶ αὐτοῦ, ὡς Ἰωάννης διδάσκει, τὸ αἷμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ Πνεῦμα, καθὸ δὴ καὶ ἐνταῦθα. Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖ πρῶτον μαρτυρεῖ τὴν θεότητα, μετέπειτα τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ· ἐνταῦθα δὲ συμβαίνειν πέφυκε τὸ ἀνάπαλιν εἰκότως. Οὐ γὰρ ἦν τὴν ἀνάμνησιν τὸν ὑποφήτην ποιεῖσθαι ἄνευ τῆς τοῦ θείου ποτηρίου πλήσεως, ἐπεὶ μετ᾽ ὀλίγον ἄμφω τὴν εὐλογίαν λαμβάνουσι. Τὸ μέντοι αἷμα καὶ ὕδωρ τύπον φέρει τῶν ῥυέντων ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ δύο κρουνῶν, αἵματος καὶ ὕδατος. Περὶ δὲ τοῦ ζέοντος εἴρηται καὶ οὐ δεῖ ταῦτα κυκλικῶς ἐπαναλαμβάνειν, ἅπερ φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσεν». (Μακάριος Μακρής, *Διάλεξις προς τον πάπαν και τους περί αυτόν* στ. 238 [Αστ. Αργυρίου, *Μακαρίου του Μακρή Συγγράμματα* (*Βυζαντινά κείμενα και μελέται*), Θεσσαλονίκη, 1996])

87 Lücke (1837) 268. Επίσης, Ιερείδης (1927) σσ. 227, 304.

88 «Ἐν τῇ κανονικῇ τοῦ Ἰωάννου ἐπιστολῇ ἀναγινώσκεται, ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, λόγος καὶ πνεῦμα ἅγιον. καὶ τοῦτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσίν. εὐθύς τε προστίθησι καθὼς ἔν τισι κώδηξιν βρίσκεται». (κεφ. 2 "De errore abbatis Joachim" [*Mansi* 22:984B· στο σημείο μεταξύ των λέξεων «προστίθησι» και «καθὼς» στο λατινικό κείμενο περιέχεται η φράση "καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν γῇ, πνεῦμα, ὕδωρ καὶ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς ἕν εἰσιν" στα Λατινικά.]) Η σύνοδος δεν εξέδωσε συνοδικούς κανόνες παρά μόνο κάποια παπικά διατάγματα ή αποφάσεις (τα οποία καταχωρίζονται σε κεφάλαια), στην πραγματικότητα με "ισχνή θεολογική ανάπτυξη". (W. Palmer, *A treatise on the Church of Christ*, London: J. Rivington, 1842, 2:165 [164-170]· Βλ. Φειδάς (2002) 2:371) Επιπλέον, όπως παρατήρησε ο Bengel όσον αφορά στην παράθεση της ιωάννειας περικοπής, εκτός από τη διαφωνία των ελληνικών χειρογράφων, υπάρχει πρόβλημα και μεταξύ των λατινικών χειρογράφων που περιέχουν τα πρακτικά της συνόδου. (J. A. Bengel, *Η Καινή Διαθήκη Novum Testamentum graecum*, Tubingae, 1734, σ. 748· του ίδιου (1873) σ. 5:138.) Πρβλ. Newton (1841) σσ. 27, 28· Westcott (1905) σ. 206, υποσημ. 3· Brooke (1912) 165· J. Pohle, *The Divine Trinity: A dogmatic treatise*, Freiburg & London, 1912, σσ. 39, 40· Ιερείδης (1927) 300.

89 Μόλις το 1789 ο Αρμένιος λόγιος Ιωάννης Ζοράβ σε μια κριτική έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε σημείωσε με αστερίσκο το *Κόμμα* «ως μη γνήσιον», κάτι που ο κληρικός Ούσκι είχε ήδη παρατηρήσει στις αρχές του 18ου αιώνα. (Δαμαλάς (1876) 681, 682)

90 *ODB* 2:1092· Σιαμάκης (1995) 20.

Περί πίστεως και περί των αρχών της Καθολικής πίστεως.[91] Στις αρχές του 15ου αιώνα, ο μοναχός και θεολόγος Ιωσήφ Βρυέννιος (απεβ. περ. 1431) χρησιμοποίησε το *Κόμμα* στην επιχειρηματολογία του εναντίον της εκπόρευσης του αγίου Πνεύματος και από τον Υιό—αν και η γνησιότητα αυτής της μαρτυρίας τελεί υπό αίρεση.[92] Ο ανθενωτικός πατριάρχης ΚΠόλεως Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος, στα μέσα του 15ου αιώνα, παραθέτει μεταφράζοντας από λατινικό έργο του Θωμά Ακινάτη και αναφέρει: «Καὶ ἐν τῇ Ἰωάννου πρώτῃ· "Τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον"».[93] Μάλιστα ο Έρασμος έκανε την υπόθεση ότι η τυχόν παρουσία του *Κόμματος* σε ελληνικά χειρόγραφα ήταν αποτέλεσμα προσθήκης στο ελληνικό κείμενο της ΚΔ με βάση το λατινικό κατόπιν μυστικής συμφωνίας μεταξύ Λατίνων και Ελλήνων στη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439).[94]

---

[91] Αναφέρει ο Μανουήλ Καλέκας (απεβ. 1410): «Καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, "Τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον"». (*Περί πίστεως και περί των αρχών της καθολικής πίστεως* 3 [*MPG* 152:516B]) Πρβλ. Brown (1982) *σ.* 777.

[92] «Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν ἡ ἀλήθεια· ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι· καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ Πνεῦμα τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα». (*Περί της Αγίας Τριάδος*, Λόγος 13 "Περί της Θείας Τριάδος" [Ευγ. Βούλγαρη (επιμ.), *Ιωσήφ Μοναχού του Βρυεννίου τα ευρεθέντα* (Λειψία, 1768), 1:241]) Είναι αξιοσημείωτη η ανάγνωση «ὁ *Χριστός* ἐστιν ἡ ἀλήθεια» αντί «τὸ *Πνεῦμά* ἐστιν ἡ ἀλήθεια» και η παράλειψη του τελικού μέρους του εδ. 8—στοιχεία που επιβεβαιώνουν ότι δεν παραθέτει από ελληνικό κείμενο της ΚΔ αλλά από εκδόσεις της *Βουλγάτας* εκείνης της εποχής. (T. H. Horne (1836) 2:370· Porson (1790) 236, 237· σχετικά με την ταυτότητα του Ιωσήφ Βρυέννιου, βλέπε *ODB σσ.* 1:328-330.) Ο Ευγένιος Βούλγαρης, αρχιεπίσκοπος Χερσώνος και Σλαβινίου, εξέδωσε για πρώτη φορά αυτό το έργο του Βρυέννιου από ένα ή περισσότερα πρωτότυπα χειρόγραφα. Όταν το 1780 ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Μόσχας Chr. Fr. Matthaei μέσω επιστολής του ζήτησε να μάθει αν είχε περιλάβει τις λέξεις του *Κόμματος* βάσει των ελληνικών χειρογράφων ή βάσει των σύγχρονων εκδόσεων της ΚΔ, ο Βούλγαρης απάντησε: «Του βεβαίου έσο βεβαιότερος ότι ούτως εύρον εν τω κώδικι, ως εξέδωκα, ουδ᾽ έμελλον τολμήσαι παρενείραι, ει μή ούτως αυτό εύρισκον. Δόγμα παρ' εμοί εστι (και πάντοτε ην και έσεται) εν παντί την αλήθειαν προκρίνειν». (Matthaei (1782) 5:lv-lxii· η μετάφραση στα Ελληνικά της αλληλογραφίας μπορεί να βρεθεί στον Ζιγαβηνό (1887, *σσ.* 2:630-633).) Η απόλυτη βεβαιότητα με την οποία ο Βούλγαρης υπερασπίζεται τη θέση του με αυτό το επιχείρημα είναι ύποπτη καθώς μάλιστα η γνησιότητα αυτού του 13ου λόγου του Βρυέννιου έχει αμφισβητηθεί ("dubiae originis") εφόσον δεν περιέχεται στους δύο κώδικες της Μόσχας. (C. Tischendorf, *Novum Testamentum Graece*, ed. octava critica maior, Lipsiae: Giesecke & Devrient, 1872, *σσ.* 2:340· Ιερείδης (1927) 300)

[93] Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος, *Επιτομή τού Κατά Εθνικών του Θωμά Ακινάτη* 4:15.4. (M. Jugie, L. Petit & X. A. Siderides, *Oeuvres completes de Georges* (*Gennadios*) *Scholarios*, τόμ. 5, Paris: Maison de la bonne presse, 1931.)

[94] Tregelles (1854) 22, 23. Αυτό βέβαια ενώ μπορεί να ίσχυσε για χειρόγραφα της ελληνικής ΚΔ που επιμελήθηκαν Λατίνοι, δεν επιβεβαιώνεται όμως για ελληνικά χειρόγραφα που βρίσκονταν στην Ανατολή, όπως διασαφήνισε ο Simon. (1689/2013 *σσ.* 175, 181) Εντούτοις, είναι γεγονός ότι τα χειρόγραφα της ΚΔ αρ. 221 (Οξφόρδη, 10ος αι.), αρ. 88 (Codex Regis, 11ος αι.), αρ. 429 (Codex Wolfenbüttel, 14ος αι.) και αρ. 635 (Νάπολη, 11ος αι.) αποτελούν δείγματα χειρογράφων στα οποία επισημειώθηκε ή υποσημειώθηκε το *Κόμμα* κατά τον 16ο αιώνα—την ίδια περίοδο που συνέβη και η διαβόητη χάλκευση του Μοντφορτιανού Κώδικα. Η πρόσβαση σε αυτά τα τεκμήρια ήταν ουσιαστικά αδύνατη για την πλειονότητα των ερευνητών και συνεπώς ο εντοπισμός και η ταυτοποίηση της πορείας του κειμένου τους ήταν μια διαδικασία μακρόχρονη και επίπονη. Ακόμη και στο μεγαλύτερο μέρος του 20ου αιώνα, η πρόσβηση σε βιβλιοθήκες που περιλάμβαναν τα αναγκαία επιστημονικά έργα για μια τέτοιου είδους μελέτη δεν ήταν εύκολη για το ευρύτερο κοινό. (Βλέπε, για παράδειγμα, Ιερείδη (1927) *σσ.* 224, 225.)

Η περίπτωση της παράθεσης της περικοπής Α΄ Ιωάννη 5:6β-9α από τον μοναχό Ευθύμιο Ζιγαβηνό (Ζιγαδηνό) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της διάδοσης του *Κόμματος* μέσω χειρογραφικής επιμόλυνσης[95] κατά τη μεταβίβαση του έργου του. Στο περίφημο έργο του *Πανοπλία Δογματική*, που το έγραψε περίπου το 1110,[96] στην έκδοση της *Patrologia Graeca*[97] περιλαμβάνεται το *Κόμμα* (και στα Ελληνικά και στα Λατινικά),[98] παραδόξως όμως σε μορφή πλήρως ανεπτυγμένη και βελτιωμένη συγκρινόμενη με τη χειρογραφική εξέλιξη που παρουσιάζει το *Κόμμα* στην ελληνική γραμματεία.[99] Η έκδοση αυτή στηρίχθηκε, όπως αναφέρεται στον Πρόλογό της, στην έκδοση της Μητρόπολης Ουγγροβλαχίας του 1710, στην οποία ως αναμενόμενο περιέχεται επίσης το *Κόμμα*.[100] Εντούτοις, τουλάχιστον δύο λατινικές εκδόσεις του έργου των αρχών του 16[ου] αιώνα δεν περιλαμβάνουν στην ιωάννεια περικοπή το *Κόμμα*.[101] Πράγματι, όπως επιβεβαιώνεται από το αυτόγραφο (ή άμεσο απόγραφό του) που φυλάσσεται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη, ο Ζιγαβηνός παρέθεσε την εν λόγω περικοπή από την Α΄ Ιωάννη χωρίς να περιλάβει το *Κόμμα*.[102]

---

[95] Ο *terminus technicus* για τη χειρογραφική παράδοση που δημιουργείται από την *παρεμβολή* (interpolatio) διορθώσεων και γραφών πλάι στις γνήσιες γραφές είναι *σύμφυρση* (contaminatio). (Mioni (2004) 124, 129)

[96] *ODB* 3:2227.

[97] *MPG* 130:871, 872BC (έτος έκδ. 1865/[1]1853). Ο Migne επέλεξε να βασιστεί στην έκδοση του Targoviște του 1710, «με συμπληρώσεις και σχόλια του Chr. Frid. Matthaei και του Frid. Sylburgius, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τον μεμβράνινο κώδικα I ή X του τυπογραφείου της Συνόδου (Μόσχα) του 12ου αι. in folio». (Αθ. Καραθανάσης, «Η *Πανοπλία Δογματική* του Ευθυμίου Ζιγαδηνού στην τυπογραφία του Βουκουρεστίου (1710)», στην *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Τμ. Θεολογίας*, τόμ. 5 (1995, «Καιρός: Τόμος τιμητικός στον ομ. καθ. Δαμιανό Αθ. Δόϊκο»), σ. 87. Σύμφωνα με τον Matthaei, στην εκκλησιαστική βιβλιοθήκη της Μόσχας υπήρχαν διαθέσιμα δύο αντίγραφα του έργου, ο αρ. 10 του 12[ου] αιώνα και ο αρ. 15b του 15[ου] αιώνα, και όχι ο αρ. 1 που αναφέρει ο Καραθανάσης. [*Index codicvm manvscriptorvm graecorvm bibliothecarvm mosqvensivm sanctissimae Synodi ecclesiae orthodoxae graeco-rossicae*, typis Academiae scientiarum, 1780, σ. 59])

[98] Στο επιχείρημά του ο Ζιγαβηνός δεν κάνει αναφορά στην ενότητα των ουράνιων μαρτύρων αλλά στη μεγάλη σπουδαιότητα της μαρτυρίας του Πνεύματος—γεγονός που επιβεβαιώνει ότι στις αρχές του 12[ου] αιώνα δεν χρησιμοποιούνταν στην Ανατολή η περικοπή μέσα στα πλαίσια της αντιαιρετικής και τριαδολογικής επιχειρηματολογίας. Πρβλ. την επιστολή του Ευγένιου Βούλγαρη για «το περιμάχητον εδάφιον» με ημερομηνία 10 Δεκεμβρίου 1780. (Matthaei (1782) 5:lv-lxii)

[99] Στον τίτλο ιβ΄ της *Πανοπλίας Δογματικής* αναφέρει: «Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. Ὅτι τρεῖς εἰσίν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσί. Καὶ τρεῖς εἰσίν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστί». (*MPG* 130:872B)

[100] *Πανοπλία δογματική Αλεξίου Βασιλέως του Κομνηνού: περιέχουσα εν συνόψει τα τοις μακαρίοις και θεοφόροις πατράσι συγγραφέντα, εις τάξιν δε και διεσκεμμένην αρμονίαν, Επί ανατροπή, και καταφθορά των δυσσεβεστάτων δογμάτων τε και διδαγμάτων των αθέων Αιρεσιαρχών, των κακώς κατά της ιεράς αυτών Θεολογίας λυπησάντων / παρά Ευθυμίου Μοναχού του Ζιγαδηνού τεθέντα ... επιμελεία και διορθώσει Μητροφάνους Ιερομονάχου Γρηγορά του εκ Δωδώνης*, εν τω της Ουγγροβλαχίας Τεργοβύστω [Targoviște], 1710, φ. 112r.

[101] Το έργο του Ζιγαβηνού μεταφράστηκε στα Λατινικά από τον P. F. Zinus. Η πρώτη έκδοση είναι του H. Scotus (1555) και η δεύτερη "apud Sebastianum Barptolomaei Honorati" (1577).

[102] The British Library, MS 11871, φ. 178v. Αυτά που έγραψε στην πραγματικότητα ο Ζιγαβηνός είναι σύμφωνα με το αρχαιότερο χειρόγραφο τα εξής: «Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν· ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια· ὅτι τρεῖς εἰσίν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. Καὶ οἱ τρεῖς τὸ ἕν εἰσιν, εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστί». Η αναφορά «οἱ τρεῖς τὸ ἕν εἰσιν» αντί του «οἱ τρεῖς *εἰς* τὸ ἕν εἰσιν» αποτελεί προφανώς *λιπογραφία*, δηλαδή χαρακτηριστική περίπτωση παράβλεψης λόγω *απλογραφίας*, και όχι ένδειξη διαφορετικού κειμένου της ΚΔ—αν υπήρχε τέτοια περίπτωση η αναφορά θα έπρεπε να είναι «οἱ τρεῖς ἕν εἰσιν» και όχι «οἱ τρεῖς *τὸ* ἕν εἰσιν». (Πρβλ. *Critica Biblica: or, Depository of*

Ο Matthaei «είχεν ανά χείρας τέσσαρα της Πανοπλίας χειρόγραφα»—τα δύο από τη Μόσχα και τα άλλα δύο από το Άγιο Όρος—«εν οις το εδάφιον ουχ υπήρχε».[103] Είναι φανερό ότι μεταγενέστερα, με βεβαιότητα μετά τον 18° αιώνα, τροποποιήθηκε το κείμενο στο έργο του Ζιγαβηνού και στις δύο γλώσσες ώστε να περιέχει το *Κόμμα* που κυκλοφορούσε πλέον ευρέως μέσα στις έντυπες εκδόσεις της ελληνικής ΚΔ. Το γεγονός αυτό το είχε παρατηρήσει ήδη στις αρχές του 19ου αιώνα, ο T. Turton, ο οποίος υπήρξε εμβριθής μελετητής των πηγών της προέλευσης του *Ιωάννειου Κόμματος*.[104]

2.5 Η μαρτυρία των λατίνων συγγραφέων

Σύμφωνα με τη *Νέα Καθολική Εγκυκλοπαίδεια*, «κάποιοι λατίνοι συγγραφείς του 4ου αιώνα, ενώ αναφέρονται στο εδ. Α΄ Ιωάννη 5:8β και δίνουν σε αυτό τριαδολογική ερμηνεία, δεν παρέχουν καμία ένδειξη ότι γνώριζαν την ύπαρξη του *Κόμματος* ως γραφικού κειμένου».[105]

Ο Καρχηδόνιος Τερτυλλιανός, στο έργο του *Adversus Praxean* το οποίο γράφτηκε περίπου το 215, επιχειρηματολογεί ερμηνεύοντας τα εδ. Ιωα 16:14, 15 ως προς τη διακριτή σχέση μεταξύ του Πατέρα, του Υιού και του Παρακλήτου, ως εξής: «Αυτοί οι τρεις είναι ένα [*unum*], όχι ένας [*unus*], όπως αναφέρεται: "Εγώ και ο Πατέρας είμαστε ένα"» (Ιωα 10:30).[106] Είναι φανερό ότι δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως παράθεση του *Κόμματος* καθώς αποτελεί μια «εξαιρετικά αμφίβολη» αναφορά·[107] πρόκειται μάλλον για μια διασταλτική τριαδολογική ερμηνεία της ευαγγελικής περικοπής στην οποία περιλαμβάνεται

Sacred Literature, London, 1827, 2:228 [226-229]· σχετικά με την απλογραφία βλέπε Metzger & Ehrman (2005) σ. 254 και Mioni (2004) σ. 121 4.β.)
Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 5.

[103] Ζιγαβηνός (1887) 2:630, υποσημ. α. Βλέπε, επίσης, παραπάνω σ. 26, υποσημ. 92. Τα εν λόγω σχόλια του Matthaei βρίσκονται στην κριτική έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε ο ίδιος. (Matthaei (1782) 5:141-143)

[104] Thomas Turton [ψευδ. Crito Cantabrigiensis], *A Vindication of the Literary Character of the late Professor Porson from the Animadversions of the Right Reverend Thomas Burgess, the Lord Bishop of Salisbury, in various publications on 1 John v. 7*, Cambridge: Cambridge University Press, 1827, σ. 70. Ο Π. Δημητρόπουλος κάνει αναφορά στο υπόμνημα του Ζιγαβηνού (έκδ. Ν. Καλογερά), χωρίς όμως να σχολιάσει το γεγονός ότι ο Ζιγαβηνός ούτε παραθέτει ούτε υπομνηματίζει το *Κόμμα*. (*ΘΗΕ* (1965) 7:761)

[105] *NCE* 7:891. Σύμφωνα με τη *ΘΗΕ*, η σύγχρονη κριτική του κειμένου διαπιστώνει ότι «αγνοούν αυτό [ενν. το *Κόμμα*] και οι κυριώτεροι των Λατίνων Πατέρων και συγγραφέων, εις ους απαριθμούνται οι Ειρηναίος, Τερτυλλιανός, Κυπριανός, Ιερώνυμος, Αυγουστίνος και πολλοί εκ των μεταγενεστέρων». (1965, 7:760) Ο Βούλγαρης αναφέρει ότι το αγνοούν «και οι αρχαίοι λατίνοι πατέρες, μολονότι η έκφρασις αυτή ήτο καταλληλοτάτη προς αντιμετώπισιν του Αρειανισμού». (Βούλγαρης (2005) 2:975)

[106] "Post Philippum, et totam substantiam quaestionis istius, quem in finem Evangelii perseverant in eodem genere sermonis, quo Pater et Filius in sua proprietate distinguuntur, Paracletum quoque a Patre se postulaturum, cum ascendisset ad Patrem, et missurum repromittit, et quidem alium, sed jam praemisimus quomodo alium. Caeterum: De meo sumet, inquit: sicut ipse de Patris. Ita connexus Patris in Filio, et Filii in Paracleto, tres efficit cohaerentes, alterum ex altero, qui tres unum sint, non unus. Quo modo dictum est: Ego et Pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem". (Τερτυλλιανός, *Adversus Praxean* 25.1 [*CCSL* 2:1195· *MPL* 2:187D, 188A])

[107] *ABD* 3:883· Webster & Wilkinson (1861) 2:737· Ebrard (1860) 324 [324-331].

ο Παράκλητος.[108] Εντούτοις, αποτελεί την αρχή μιας αναπτυσσόμενης τριαδολογικής ερμηνευτικής τάσης ("interpretatione mystica" κατά τον Ευχέριο Λυώνος[109]) με βιβλικά ερείσματα. Έτσι, ο επίσκοπος Καρχηδόνας Κυπριανός (απεβ. 258)[110] αναφέρει: «Ο Κύριος λέει: "Ο Πατέρας και εγώ είμαστε ένα" (Ιωα 10:30), και πάλι σχετικά με τον Πατέρα, τον Υιό και το άγιο Πνεύμα είναι γραμμένο: "Και οι τρεις είναι ένα"».[111] Μολονότι έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι γνώριζε το *Κόμμα*,[112] είναι φανερό πως ο Κυπριανός παραθέτει πιθανότατα το εδ. 1Ιω 5:8 από την *Παλαιά Λατινική* (που αναφέρει «και αυτοί οι τρεις είναι ένα», "et hi tres unum sunt") όπου η αναφορά γίνεται στο Πνεύμα, το νερό και το αίμα.[113] Η εφαρμογή αυτής της φράσης στα μέλη της θεϊκής Τριάδας δεν προϋποθέτει απαραίτητα γνώση του *Κόμματος*, αλλά μάλλον συνέχιση της συλλογιστικής του Τερτυλλιανού συνδυασμένη με τη γενικότερη πατερική τάση για επίκληση κάθε βιβλικής αναφοράς σε ομάδες των τριών ως συμβολικών ή εφαρμοζομένων στην Τριάδα.[114] Η αναφορά στα πρόσωπα της Τριάδας ήταν ερμηνεία και όχι παράθεση βιβλικού αποσπάσματος. Με άλλα λόγια, ο Κυπριανός μπορεί να αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της συλλογιστικής πορείας που οδήγησε στην εμφάνιση του

[108] Όταν συνέγραψε ο Τερτυλλιανός το *Adversus Praxean* είχε ήδη προσχωρήσει στον Μοντανισμό. (A. Souter, *Against Praxeas*, London: S.P.C.K, 1919, σσ. xvii, xviii· ο Φ. Ιωαννίδης (2010, σ. 63) αναφέρει ότι ασπάσθηκε τον Μοντανισμό το έτος 205.) Ο Τερτυλλιανός στο έργο του αυτό προσπαθεί να αποκρούσει μοναρχιανικές απόψεις (όπως οι θέσεις των λεγόμενων Πατροπασχιτών) οι οποίες έδιναν τόσο μεγάλη έμφαση στην ενικότητα (εν-ότητα) του Θεού ώστε επισκιαζόταν κάθε διάκριση μεταξύ Πατέρα, Υιού και Πνεύματος. Η ενικότητα του Θεού, κατά τον Τερτυλλιανό, είναι ως προς την ουσία (*substantia*), ενώ η διάκριση είναι ως προς το βαθμό, τη μορφή και τα ιδιώματα επειδή η οικονομία του Θεού είναι τριπλή, μια *τριάδα* (*trinitas*)—όρος που εμφανίζεται για πρώτη φορά στο *Adversus Praxean* (2.4), πιθανότατα ως ένα ακόμη δάνειο από το λεξιλόγιο του βαλεντινιανού γνωστικισμού. (G. Dunn, *Tertullian* (*Early Church Fathers*), London-New York: Routledge, 2004, σσ. 24, 25· E. Osborn, *Tertullian, First Theologian of the West*, Cambridge University Press, 1997, σσ. 120, 129, 142, 194· Φ. Ιωαννίδης (2010) 66)

[109] Michaelis (1802) τόμ. 4, σ. 423, 435.

[110] Φ. Ιωαννίδης (2010) 73.

[111] "Dicit Dominus: Ego et Pater unum sumus. Et iterum de Patre et Filio et Spiritu sancto scriptum est: Et *hi tres unum sunt*". (Κυπριανός Καρχηδόνος, *De ecclesiae catholicae unitate* 6 [*CCSL* 3:254· *MPL* 4:503A, 504A]) Σε παραλληλία με το «ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ *ἕν ἐσμεν*», ο Κυπριανός ακολουθεί την τρέχουσα μετάφραση της *Παλαιάς Λατινικής* τής φράσης «καὶ οἱ τρεῖς *εἰς τὸ ἕν εἰσιν*» σαν να ήταν «καὶ οἱ τρεῖς ἕν εἰσιν». Στην *Επιστολή* 73.12 αναφέρει ο Κυπριανός: "Si spiritus sancti, cum *tres unum sint*, quomodo spiritus sanctus placatus esse ei potest qui aut filii aut patris inimicus est?" (*CSEL* 3.2:787) Κάνει, δηλαδή, την ίδια δήλωση ενότητας των τριών χωρίς όμως να παραθέτει από τις Γραφές. (Brown (1982) σ. 784, υποσημ. 27)

[112] W. Thiele, "Beobachtungen zum Comma Iohanneum (I Joh 5, 7f.)", *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 50 (1959), σσ. 68-70 [61–73]. Ενώ ο Thiele και άλλοι υποστήριξαν ότι γνώριζε ο Κυπριανός το *Κόμμα*, γεγονός που θα τοποθετούσε τον πιθανό τόπο *προέλευσης* στη Βόρεια Αφρική του 2ου-3ου αιώνα, ο Brown κρίνει ορθότερο να αναφέρεται σε τόπο και χρόνο *διαμόρφωσης* (ή, *σχηματισμού*) του *Κόμματος*. (Brown (1982) 784) Πέραν τούτου, αποτελεί γεγονός ότι στη Βόρεια Αφρική εισήλθαν αρκετές τέτοιες προσθήκες εντός του κειμένου της ΚΔ κατά το 2ο αιώνα. (Schnackenburg (1984) 46)

[113] Brown (1982) 784· McDonald (2011) 447· *ABD* 3:882.

[114] «Συνεπώς, το να ερμήνευσε ο Κυπριανός τα εδ. 1 Ιώαννη 5.7-8 ώστε να αναφέρονται στην Τριάδα είναι πιθανό· αλλά ότι έβλεπε την τριαδική στερεότυπη διατύπωση ["Trinitarian formula"] στο κείμενο είναι μάλλον απίθανο». (D. B. Wallace, "The Comma Johanneum and Cyprian", στον ιστότοπο *bible.org*, 2004, σ. 2. <http://bible.org/article/comma-johanneum- and-cyprian> (ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2012)· Ebrard (1860) σσ. 325, 326.) Ο du Pin σχολίασε ότι ο Κυπριανός «αντικατέστησε τα ονόματα των συμβολιζομένων στη θέση των συμβόλων». (du Pin (1699) 2:78 [77-79])

Κόμματος. Το ότι ο Κυπριανός δεν το γνώριζε υποδεικνύεται και από την απουσία του σε ένα πρώιμο έργο του ψευδο-Κυπριανού στα μέσα του 3^{ου} αιώνα, στο οποίο παρατίθεται δύο φορές το κανονικό κείμενο της Επιστολής του Ιωάννη χωρίς το *Κόμμα*.[115] Συνάγεται, λοιπόν, ότι «ο Τερτυλλιανός και ο Κυπριανός χρησιμοποιούν γλώσσα η οποία το καθιστά βέβαιο πέραν πάσης αμφιβολίας ότι θα τα είχαν παραθέσει αυτά τα λόγια [ενν. του *Κόμματος*] αν τα γνώριζαν».[116] Το *Κόμμα* "ήταν άγνωστο" σε όλους αυτούς τους Αφρικανούς εκκλησιαστικούς πατέρες.[117]

Παρόμοια, και άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, ακόμη και στη Βόρεια Αφρική και οι οποίοι μάλιστα γνώριζαν το έργο του Κυπριανού, δεν φαίνεται να έχουν γνώση του *Κόμματος*. Για παράδειγμα, ο Φακούνδος Ερμιανής, στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, παραθέτει την ιωάννεια περικοπή χωρίς να περιλάβει το *Κόμμα* ως επιχείρημα υπέρ της Τριάδας—οι τριαδολογικές αναφορές προκύπτουν στην ερμηνεία της σημασίας του Πνεύματος, του νερού και του αίματος.[118] Ο Φακούνδος παραθέτει στη συνέχεια από τον Κυπριανό με την ίδια συλλογιστική και φαίνεται έτσι ότι αντιλαμβάνεται πως ο Κυπριανός έδινε μια τριαδολογική ερμηνεία στο *κανονικό* κείμενο της Α΄ Ιωάννη.

Στην πραγματικότητα, η ανάπτυξη του *Κόμματος* μπορεί να ιχνηλατηθεί στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς των τελών του 4^{ου} και του 5^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα στην Ισπανία και στην Αφρική. Αυτή ήταν μια περίοδος σκληρών και συχνά αιματηρών διενέξεων σε ό,τι αφορούσε την τριαδολογική ορθοδοξία.[119] Προφανώς, αναπτύχθηκε ως αποτέλεσμα της τριαδολογικής ερμηνείας της τριάδας πνεύμα-νερό-αίμα που βρίσκεται στο εδ. Α΄ Ιωάννη 5:8β. Διαμέσου μιας περιθωριακής ερμηνευτικής σημείωσης (υποσημείωσης ή/και επισημείωσης) ή σχολίου[120] —που ήταν ευκολότερο αργότερα να θεωρηθεί ότι περιείχε κάτι που παραλείφθηκε από το κείμενο—κατέληξε τελικά να εισέλθει στο κυρίως κείμενο.

---

[115] Το έργο χρονολογείται μεταξύ του 253-256 και αναφέρει τα εξής: "Ait enim Joannes de Domino nostro in epistola sua nos docens: Hic est, qui venit per aquam et sanguinem, Jesus Christus. Non in aqua tantum, sed in aqua et sanguine. Et Spiritus est, qui testimonium perhibet, quia Spiritus est Veritas. Quia tres testimonium perhibent, Spiritus et aqua et sanguis. Et isti tres in unum sunt. … Arbitror autem, et apostoli Joannis doctrinam nos non inepte disposuisse, qui ait: Quia tres testimonium perhibent, Spiritus et aqua et sanguis, et isti tres unum sunt". (Ψευδο-Κυπριανός, *De rebaptismate* 15, 19 [*CSEL* 3.3:88, 92]) Βλέπε, επίσης, Brooke (1912) σ. 155· N. Lardner, *The works of Nathaniel Lardner*, London: J. O. Robinson, 1829, 3:66, 68· W. Thiele, "Beobachtungen zum Comma Iohanneum (I Joh 5,7f.)", *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 50 (1959), σσ. 70, 71 [61–73].

[116] Westcott & Hort (1882) 2:104.

[117] Β. Ιωαννίδης (1960) 423.

[118] Βλέπε παραπάνω σσ. 19, 20, υποσημ. 57, 58. Επίσης, Brown (1982) 784· *ABD* 3:882.

[119] Pinchas & Moltmann (2002) 40.

[120] Το ερμηνευτικό σχόλιο ονομάζεται στα Λατινικά *glossa*, και, αντίστοιχα, ως αντιδάνειο στα Ελληνικά *γλώσσα*. (Σιώτης (1967) 14· Westcott (1905) 205, 206) Ως *termini technici*, οι όροι *γλώσσα* και *σχόλιο* διακρίνονται μεταξύ τους: η μεν περιγράφει λέξεις συνώνυμες με αυτές του κειμένου και συνήθως γράφεται διαστίχως ενώ το δε, αφορά σε πιο εκτενή σχολιασμό που δίνεται συνήθως στα περιθώρια του κειμένου. (Groningen (1967) σ. 54 §28) Σχόλια τριαδολογικής ερμηνείας υπάρχουν στα εδάφια αυτά και σε ελληνικά χειρόγραφα, όπως «τουτέστι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ὁ πατὴρ, καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ» και «τουτέστι μία θεότης εἷς θεός» (αρ. 465) και «εἷς θεός μία θεότης» (αρ. 62). (Simon 1689/2013 174· Ιερείδης (1927) 235-237)

Η πρώτη σαφής παρουσία του *Κόμματος* ως βιβλικού παραθέματος βρίσκεται στο έργο *Liber Apologeticus* του επισκόπου Πρισκιλλιανού της Αβίλης (απεβ. 385), ή πιθανώς του μαθητή του Ινστάντιου.[121] [122] Ο Πρισκιλλιανός φαίνεται πως υιοθετούσε απόψεις κοινές με τον Σαβέλλιο και πίστευε ότι οι τρεις θεϊκές μορφές που αποτελούν την Τριάδα δεν είναι ξεχωριστά πρόσωπα αλλά τρόποι παρουσίας ή εμφάνισης του ενός θεϊκού προσώπου.[123] Προφανώς, λοιπόν, με αυτό τον τρόπο κατανοούσε το *Κόμμα*: "ο Πατέρας, ο Λόγος και το άγιο Πνεύμα· και αυτοί οι τρεις είναι ένα [στον Χριστό Ιησού]".

Βεβαίως το *Κόμμα* μπορούσε να γίνει κατανοητό και με ορθόδοξη τριαδολογική έννοια κι έτσι από τον 5° αιώνα και έπειτα η μαρτυρία του *Κόμματος* αποτέλεσε μέρος του υλικού το οποίο χρησιμοποιούσε η Δυτική Εκκλησία στη διδασκαλία περί τριαδικής Θεότητας και άρχισε να εμφανίζεται με αυξημένη συχνότητα στα λατινικά χειρόγραφα της Α΄ Ιωάννη. Σύμφωνα με τον επίσκοπο Βίκτορα Βίτης, οι νικαϊκοί επίσκοποι με επικεφαλής τον Ευγένιο Καρχηδόνος επικαλέστηκαν το *Κόμμα* στην ομολογία πίστης τους προς τον αρειανό βασιλιά των Βανδάλων Ονώριχο (Ουνέριχο), σε μια σύνοδο των επισκόπων της Βόρειας Αφρικής που συγκάλεσε στην Καρχηδόνα το 484.[124] Επί έναν αιώνα μετά τον Πρισκιλλιανό το *Κόμμα*

[121] "Sicut Johannes ait: Tria sunt quae testimonium dicunt in terra: aqua caro et sanguis; et haec tria in unum sunt. Et tria sunt quae testimonium dicunt in caelo: pater, verbum et spiritus; et haec tria unum sunt in Christo Iesu". (*Liber apologeticus* tract. 1.4 [*CSEL* 18:6.5-9]) Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η πρωιμότερη μορφή του *Κόμματος* περιλαμβάνει στην επίγεια τριάδα το νερό, το αίμα και—αντί του πνεύματος ("spiritus")—τη σάρκα ("caro"), πιθανώς με αναφορά στα ευχαριστιακά σύμβολα. (Brown (1982) 778, 783) Χρησιμοποιεί το ουδέτερο "tria" αντί του αναμενόμενου—σε αντιστοιχία με το ελληνικό—αρσενικού "tres" και επιπλέον προσθέτει τη φράση "in Christo Iesu". Επιπρόσθετα, σε αντίθεση με την Κλημέντεια *Βουλγάτα*, αναφέρει πρώτα τους επίγειους μάρτυρες και κατόπιν τους ουράνιους.

[122] *EEC* 2:711, 712· Brown (1982) 781· Schnackenburg (1984) 46· Metzger (2002) 648· Φ. Ιωαννίδης (2010) 250-253. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Πρισκιλλιανός βρήκε τελικά μαρτυρικό θάνατο με αποκεφαλισμό στην Τριρ ως αιρετικός μετά από κατηγορίες άλλων επισκόπων εναντίον του για αίρεση και μαγεία, ενώ οι διώξεις των ομοϊδεατών συνεχίστηκαν αμείωτες με την κατηγορία του Μανιχαϊσμού. Διαφωτιστικές για τον Πρισκιλλιανό και τη διαμάχη που προέκυψε είναι οι εξής μελέτες: B. D. Shaw, *Sacred Violence African Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge University Press, 2011· V. Burrus, *The Making of a Heretic: Gender, Authority and the Priscillianist Controversy*, University of California Press, 1995· S. N. Lieu, *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China*, Leiden-Boston-Köln: Mohr Siebeck, 1992.

[123] Σύμφωνα με τον Σαβέλλιο, "ο Θεός δεν είναι τρισυπόστατος αλλά μονοϋπόστατος" και «ο Πατήρ, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα δεν δηλώνουν φυσική ή υποστατική ετερότητα, αλλά ονόματα του ενός τριωνύμου προσώπου. Η εμφάνιση των τριών προσώπων ως "τρόπων" παρουσίας του ενός Θεού έδωσε στην αίρεση το χαρακτηρισμό "Τροπικός Μοναρχιανισμός"». (Σκουτέρης (1998) 1:477) Επίσης, Brown (1982) 781· Ματσούκας (2009) 2:83· Φαράντος (1985) 391-398.

[124] "Et ut adhuc luce clarius unius divinitatis esse cum patre et filio spiritum sanctum doceamus, Iohannis Euangelistae testimonio comprobatur. Ait namque: tres sunt, qui testimonium perhibent in caelo, pater, uerbum et spiritus sanctus, et hi tres unum sunt". (Βίκτωρ Βίτης, *Historia persecutionis Africanae Provinciae* 2.82 [*CSEL* 7:60.82.20· *MPL* 58:227C]· επίσης, Β. Ιωαννίδης (1960) σ. 423.) Ο Βίκτωρ παραθέτει το *Κόμμα* ως γραμμένο από τον ευαγγελιστή Ιωάννη. Για πληροφορίες σχετικά με αυτό το έργο και το περιεχόμενό του, βλέπε D. Shanzer, "Intentions and Audiences: History, Hagiography, Martyrdom, and Confession in Victor of Vita's Historia Persecutionis", στο A. Merrills (ed.), *Vandals, Romans, and Berbers: New Perspectives on Late Antique Africa*, Ashgate, 2004, σσ. 271-290. Το ζήτημα που είχε τεθεί στο παρελθόν (και επαναλαμβάνει σχετικά πρόσφατα ο Π. Δημητρόπουλος στη *ΘΗΕ* 7:762) τού γιατί δεν αντέδρασαν οι αιρετικοί όταν χρησιμοποιήθηκε το *Κόμμα* στις διαμάχες τους με τους ορθόδοξους το εξετάζουν ο Michaelis (1802, τόμ. 4, σσ. 427-428, 436) και ο Horne (1856, τόμ. 4, σσ. 373, 374).

εμφανίζεται κατά κύριο λόγο σε πραγματείες που γράφτηκαν προς υπεράσπιση του τριαδικού δόγματος.

Στο βορειοαφρικανικής ή ισπανικής προέλευσης έργο *De Trinitate*, το οποίο γράφτηκε μεταξύ 400-550 και το οποίο παλιότερα αποδιδόταν εσφαλμένα στον Βιγίλιο Θαψούντος της Βυζικινής στη Βόρεια Αφρική, το *Κόμμα* παρατίθεται τρεις φορές.[125] Στο έργο *Contra Varimadum*, το οποίο αποτελεί εγχειρίδιο οδηγιών για την αντιμετώπιση των αρειανικών επιχειρημάτων και το οποίο γράφτηκε πιθανότατα στη Βόρεια Αφρική περίπου το 450, περιλαμβάνεται μια μορφή του *Κόμματος*.[126] Στα μέσα του πρώτου μισού τού 6ου αιώνα, σύμφωνα με τον Βορειοαφρικανό επίσκοπο Ρούσπης Φουλγέντιο (απεβ. περ. 533), το *Κόμμα* ήταν διαδεδομένο ότι το έγραψε ο απόστολος Ιωάννης.[127]

Οι μετακινήσεις των Βανδάλων κατά τον 5ο αιώνα δημιούργησαν στενούς δεσμούς μεταξύ της Βόρειας Αφρικής και της Ισπανίας και οι παραπάνω αναφορές δείχνουν καθαρά ότι το *Κόμμα* ήταν γνωστό σε αυτές τις δύο περιοχές μεταξύ του 380 και του 550. Στην περίοδο πριν το 550 ανήκει ο *Πρόλογος στις Καθολικές Επιστολές*, του οποίου η πατρότητα είχε εσφαλμένα αποδοθεί παλιότερα στον Ιερώνυμο.[128] Το έργο αυτό περιέχεται στον Φουλντινό Κώδικα, και ενώ στον κώδικα δεν περιέχεται το *Κόμμα*, ο *Πρόλογος* δηλώνει ότι είναι γνήσιο και ότι η παράλειψή του οφείλεται σε αναξιόπιστους μεταφραστές.[129] Η ψευδώνυμη απόδοση

---

[125] "Dicente Joanne evangelista in Epistola sua: Tres sunt qui testimonium dicunt in caelo, Pater, et Verbum, et Spiritus, et in Christo Jesu unum sunt. … Jam audisti superius evangelistam Joannem in Epistola sua tam absolute testantem: Tres sunt qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus: et in Christo Jesu unum sunt. … Unde et Joannes in Epistola sua ait: Tres sunt qui testimonium dicunt in caelo, Pater, Verbum et Spiritus: et in Christo Jesu unum sunt; non tamen unus est, quia non est eorum una persona". (*De Trinitate* 1, 10 [*MPL* 62:243D, 246B, 297B]) Είναι ενδιαφέρον ότι—μέσα στο ίδιο έργο—και οι τρεις παραθέσεις του *Κόμματος* είναι διαφορετικές μεταξύ τους.

[126] "Item ipse ad Parthos: Tres sunt, inquit, qui testimonium perhibent in terra, aqua, sanguis et caro, et tres in nobis sunt. Et tres sunt qui testimonium perhibent in caelo, Pater, Verbum, et Spiritus, et ii tres unum sunt". (*Contra Varimadum* 1:5 [*CCSL* 90:20, 21· *MPL* 62:359B]) Βλέπε C. Humfress, *Orthodoxy and the Courts in Late Antiquity*, Oxford University Press, 2007, σσ. 231, 232. Η απόδοση του έργου στον σύγχρονο του Πρισκιλλιανού Αβίλης Ιδάκιο Κλάρο (Idacius Clarus), όπως συμβαίνει και με τον Βούλγαρη, ή στον Βιγίλιο Θαψούντος (πιθανώς με το ψευδώνυμο του Ιδάκιου Κλάρου που είχε ζήσει πριν από έναν αιώνα) δεν θεωρείται βάσιμη προ πολλού στη διεθνή έρευνα και ο συγγραφέας του έργου παρατίθεται είτε ως ψευδο-Βιγίλιος Θαψούντος (σπάνια και ψευδο-Ιδάκιος Κλάρος) είτε ανώνυμα. (Βούλγαρης (2005) 2:975· *The British critic and quarterly theological review*, Ιούλ., 1828, σ. 24 [1-32].)

[127] Αναφέρει ο Φουλγέντιος Ρούσπης: "Beatus enim Joannes apostolus testatur, dicens: Tres sunt qui testimonium perhibent in caelo, Pater, Verbum, et Spiritus; et tres unum sunt". (*Responsio contra Arianos* obj. 10 [*CCSL* 91:93· *MPL* 65:224A]) Επίσης: "Similiter et illud: Tres sunt, inquit, qui testimonium dicunt in caelo, Pater, Verbum, et Spiritus, et hi tres unum sunt". (*De Trinitate* 1:4.1 [*CCSL* 91A:636· *MPL* 65:500C]) Επίσης, παραθέτοντας μέρος του *Κόμματος*, αναφέρεται στον Υιό αντί του Λόγου: "Beatus vero Joannes apostolus evidenter ait: Et tres unum sunt; quod de Patre et Filio et Spiritu sancto dictum, sicut superius cum rationem flagitares, ostendimus". (*Contra Fabianum* frag. 21.4 [*CCSL* 91A:797· *MPL* 65:777A]) Για βιογραφικά στοιχεία, βλέπε Φ. Ιωαννίδη (2010) σσ. 118-121.

[128] *Prologus septem Epistolarum canonicarum* [*MPL* 29:827A-832A]. Ο Έρασμος στράφηκε έμμεσα κατά του Ιερώνυμου για αυτή την αναφορά του στον *Πρόλογο*· δικαιώθηκε η κρίση του αργότερα όταν ανακαλύφθηκε ότι συγγραφέας του δεν ήταν ο Ιερώνυμος. (J. Jortin, *The life of Erasmus*, London: Whiston & White, 1760, 2:102· Βούλγαρης (2005) 2:975· du Pin (1699) 2:69· Simon (1689/2013) 175-179)

[129] Είναι αξιοσημείωτο ότι παρά το γεγονός ότι το έργο όπως βρίσκεται στον χειρόγραφο κώδικα δεν περιέχει το *Κόμμα*, στη μεταγραφή του έργου που γίνεται στην έντυπη έκδοση της *Patrologia Latina* του J. P. Migne

του έργου στην αυθεντία του «μεγίστου των πατέρων»[130] της Δύσης Ιερώνυμου (περ. 347-419)[131] αποτέλεσε μιας δεύτερης γενιάς απόπειρα νομιμοποίησης του νόθου αποσπάσματος και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην αποδοχή του.

Όσον αφορά στον Αυγουστίνο (απεβ. 430),[132] τον Βορειοαφρικανό επίσκοπο Ιππώνος που έζησε μια γενιά μετά τον καιρό του Ισπανού επισκόπου Πρισκιλλιανού, υπάρχει σοβαρή αντιλογία για το κατά πόσο γνώριζε το *Κόμμα*. Σε κανένα από τα έργα του δεν παραθέτει το *Κόμμα*.[133] Στο έργο του *Περί της πολιτείας του Θεού* αναφέρεται στον "υπέρτατο και αληθινό Θεό μαζί με το Λόγο και το Πνεύμα", «τα οποία τρία είναι ένα».[134] Θα ήταν βιαστικό συμπέρασμα η μετάβαση από τη δήλωση αυτή στην άποψη ότι ο Αυγουστίνος γνώριζε το *Κόμμα*, διότι αυτό που γίνεται φανερό είναι ότι απλώς προσέγγιζε ερμηνευτικά την ιωάννεια περικοπή με τριαδολογικό τρόπο. Αυτό το συμπέρασμα υποστηρίζεται από αυτή την ερμηνευτική που ακολουθεί ο Αυγουστίνος και σε άλλο έργο του όπου, αφού παραθέτει το κανονικό (χωρίς το *Κόμμα*) κείμενο των εδ. 1Ιω 5:7-8, αναφέρει ότι η περικοπή φέρνει στο νου την Τριάδα καθώς το «Πνεύμα» είναι ο Πατέρας (Ιωα 4:24), το «αίμα» είναι ο Υιός (Ιωα 19:34, 35) και το «νερό» είναι το Πνεύμα (Ιωα 7:38, 39).[135] Από αυτήν ακριβώς τη συλλογιστική αναφορικά με τα σύμβολα της Α΄ Ιωάννη υπό το φως της ιωάννειας χρήσης των συμβόλων πιθανότατα προήλθε η φρασεολογία του *Κόμματος*.[136] Μάλιστα, έχει υποστηριχθεί

αυτό περιλαμβάνεται με την προσθήκη μιας υποσημείωσης για τη δικαιολόγηση αυτής της ασυνέπειας. (*MPL* 29:846C-847A) Βλέπε το ιωάννειο απόσπασμα χωρίς το *Κόμμα* στην κανονική έκδοση του κώδικα από τον E. Ranke, *Codex Fuldensis: Novum Testamentum latine interprete Hieronymo*, Marburg-Lipsia, 1868, σ. 426.

[130] Pelikan (1991) σ. 90.

[131] *EEC* 1:430.

[132] Φ. Ιωαννίδης (2010) 95-111.

[133] Ήδη από τον 5° αιώνα βρίσκονταν σε κυκλοφορία νόθα έργα του Αυγουστίνου—τα οποία κυκλοφορούσαν και μελετούνταν ως γνήσια—τα οποία παρέθεταν το *Κόμμα*. Ένα τέτοιο έργο πιθανότατα του 5ου αιώνα από την Αφρική, αναφέρει: "Quoniam tres sunt qui testimonium dicunt in terra, spiritus, aqua et sanguis: et hii tres unum sunt in christo iesu. et tres sunt qui testimonium dicunt in caelo, pater, uerbum et spiritus: et hii tres unum sunt". (Αυγουστίνος Ιππώνος, *Liber de divinis Scripturis sive speculum* 2 [*CSEL* 12:314]) Βλέπε, επίσης, Brown (1982) σ. 785.

[134] "Deus itaque summus et uerum cum Verbo suo et Spiritu sancto, quae tria unum sunt, Deus unus omnipotens, creator et factor omnis animae atque omnis corporis". (Αυγουστίνος Ιππώνος, *De civitate dei* 5.11 [*CCSL* 91A:797], αγγλ. μετάφρ. P. Schaff, *NPNF1* 2:93) Βλέπε Brown (1982) 784, 785· Webster & Wilkinson (1861) 2:737· Ιερείδη (1927) 234. Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του στον "Λόγο" αντί του "Υιού", γεγονός που υποστηρίζει την πιθανότητα να γνώριζε το *Κόμμα*, παρά το γεγονός ότι δεν το παρέθεσε.

[135] "Sane falli te nolo in Epistola Joannis apostoli, ubi ait: Tres sunt testes; spiritus, et aqua, et sanguis; et tres unum sunt. Ne forte dicas spiritum et aquam et sanguinem diversas esse substantias, et tamen dictum esse, tres unum sunt: propter hoc admonui ne fallaris". (Αυγουστίνος Ιππώνος, *Contra Maximinum haereticum Arianorum episcopum* 2:22.3 [*MPL* 42:794, 795])

[136] Brown (1982) 785. Ο Κλαύδιος Απολλινάριος, επίσκοπος Ιεραπόλεως στα τέλη του 2ου αιώνα, ερμηνεύει τα σύμβολα του νερού και του αίματος καθώς αναφέρεται στον Ιησού λέγοντας ότι ήταν «ὁ ἐκχέας ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὰ δύο πάλιν καθάρσια, ὕδωρ καὶ αἷμα, λόγον καὶ πνεῦμα». ("Ex codem libro" [*MPG* 5:1300A]) Ο Ευχέριος Λυώνος (απεβ. 450), ο οποίος έζησε λίγο μετά τον Αυγουστίνο, παραθέτει την ιωάννεια περικοπή χωρίς καμία αναφορά στο *Κόμμα* αλλά ερμηνεύει το νερό, το αίμα και το Πνεύμα των εδ. Ιωα 19:30-35 ως αναφορές στον Πατέρα, τον Υιό και το Πνεύμα που πιστοποιούν, ως απάντηση στο ερώτημα: "Item Iohannes in epistula sua ponit: tria sunt quae testimonium perhibent, aqua, sanguis et spiritus; quid in hoc indicatur?" (*Instructionum I: De Epistula Iohannis* [*CSEL* 31:137, 138]· για βιογραφικά σχετικά με τον

η άποψη ότι ο Αυγουστίνος στην πραγματικότητα όχι ότι δεν γνώριζε το *Κόμμα* αλλά μάλλον ότι το γνώριζε και το απέρριπτε και γι' αυτό ποτέ δεν το παρέθεσε.[137] Πέραν του Αυγουστίνου, μεταξύ των σημαντικών Λατίνων θεολόγων που δεν παραθέτουν το *Κόμμα* στα έργα τους είναι ο Ιλάριος Πικταβίου (απεβ. 367)[138] ο οποίος έγραψε συγκεκριμένα για την Τριάδα,[139] ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων (απεβ. 397)[140] ο οποίος παραθέτει την περικοπή 1Ιω 5:7-8 τέσσερις φορές,[141] ο Ιλλυριός Ιερώνυμος (απεβ. 420),[142] ο πάπας Λέων Α΄ (απεβ. 461)[143] και ο πάπας Γρηγόριος Α΄ (απεβ. 604).[144]

Ο Άγγλος ιστορικός Ε. Γίββων, σχολιάζοντας απερίφραστα την εμφάνιση του *Κόμματος* αυτή την περίοδο στη Βόρεια Αφρική, αναφέρεται σε μια περίοδο κατά την οποία οι ορθόδοξοι χριστιανοί επιδόθηκαν σε πράξεις "απάτης και πλαστογραφίας", κατά την οποία «βεβηλώθηκαν οι Γραφές από απερίσκεπτα και ιερόσυλα χέρια», καθώς «μια αλληγορική ερμηνεία, σε μορφή πιθανώς περιθωριακής σημείωσης, εισέβαλε στο κείμενο των λατινικών εκδόσεων της Βίβλου οι οποίες ενημερώθηκαν και διορθώθηκαν» με την προσθήκη του *Κόμματος* «σε μια σκοτεινή περίοδο δέκα αιώνων» και στη συνέχεια διαδόθηκε με ζήλο αυτή η *pia fraus* [«ευσεβής απάτη»] από τη Ρώμη και τη Γενεύη μέσω της τυπογραφίας «σε κάθε χώρα και σε κάθε γλώσσα της σύγχρονης Ευρώπης».[145] Επιπλέον, οι Λατίνοι πατέρες στη

Ευχέριο, βλέπε Φ. Ιωαννίδη (2010) σσ. 226, 227.) Έναν αιώνα αργότερα, ο Φακούνδος Ερμιανής εφάρμοζε τα τρία στοιχεία της Α΄ Ιωάννη στον Πατέρα, τον Υιό και το άγιο Πνεύμα χωρίς να υπάρχει σαφής ένδειξη ότι είχε γνώση του *Κόμματος* (βλέπε παραπάνω σσ. 22, 36).

[137] N. Fickermann, "St. Augustinus gegen das 'Comma Johanneum'?", *Biblische Zeitschrift*, Paderborn: Schöningh, (22) 1934, σσ. 350-358. Σύμφωνα με τον Β. Ιωαννίδη, "ούτε ο Αυγουστίνος μνημονεύει αυτό εν τοις έργοις του". (Β. Ιωαννίδης (1960) 423· επίσης, Brown (1982) 785· *ABD* 3:883· H. Browne (μετάφρ.-επιμέλ.), *Homilies on the Gospel according to St. John, and his First Epistle, by S. Augustine, Bishop of Hippo*, Oxford: J.H. Parker, 1849, τόμ. 2, σσ. 1231, 1232)

[138] Φ. Ιωαννίδης (2010) 203-207.

[139] Brown (1982) 785· *ABD* 3:882.

[140] Φ. Ιωαννίδης (2010) 146-155.

[141] Brown (1982) 785· *ABD* 3:882.

[142] Ο Β. Ιωαννίδης αναφέρει χαρακτηριστικά, μεταξύ άλλων, ότι "ούτε ο Ιερώνυμος μνημονεύει αυτό εν τοις έργοις του". (Β. Ιωαννίδης (1960) 423) Για βιογραφικά στοιχεία σχετικά με τον Ιερώνυμο, βλέπε Φ. Ιωαννίδη (2010) 158-164.

[143] Φ. Ιωαννίδης (2010) 171-174· Ιερείδης (1927) 305.

[144] Φ. Ιωαννίδης (2010) 190-195

[145] Οι ρηξικέλευθες για την εποχή τους προσεγγίσεις της Ιστορίας του Ε. Γίββωνα, δηλωμένου πολέμιου της χριστιανικής μισαλλοδοξίας και αδιαλλαξίας, περιέλαβαν και μια συνοπτική εξέταση του ζητήματος του *Κόμματος*. (*The Decline and Fall of the Roman Empire*, London: J. Murray, 1862, 4:334, 335· για μετριοπαθείς εκτιμήσεις της σχέσης του έργου του Γίββωνα με τη χριστιανική εκκλησία, βλέπε J. Hillman, *A terrible love of war*, New York: Penguin Press HC, 2004, σσ. 193, 194· P. Brown, *Η κοινωνία και το Άγιο στην ύστερη Αρχαιότητα*, Αλ. Παπαθανασοπούλου (μετάφρ.), Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2000, σσ. 31, 35, 41-46, 52, 53.) Ο αρχιδιάκονος του Τσέστερ G. Travis ανέλαβε να υπερασπιστεί το *Κόμμα*—το 1782 έναντι της κριτικής που άσκησε σε αυτό ο Γίββων και το 1786 έναντι του Νεύτωνα και του Griesbach. (*Letters to Edward Gibbon*, London, ³1784) Τα επιχειρήματα του Travis αποδόμησε ο R. Porson σε μια σειρά επιστολών (400 σελίδων συνολικά) που εγνωσμένα φανερώνουν εμβρίθεια και μετριοπάθεια. (Porson (1790)· για λόγους ιστορικής πληρότητας, σημειώνεται ότι απόκριση στον Porson αποπειράθηκε να δώσει ο Ch. Forster με το έργο του *A new plea for the authenticity of the text of the three heavenly witness*, Cambridge: Deighton, Bell, 1867.) Σχεδόν ταυτόχρονα με τον Porson, ο Αγγλικανός επίσκοπος H. Marsh έδωσε καταλυτικές απαντήσεις στις υπερβολικές δηλώσεις του Travis. (*Letters to Mr Archdeacon Travis in vindication of one of the Translator's*

συντριπτική πλειονότητά τους δεν γνώριζαν Ελληνικά και κατά συνέπεια διαιώνιζαν την αλλοιωμένη λατινική γραφή χωρίς να έχουν πρόσβαση στο ελληνικό κείμενο της ΚΔ.[146]

Στην Ιταλία στα μέσα του 6ου αιώνα, ο Καλαβρός μοναχός Κασσιόδωρος (απεβ. περ. 583) παραθέτει μια προσέγγιση του *Κόμματος* σε υπόμνημά του, γεγονός που δεν επιτρέπει να διασαφηνιστεί το αν θεωρούσε ότι αυτό ανήκε στη Γραφή και ότι γράφτηκε από τον Ιωάννη.[147] Το έργο του Κασσιόδωρου αποτέλεσε δίοδο ώστε να διαδοθεί η χρήση του *Κόμματος* και στη Γαλλία.[148] Όσον αφορά στην Αγγλία, κανένα χειρόγραφο του υπομνήματος στις Καθολικές Επιστολές του Βέδα του Αιδέσιμου (απεβ. 735) δεν περιέχει το *Κόμμα* ούτε κάνει κάποια αναφορά στην Τριάδα ή τους ουράνιους μάρτυρες.[149] Στην Ισπανία, ο Ισίδωρος Σεβίλλης (απεβ. 636),[150] σε έργο που δεν του αποδίδεται με βεβαιότητα, φαίνεται ότι γνωρίζει το *Κόμμα* και, σύμφωνα με τον Brown, είναι πιθανό ο ίδιος να αποτέλεσε τη γέφυρα για τη μετάδοση του *Κόμματος* προς τα βιβλικά χειρόγραφα, καθώς ασχολήθηκε με την έκδοση του βιβλικού κειμένου στα Λατινικά.[151]

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τα στοιχεία από τους συγγραφείς της περιόδου 100-650 ταιριάζουν με τα στοιχεία που αφορούν στην πορεία της λατινικής Αγίας Γραφής, στην οποία το *Κόμμα* εμφανίζεται μετά το 600 στα διαθέσιμα χειρόγραφα. Η εικόνα που σχηματίζεται από τις πληροφορίες που έχουμε από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς μάς επιτρέπει να σκιαγραφήσουμε κατά προσέγγιση την εμφάνιση και την πιθανή πορεία του *Κόμματος*. Στη Βόρεια Αφρική κατά τον 3ο και 4ο αιώνα (δηλαδή την περίοδο από τον Τερτυλλιανό μέχρι τον Αυγουστίνο),[152] η τριπλή μαρτυρία του Πνεύματος, του νερού και του αίματος στην περικοπή

---

notes to Michaeli's Introduction, Leipzig, 1795) Η επισταμένη λόγια έρευνα που ξεκίνησε με τον R. Simon και τον J. Mill φαίνεται πως ουσιαστικά ολοκληρώθηκε ως προς τα συντριπτικά επιχειρήματα εναντίον του *Κόμματος* με τα έργα των R. Porson και H. Marsh. Βλέπε, επίσης, D. Brewster, *Memoirs of the life, writings, and discoveries of Sir Isaac Newton*, London, 1855, 2:332-335· J. M. Levine, "Erasmus and the problem of the Johannine Comma", *Journal of the History of Ideas*, University of Pennsylvania Press, τόμ. 58, αρ. 4, Οκτ. 1997, σσ. 573-596.

[146] Michaelis (1802) τόμ. 4, σσ. 425, 426, 437.

[147] "Cui rei testificantur in terra tria mysteria: aqua, sanguis et spiritus, quae in passione Domini leguntur impleta: in caelo autem Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; et hi tres unus est Deus". (Κασσιόδωρος, *Epistolam S. Ioannis ad Parthos* 10.5:1 [*MPL* 70:1373A])

[148] Brown (1982) 783. Σε λεξιονάριο της Γαλατίας του 7ου/αρχών 8ου αιώνα δεν υφίσταται η επίμαχη φράση. Βλέπε J. Mabillon, *De liturgia Gallicana libri III*, Luteciae Parisiorum, 1685, σσ. 476, 477. Για πληροφορίες σχετικά, βλέπε Els Rose, "Liturgical Commemoration of the Saints in the 'Missale Gothicum' (Vat.Reg.Lat. 317). New Approaches to the Liturgy of Early Medieval Gaul", *Vigiliae Christianae*, Brill, τόμ. 58, αρ. 1 (Φεβρ. 2004), σσ. 75-97 και Π. Τρεμπέλα, «Γαλλικανικός λειτουργικός τύπος», περ. *Θεολογία*, Τόμ. ΛΔ΄ (Ιούλ.-Σεπτ. 1963), τεύχ. Γ΄, σσ. 341, 342.

[149] Coogan (1992) 106.

[150] Φ. Ιωαννίδης (2010) 269, 270.

[151] "Quoniam tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua, et Sanguis; et tres unum sunt in Christo Jesu; et tres sunt, qui testimonium dicunt in caelo, Pater, Verbum, et Spiritus, et tres unum sunt". (Ισίδωρος Σεβίλλης, *Testimonia divinae Scripturae* 2 [*MPL* 83:1203C]) Βλέπε, επίσης, Brown (1982) σ. 783.

[152] Ο Brown αναφέρει ότι, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται πως η διαδικασία σχηματισμού του *Κόμματος* ήταν ήδη σε εξέλιξη κατά τον 3ο αιώνα. Δεν προκύπτει ότι το *Κόμμα* υφίστατο πριν από τον 4ο αιώνα και παραμένει αβέβαιο το πόσο σύντομα μετά το σχηματισμό του κατάφερε να παρεισφρύσει στα κείμενα της ΚΔ. (Brown (1982) σ. 786, υποσημ. 34)

Α΄ Ιωάννη 5:7-8 έγινε αντικείμενο επεξεργασίας από τον τριαδιστικό στοχασμό, καθόσον η *Παλαιά Λατινική* μετάφραση δήλωνε καταφατικά ότι «αυτοί οι τρεις *είναι ένα*». Συνυφασμένες με αυτή τη συλλογιστική ήταν οι δηλώσεις στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη, οι οποίες παρείχαν τη συμβολική ταυτότητα καθενός από τα τρία στοιχεία, και επιπλέον το εδ. Ιωάννης 10:30 που αναφέρει ότι «εγώ κι ο Πατέρας είμαστε ένα».[153] Ως αποτέλεσμα, στις συνεχείς αντιλογίες περί της Τριάδας, ο "Τροπικός Μοναρχιανιστής" Πρισκιλλιανός ή κάποιος προκάτοχός του πήρε τα ιωάννεια ισοδύναμα (Πατέρας, Πνεύμα, Λόγος) των τριών μαρτύρων της επιστολικής περικοπής (Πνεύμα, νερό, αίμα) και σχημάτισε με αυτά μια ταιριαστή δήλωση σχετικά με έναν ακόμη τριπλό μάρτυρα που ήταν επίσης ένα. Αν η φράση «στη γη» είχε ήδη εμφανιστεί στην αναφορά που κάνει η *Παλαιά Λατινική* στο Πνεύμα, το νερό και το αίμα, το αντίστοιχό τους «στον ουρανό» ήταν προφανές με τον εμβόλιμο τριπλό μάρτυρα των θεϊκών μορφών. Αρχικά, αυτή η παρέμβλητη μαρτυρία εισήχθη ως περιθωριακό σχόλιο στα βιβλικά χειρόγραφα για την επεξήγηση των εδ. Α΄ Ιωάννη 5:7, 8. Αργότερα και "υπό την πίεση της βορειοαφρικανικής τριαδιστικής διαμάχης",[154] αυτή η «δογματική επέκταση»[155] μετακινήθηκε από το περιθώριο εντός του κειμένου. Ορισμένοι που είχαν γνώση περί του *Κόμματος* μπορεί να έφεραν αντιρρήσεις σε αυτή την καινοτομία, αλλά πιθανότατα εκείνοι που επικαλούνταν την αυθεντία του απόστολου Ιωάννη υπέρ του τριαδικού δόγματος επικράτησαν τελικά στις διενέξεις του 5ου αιώνα με τους Αρειανούς και τους Βανδάλους συμμάχους τους. Οι στενοί δεσμοί της Ισπανίας με τη Βόρεια Αφρική παρέχουν την εξήγηση για την εμφάνιση του *Κόμματος* πρώτα στα λατινικά βιβλικά κείμενα που είχαν ισπανική προέλευση.

Είναι φανερό ότι «αποβαίνει τα μάλιστα ακατανόητον» το πώς αφαιρέθηκε πλήρως το *Κόμμα* από όλα τα ελληνικά και μεταφρασμένα βιβλικά χειρόγραφα των πρώτων αιώνων και το πώς επανήλθε αργότερα μέσα στο ιωάννειο κείμενο στα λατινικά χειρόγραφα ως γνήσιο.[156] Ο H. J. de Jonge συνοψίζει περιεκτικά το ζήτημα, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατέθηκαν παραπάνω: «Το Ιωάννειο Κόμμα ήρθε σε ύπαρξη στα Λατινικά στη Βόρεια Αφρική ή στην Ισπανία κατά τη διάρκεια του 3ου ή του 4ου αιώνα, ως επακόλουθο της κατανόησης που αναπτύχθηκε για ένα μικρότερο απόσπασμα (5:7α, 8β) ότι αποτελούσε μάρτυρα υπέρ της Τριάδας: η παρεμβολή αποτέλεσε τη ρητή διατύπωση αυτής της ερμηνείας».[157]

[153] Σχετικά με τις πρώιμες ερμηνευτικές προσεγγίσεις αυτής της περικοπής αναφορικά με την «ενότητα» του Πατέρα και του Υιου, βλέπε Mark DelCogliano, "The interpretation of John 10:30 in the third century: Antimonarchian polemics and the rise of grammatical reading techniques", *Journal of Theological Interpretation*, τόμ. 6.1 (2012), σσ. 117–138.

[154] J. Painter, *1, 2, and 3 John*, D. J. Harrington (επιμ.), τόμ. 18 της σειράς *Sacra Pagina*, Collegeville, MN: The Liturgical Press, 2002, σ. 308.

[155] Brown (1982) 786· ABD 3:883.

[156] Ιερείδης (1927) 305.

[157] H. J. de Jonge, "Comma Johanneum", *Religion Past and Present: Encyclopedia of theology and religion*, H. D. Betz (ed.), Brill, 2007, 3:296. Ως «παρεμβολή» χαρακτηρίζεται και στο σχετικό άρθρο του C. D. Osburn στο *ABD* 3:883. Επίσης, Klauck (1991) σ. 307.

2.6 Πορίσματα της σύγχρονης έρευνας και σύγχρονες εκδόσεις, μεταφράσεις και αποδόσεις της ΚΔ

Η πενιχρή επιβεβαίωση του *Κόμματος* από τα λατινικά χειρόγραφα φαίνεται ότι κατά πάσα πιθανότητα θα αποτελούσε μια ακόμη υποσημείωση των κριτικών εκδόσεων της ΚΔ αν δεν κατόρθωνε να συμπεριληφθεί στις έντυπες εκδόσεις που άρχισαν να εκδίδονται μετά το 1500.

2.6.1 Στη γραμματεία της χριστιανικής Δύσης. Καθώς το *Κόμμα* θεωρούνταν «η κύρια αποδεικτική περικοπή κατά της αρειανής αίρεσης επειδή υποστήριζε την ενότητα της ουσίας της Τριάδας» στη χριστιανική Δύση, ο Ολλανδός ρωμαιοκαθολικός λόγιος Δεσιδέριος Έρασμος με εξαιρετική τόλμη το παρέλειψε τόσο στο ελληνικό όσο και στο λατινικό κείμενο των δύο πρώτων εκδόσεων της ΚΔ που τύπωσε το 1516 και το 1519 με τυπογράφο τον Γ. Φρόμπεν από τη Βασιλεία, καθώς αυτό δεν μαρτυρούνταν σε κανένα από τα διαθέσιμα ελληνικά χειρόγραφα.[158] Ο Έρασμος στηρίχθηκε σε χειρόγραφα του 12ου/13ου αιώνα, τα οποία αποτελούν δείγματα του λεγόμενου Βυζαντινού Αυτοκρατορικού ή Πλειονοτικού κειμένου το

[158] Όσον αφορά στη γενικότερη κατάσταση της μεταβίβασης του βιβλικού κειμένου, ο Έρασμος έγραψε: «Συχνά λόγω αδεξιότητας ή αβλεψίας το ελληνικό [ενν. κείμενο της ΚΔ] αποδίδεται εσφαλμένα· συχνά η πραγματική και αυθεντική ανάγνωση έχει παραφθαρεί από αδαείς αντιγραφείς, κάτι που βλέπουμε να συμβαίνει καθημερινά, ή αλλοιώθηκε από ημιμαθείς ή μισοκοιμισμένους αντιγραφείς». (Επιστολή 337 [*The Correspondence of Erasmus: Letters 298-445 (1514-1516)* (Collected Works of Erasmus), τόμ. 3, University of Toronto Press, 1976]) Τα χειρόγραφα τα οποία είχε στη διάθεσή του ο Έρασμος είναι γεγονός ότι δεν ήταν ό,τι καλύτερο θα μπορούσε να έχει. Αλλά όσον αφορούσε στο *Κόμμα*, δεν επρόκειτο για λάθη αβλεψίας· η μαρτυρία των χειρογράφων ήταν σαφής και ο Έρασμος την υπερασπίστηκε με τόλμη. (Greenslade (2004) 10, 203) Μάλιστα, η τόλμη που επέδειξε ο Έρασμος έχει συγκριθεί με εκείνη της ανάρτησης των 95 Θέσεων από τον Λούθηρο. (E. G. Rupp & P. S. Watson, *Luther and Erasmus: Free will and salvation*, Philadelphia: Westminster John Knox Press, 1969, σ. 6) Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Έρασμος μέσω του φίλου του Παύλου Βομβάσιου μπόρεσε να επιβεβαιώσει ότι ο ακριβοθώρητος Βατικανός Κώδικας δεν περιείχε το *Κόμμα*. (Coogan (1992) 107)

Η πρώτη έκδοση της ΚΔ του Εράσμου, η οποία αποτελεί και την *editio princeps* της ελληνικής ΚΔ, είχε τον εξής τίτλο: *Novum Instrumentum omne, diligenter ab Erasmo Rot. Recognitum et Emendatum, non solum ad Graecam veritatem verum etiam ad multorum utiusq; linguae codicum eorumq; veterum simul et emendatorum fidem, postremo ad probatissimorum autorum citationem, emendationem et interpretationem, praecipue, Origenis, Chrysostomi, Cyrilli, Vulgarij, Hieronymi, Cypriani, Ambrosij, Hilaryj, Augustini, una cum annotatines, quae lectorem doceant, quid qua ratione mutatum sit*, Βασιλεία (Ελβετία), 1516.

Ο πλήρης τίτλος της δεύτερης έκδοσης ήταν: *Novum Testamentum omne, multo quam antehac diligentius ab Erasmo Roterodamo recognitum, emendatum ac translatum, non solum ad Graecam veritatem, verum etiam ad multorum utriusque linguae codicum, eorumque veterum simul & emendatorum fidem, postremo ad probatissimorum autorum citationem, emendationem & interpretationem, praecipue Origenis, Athanasij, Nazianzeni, Chrysostomi, Cyrilli, Theophylacti, Hieronymi, Cypriani, Ambrosij, Hilarij, Augustini, una cum Annotationibus recognitis, ac magna accessione locupletatis, quae lectorem doceant, quid qua ratione mutatum sit*, Βασιλεία (Ελβετία), 1519. Ο Έρασμος περιέλαβε σε αυτήν το ελληνικό κείμενο στα αριστερά και τη λατινική του μετάφραση στα δεξιά. Με αυτόν τον τρόπο είχε ακόμη μεγαλύτερο αντίκτυπο η απουσία του *Κόμματος*, καθώς μπορούσαν πολλοί περισσότεροι να διαβάσουν τη Λατινική και να αντιληφθούν ότι αυτή η έκδοση της ΚΔ έθετε υπό αμφισβήτηση τη *Βουλγάτα*.

οποίο κυριαρχούσε μέχρι τον 14°/15° αιώνα.[159] Επέμενε πως «η ακριβής ανακατασκευή του κειμένου ήταν απαραίτητη, ακόμη και αν τα αποτελέσματα δεν θα αποδεικνύονταν βολικά για τον θεολόγο».[160] Καθόσον ήδη επί μερικούς αιώνες περιλαμβανόταν το *Κόμμα* στα αντίγραφα των λατινικών εκδόσεων της ΚΔ, τις οποίες αποκλειστικά και μόνο κατείχαν οι Εκκλησίες σε όλη την Ευρώπη, οι αντιδράσεις τόσο από την Ρωμαιοκαθολική όσο και από την Αγγλικανική Εκκλησία ήταν άμεσες και σφοδρές.[161] Εν μέσω της γενικότερης κατακραυγής και ισχυρών πιέσεων—ακόμη και ως του σημείου της πλαστογράφησης μέσω της κατά παραγγελία κατασκευής ενός ελληνικού χειρογράφου που περιείχε τις αμφισβητούμενες λέξεις[162]—εξαναγκάστηκε ο Έρασμος να υποχωρήσει[163] και τελικά να το συμπεριλάβει στην τρίτη

[159] Aland (1995) 3, 4.

[160] J. M. Levine, "Erasmus and the Problem of the Johannine Comma", *Journal of the History of Ideas*, University of Pennsylvania Press, τόμ. 58, αρ. 4, σ. 582.

[161] Εκτός από τις επιθέσεις που δέχτηκε ο Έρασμος από τους Ισπανούς μοναχούς που εργάστηκαν στην Κομπλούτιο (βλέπε σσ. 49-51), ο επίσκοπος (μετέπειτα αρχιεπίσκοπος) του Γιόρκ Edward Lee (περ. 1482-1544), την περίοδο που βρισκόταν στο Πανεπιστήμιο της Λουβέν, ήρθε σε σύγκρουση μαζί του, η οποία κατέληξε τελικά σε πολεμική αντιπαράθεση μεταξύ των δύο ανδρών. Κατηγόρησε μάλιστα ανοιχτά τον Έρασμο για αρειανισμό—ένας λίβελος που εξακολουθούσε να είναι ιδιαίτερα επικίνδυνος. (J. M. Levine, "Erasmus and the Problem of the Johannine Comma", *Journal of the History of Ideas*, University of Pennsylvania Press, τόμ. 58 (1997), αρ. 4, σ. 589 [573-596]· J. D. Tracy, "Erasmus and the Arians: Remarks on the *consensus ecclesiae*", *The Catholic Historical Review*, τόμ. 67, αρ. 1 (Ιαν. 1981), σσ. 1-10· J. Jortin, *The life of Erasmus*, London: Whiston & White, 1760, τόμ. 2, σσ. 102, 103· Δαμαλάς (1876) 702) Ο Lee, τον οποίο κατά τον Tregelles (1854, σ. 21) χαρακτήριζε «η άγνοια και η αμάθεια», έγραψε στο Παρίσι περίπου το 1520 μια σειρά από επιστολές προς υπεράσπιση των παραδοσιαρχικών του πεποιθήσεων και εναντίον του Εράσμου, όπως η "Apologia contra quorundam Calumnias", η "Epistola nuncupatoria ad D. Erasmum" και η "Epistola apologetica, qua respondit D. Erasmi Epistolis". Για τη γενικότερη αντιμετώπιση που του επιφυλάχθηκε αναφέρει ο Ehrman τα εξής: «Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, ήταν οι εξαγριωμένοι θεολόγοι των ημερών του, οι οποίοι κατηγόρησαν τον Έρασμο για παραποίηση του κειμένου με σκοπό να εξαλείψει το δόγμα της Τριάδας και να υποτιμήσει την απόρροιά του, το δόγμα δηλαδή της πλήρους θεϊκότητας του Χριστού». (Ehrman (2005) 81) Ο Pelikan αναφέρει για τις λέξεις του *Κόμματος*: «Μπορεί να ξεκίνησαν ως μια από τις μεσαιωνικού τύπου γλώσσες αλλά γράφτηκαν στη συνέχεια μέσα στο ίδιο το κείμενο από κάποιον απρόσεκτο αντιγραφέα. Ο Έρασμος τις παρέλειψε στην πρώτη του έκδοση· αλλά όταν ξέσπασε μια θύελλα διαμαρτυριών επειδή η παράλειψη φαινόταν να απειλεί το δόγμα της Τριάδας (μολονότι το δόγμα αυτό στην πραγματικότητα είχε διαμορφωθεί πολύ πριν από την εμφάνιση της κειμενικής παραλλαγής), τις επανέφερε στην τρίτη και τις μεταγενέστερες εκδόσεις, από όπου και εισήλθαν στο *textus receptus*, το "παραδεδεγμένο κείμενο"». (Pelikan (2005) 156) Ο Έρασμος υποστήριζε οξυδερκώς ότι η ερμηνεία της εν λόγω περικοπής θα πρέπει να γίνει με βάση τη συνάφεια (αρμονία και ενότητα θελήματος) και όχι με βάση το δόγμα (θεϊκή ομοουσιότητα). (Coogan (1992) 110)

[162] Αυτός ήταν ο Μοντφορτιανός Κώδικας (βλέπε παραπάνω το τμήμα «Η μαρτυρία των ελληνικών χειρογράφων της ΚΔ»), ο οποίος προφανώς κατασκευάστηκε το 1520 από τον Φραγκισκανό μοναχό και γραφέα Φρόι (Froy(e) ή Frater Roy (απεβ. 1531) ή Francis Frowick κατά τον McDonald (2011) σ. 449). Πρόκειται για αντίγραφο ενός παλιότερου κώδικα, του Κώδικα Λίνκολν (Lincoln ή Oxford, αρ. 326), ο οποίος δεν περιείχε το *Κόμμα*. Όπου υπήρχαν διαφορές με το λατινικό κείμενο ενσωματώθηκαν σε αυτό μέσω μετάφρασης από τα Λατινικά στα Ελληνικά, όπως το υποπτεύθηκε και ο Έρασμος. (J. Jortin, *The life of Erasmus*, London: Whiston & White, 1760, τόμ. 2, σσ. 101, 102· Δαμαλάς (1876) 702) Η απόδοση του *Κόμματος* σχηματίστηκε ώστε να έχει τη «σύνηθη, θεολογικά χρήσιμη μορφή του» και ότι «το χειρόγραφο με το οποίο προμήθευσαν τον Έρασμο ήταν με άλλα λόγια ένα κατασκεύασμα του δεκάτου έκτου αιώνα, φτιαγμένο κατά παραγγελία». (Ehrman (2005) 82) Για την ταυτότητα του μοναχού και για την αλλοίωση του κώδικα, βλέπε J. R. Harris, *The origin of the Leicester Codex of the New Testament* (London: C. J. Caly & Sons, 1887, σσ. 40-53).

[163] Προφανώς το κύριο διακύβευμα ήταν η φήμη του ως λογίου και η τύχη που θα είχε στη συνέχεια η έκδοση της ΚΔ και των έργων του γενικότερα. Η άποψη που φέρει τον Έρασμο να *υποσχέθηκε* ότι αν βρεθεί έστω και ένα

έκδοση της ΚΔ του 1522.[164] Αυτή η έκδοση της ΚΔ που κυκλοφόρησε στο ξεκίνημα της τυπογραφίας, συνοδευόμενη από τη φήμη της λογιότητας του Εράσμου, αποτέλεσε το λεγόμενο «εκκλησιαστικό κείμενο» και έγινε η βάση για όλες ουσιαστικά τις εκδόσεις της ΚΔ που τυπώθηκαν στη συνέχεια.[165] Αξίζει να σημειωθεί ότι η μορφή του *Κόμματος* «κανονικοποιήθηκε» στην τέταρτη έκδοση της ΚΔ του Εράσμου (1527) ώστε να είναι ορθότερη ως προς τα Ελληνικά της, μολονότι ούτε και αυτή η μορφή του *Κόμματος* δεν μαρτυρούνταν σε κάποιο ελληνικό χειρόγραφο.[166]

Εκδότες που τύπωσαν την ΚΔ με βάση το κείμενο του Εράσμου είτε περιέλαβαν το *Κόμμα*, όπως ο συνεργάτης του Εράσμου ο Γερμανός Γ. Οικολαμπάδιος (1531),[167] είτε το απέρριψαν, όπως ο Ιταλός Α. Μανούτιος (1518),[168] ο Γερμανός N. Gerbel (1521),[169] ο Αλσατός

χειρόγραφο που να περιέχει το *Κόμμα* θα το συμπεριλάμβανε και ο ίδιος στην ΚΔ του έχει σχετικά πρόσφατα αμφισβητηθεί. (Πρβλ. H. J. De Jonge, "Erasmus and the Comma Johanneum", *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, Universitas Catholica Lovaniensis, 56 (1980), σσ. 381-389· *ABD* 3:883) «Το επεισόδιο δείχνει πόσο αισθητή ήταν η έλλειψη ενός συστήματος λογικών κανόνων για την αποτίμηση των χειρογράφων, και πόσο αυτό εμπόδιζε τους λογίους να αντικρούουν τους αντιπάλους τους, που δεν δίσταζαν να καταφεύγουν ακόμη και στην πλαστογραφία». (Reynolds & Wilson (2001) 191)

[164] Για λεπτομέρειες σχετικά με τον Έρασμο και την αντιμετώπιση του έργου του, βλέπε: Lu Ann Homza, *Religious Authority in the Spanish Renaissance* (*The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science*), Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000, σσ. 56-59· Geoffrey W. Bromiley, *The International Standard Bible Encyclopedia*, Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1995, σσ. 4:819, 820· W. W. Combs. "Erasmus and the Textus Receptus", *Detroit Baptist Seminary Journal*, αρ. 1 (Άνοιξη 1996), σσ. 35-53· Orest A. Ranum, *Searching for Modern Times: Discussion Problems and Readings*, New York: Dodd, Mead & Co, 1969, σ. 22· Ehrman (2005) σσ. 78-83. Σύμφωνα με τον Ebrard, ο «φόβος του ανθρώπου» έκανε τον Έρασμο να υποχωρήσει στο θέμα αυτό. (Ebrard (1860) 329) Βλέπε, επίσης, Καραβιδόπουλο (2009) σσ. 62, 63· *ABD* 3:883. Ενώ πρόσθεσε το *Κόμμα* στην τρίτη έκδοση της ΚΔ, ο Έρασμος σε μια εκτενή σημείωση που περιέλαβε στο έργο του *Annotationes* εξέφρασε την υποψία του ότι επρόκειτο για ένα χειρόγραφο που παράχθηκε επί τούτου ώστε να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του. (*Des. Erasmi Roterodami In Novum Testamentum ab eodem tertio recognitum, Annotationes*, apud inclytam Rauracorum Basilaeam [Johan Froben], ^{3}1522, σσ. 616-618· ^{4}1527, σσ. 696-698.)
Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνες 7-9.

[165] Metzger (1963) 156· Comfort (2005) 97, 98. «Αυτή η γλώσσα (όπως ονομάζονται αυτές οι προσθήκες) εξαπλώθηκε, και τελικά κατέστη τόσο γενικευμένη στον λατινόφωνο Χριστιανισμό ώστε έφτασε στο σημείο να μεταφραστεί στην Ελληνική και να προστεθεί σε ορισμένα μεταγενέστερα ελληνικά χειρόγραφα. Από εκεί διοχετεύθηκε στις έντυπες εκδόσεις». (A. T. Robertson (σ. 861) και B. C. Easton (σ. 1357) στο *The Abingdon Bible Commentary*, New York-Nashville: Abingdon-Cokesvury Press, 1929· Κουτλεμάνης (2001) 193.)

[166] Westcott (1905) 208· Ιερείδης (1927) 302, 303. Βλέπε, επίσης, το άρθρο του Daniel B. Wallace της 7 Φεβρ. 2010, "The Comma Johanneum in an Overlooked Manuscript" <http://www.csntm.org/tcnotes/archive/TheCommaJohanneumInAnOverlookedManuscript>,
ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2012) καθώς και Tregelles (1854) σ. 26, υποσημ.

[167] J. Oecolampadius, *Της Καινής Διαθήκης Άπαντα - Novi Testamenti omnia*, Basel, 1531. Ενώ ο Οικολαμπάδιος περιέλαβε το *Κόμμα* στην έκδοση της ΚΔ, δεν το συμπεριέλαβε ούτε το υπομνημάτισε στο σχολιολόγιό του στην Α΄ Επιστολή του Ιωάννη. (*In epistolam Ioannis apostoli catholicam primam, Ioannis Oecolampadij demegoriae*, Basileae: apud Andream Cratandrum, 1524, φφ. 84v-86v)

[168] Aldus [Manutius], *Πάντα τα κατ' εξοχήν καλούμενα Βιβλία θείας δηλαδή Γραφής παλαιάς τε, και νέας - Sacrae Scriptvrae veteris novaeqve omnia*, Venetiis: in aedib. Aldi et Andreae Soceri, 1518, φ. 434r. Ο Άλδος Μανούτιος ακολούθησε κατά βάση την πρώτη έκδοση (1516) του Εράσμου. (Scrivener (1883) 434) Ήταν ο πρώτος που εξέδωσε ολόκληρη την Αγία Γραφή στα Ελληνικά, στην οποία μάλιστα περιλαμβανόταν η *editio princeps* της Ο΄. Σε μεταγενέστερες εκδόσεις της ΚΔ του Μανούτιου, όπως στην έκδοση του 1522, περιλήφθηκε το *Κόμμα*.

W. Koepfel (1526)[170] και ο Παριζιάνος S. Colines (1534).[171] Ο διωκόμενος τυπογράφος Ροβέρτος Στέφανος (Robert Estienne) το περιέλαβε—προφανώς όχι αβίαστα—στην τρίτη έκδοση της ΚΔ (^{1}1546/^{2}1549/^{3}1550)[172] με βάση την Κομπλούτιο και εν μέρει την έκδοση της ΚΔ του Εράσμου (^{5}1535), η οποία αναπαράχθηκε κατά κόρον τους επόμενους αιώνες είτε αυτούσια είτε μαζί με τη συγκριτική παράθεση των κειμένων από νεοανακαλυφθέντα βιβλικά χειρόγραφα.[173] Στην έκδοση του Στεφάνου (^{4}1551) στηρίχθηκε η έκδοση της ΚΔ του Ελβετού τυπογράφου Θ. Βέζα (^{1}1565) και σε αυτήν του Βέζα στηρίχθηκε η έκδοση της ΚΔ του Ολλανδού τυπογράφου Ι. Ελζεβίρ (^{1}1624). Το κείμενο της ΚΔ του οίκου Ελζεβίρ (^{2}1633) αποτέλεσε αυτό που στη συνέχεια ονομάστηκε "Textus Receptus" (Παραδεδεγμένο Κείμενο).[174] Αυτή η έντυπη έκδοση της ελληνικής ΚΔ, η οποία ήταν αποτέλεσμα των

---

[169] Nicolaus Gerbelius, *Novvm Testamentvm Graece*, Hagenoae [Αγκενό της Αλσατίας], in aedibus Thomae Anshelmi Badensis, 1521, φ. 258v.

[170] W. F. Capito (Koepfel ή Caephalus), *Της Θείας Γραφής Παλαιάς δηλαδή και Νέας Άπαντα - Divinae scripturae veteris nouveq[ue] omnia*, τετράτομο, Argentoratium (Στρασβούργο), 1526, 4:97r (αντίγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως <http://anemi. lib.uoc.gr/metadata/b/9/1/metadata-106-0000 100.tkl>, ανακτήθηκε στις 2 Μαρτίου 2012).

[171] Σίμων ο Κολιναίος (S. de Colines ή Colinaeus), *Novum testamentum*, εν Λουκετία των Παρησίων, 1534, 2:366v. O Colines, ο οποίος ήταν πατριός του Ρ. Στεφάνου, έκανε "την πρώτη απόπειρα για την επίτευξη μιας κριτικής έκδοσης της ελληνικής ΚΔ" βασιζόμενος στην έκδοση του Εράσμου του 1522, στην Κομπλούτιο αλλά και σε άλλα χειρόγραφα που δεν τα αναφέρει συγκεκριμένα. Μολονότι σήμερα η ΚΔ που παρήγαγε χαρακτηρίζεται ως «αξιόπιστη έκδοση», δεν προτιμήθηκε τότε από τους μετέπειτα εκδότες. (Aland (1995) 6· Greenslade (2004) 61· H. Hillerbrand (ed.), *The Oxford encyclopedia of the Reformation*, Oxford University Press, 1996, 1:161· "Simon de Colines", *Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc., 2012. <http://www.britannica.com/EBchecked/ topic/125377/ Simon-de-Colines>, ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2012)

[172] Ρωβέρτος Στέφανος ο του Βασιλέως τυπογράφος, *Της Καινής Διαθήκης άπαντα - Novum Iesu Christi D. N. Testamentum*, Lutetiae: Regiis typis, 1550. Σε περιθωριακή σημείωση (σ. 167, σημ. «`»), ο Στέφανος παραθέτει εφτά χειρόγραφα τα οποία εξέτασε και δεν περιείχαν το *Κόμμα*. Γράφοντας το 1552 από τη Γενεύη όπου είχε βρει καταφύγιο, ο Στέφανος ανέφερε ότι "βρισκόταν υπό σφοδρό διωγμό" ("furieusement persecute") εξαιτίας της λογοκρισίας και της επακόλουθης καταδίωξης που του επιφύλαξε η Θεολογική Σχολή του Παρισιού. (E. Butterworth, "Censors and Censure: Robert Estienne and Michel de Montaigne", *Studia Aurea* Monograph Series 2, 2010, σσ. 161-179· Δαμαλάς (1876) σσ. 703, 704· Κουτλεμάνης (2001) 196, 197.)

[173] O F. H. A. Scrivener, ο οποίος στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα επιμελήθηκε διάφορες εκδόσεις αυτού του τύπου κειμένου της ΚΔ, περιλάμβανε το *Κόμμα* εντός του κειμένου με κάποια ιδιαίτερη τυπογραφική σήμανση και υποσημείωνε ότι η περικοπή παραλείπεται σε άλλες εκδόσεις της ΚΔ. Παρόμοια πρακτική ακολούθησαν και κάποιες μεταφράσεις της ΚΔ στα Αγγλικά, όπως για παράδειγμα η βασισμένη στη Μετάφραση του Βασιλέως Ιακώβου *The Cambridge Paragraph Bible of the Authorized English Version* (Cambridge University Press, 1873, σ. NT:232), στην οποία περιλήφθηκε το *Κόμμα* τυπωμένο με πλάγιους χαρακτήρες. Αυτή η πρακτική ακολουθήθηκε επίσης και σε ορισμένες ελληνικές αποδόσεις και εκδόσεις της ΚΔ.

[174] «Οι διάφορες ελληνικές εκδόσεις του δεκάτου έκτου και του δεκάτου εβδόμου αιώνα έμοιαζαν τόσο πολύ μεταξύ τους ώστε τελικά οι τυπογράφοι ισχυρίστηκαν ότι αυτές αποτελούσαν το κείμενο που ήταν γενικά αποδεκτό από όλους τους λόγιους και τους αναγνώστες της ελληνικής Καινής Διαθήκης—όπως πράγματι ήταν, καθώς δεν υπήρχε κανένας ανταγωνιστής! Η δήλωση που παρατίθεται περισσότερο βρίσκεται σε μια έκδοση που κυκλοφόρησε το 1633 από τους Αβραάμ και Μποναβεντούρα Ελζεβίρ (ήταν θείος και ανηψιός), στην οποία ανέφεραν προς τους αναγνώστες τους, με τα λόγια που έκτοτε έγιναν περίφημα μεταξύ των λογίων: "Έχεις το κείμενο που είναι παραδεκτό από όλους, στο οποίο δεν περιλάβαμε καμία αλλαγή ή παραφθορά". Από τη φράση αυτού του στίχου, και ειδικά από τις λέξεις "κείμενο που είναι παραδεκτό από όλους", προήλθε η κοινή φράση *Textus Receptus* [Παραδεδεγμένο Κείμενο], όρος που χρησιμοποιείται από τους κριτικούς του κειμένου για να αναφερθούν στη μορφή του ελληνικού κειμένου που βασίζεται, όχι στα παλιότερα και καλύτερα

ζυμώσεων της Μεταρρύθμισης και η οποία προερχόταν από τα τυπογραφεία της Δύσης, κυκλοφόρησε και στην επικράτεια της Ανατολικής Εκκλησίας και παγιώθηκε κατά τους επόμενους αιώνες ως *το* κείμενο της ΚΔ του ελληνόφωνου αναγνωστικού κοινού—εισάγοντας στην κυκλοφορία κατ' αυτό τον τρόπο το *Κόμμα*, καθώς ως τότε "*ούτε ένα* ελληνικό χειρόγραφο δεν το περιλάμβανε".[175]

Σχεδόν ταυτόχρονα με τον Έρασμο, τυπώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Αλκαλά δε Ενάρες (Ισπανία)—υπό την επιμέλεια του βιβλικού λόγιου και ιερέα Λ. ντε Στούνικα[176] και με χρηματοδότηση του καρδινάλιου Χ. δε Θισνέρος[177]—η Κομπλούτιος (Κομπλουτιανή) Πολύγλωττος Βίβλος.[178] Σε αυτήν, υπό την μακρόχρονη κυριαρχία της *Βουλγάτας*, περιλήφθηκε μεν το *Κόμμα* στο ελληνικό κείμενο αλλά σε μορφή που δηλώνει την ομοφωνία των ουράνιων μαρτύρων και όχι την ενότητά τους.[179] Ο Στούνικα, ο οποίος άσκησε

χειρόγραφα, αλλά στη μορφή του κειμένου που αρχικά εκδόθηκε από τον Έρασμο και αναπαράχθηκε από τους τυπογράφους για περισσότερα από τριακόσια χρόνια, εωσότου οι ειδικοί του κειμένου άρχισαν να επιμένουν ότι η ελληνική Καινή Διαθήκη πρέπει να παγιωθεί με επιστημονικές αρχές βασισμένες στα αρχαιότερα και καλύτερα χειρόγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας, και όχι απλά να ανατυπώνεται κατά συνήθεια. Στην υποδεέστερη κειμενική μορφή του Παραδεδεγμένου Κειμένου βασίστηκαν οι παλιότερες αγγλικές μεταφράσεις, περιλαμβανομένης της Αγίας Γραφής του Βασιλέως Ιακώβου, και άλλες εκδόσεις μέχρι τα τέλη περίπου του δεκάτου ενάτου αιώνα». (Ehrman (2005) 82, 83) Ο όρος αυτός «δεν σημαίνει ότι τούτο εγένετο δεκτόν υπό εκκλησίας τινος [τω όντι η Ρωμαϊκή εκκλησία ουδέποτε εδέξατο αυτό επισήμως ή ανεπισήμως], ή υπό Χριστιανών]» αλλά από την προαναφερόμενη έκδοση της ΚΔ των Ελζεβίρ. (Ιερείδης (1927) 302)

[175] D. A. Carson, *The King James Version debate: A plea for realism*, Grand Rapids/ Michigan: Baker Book House, [18]2005, σ. 61. Ο Π. Δημητρόπουλος, σχολιάζοντας τις "εικασίες" που εξηγούν την άρνηση της γνησιότητας του *Κόμματος*, αναφέρει ότι αυτό «εισήχθη εις το κείμενον ελαχίστων χειρογράφων του ΙΕ' αι.». (*ΘΗΕ* (1965) 7:760)

[176] Diego López de Zúñiga (λατ. Iacobus Lopis Stunica, απεβ. 1531). Σχετικά με τον Στούνικα και την εξέλιξη της αντιπαράθεσής του με τον Έρασμο, βλέπε την Εισαγωγή του Pieter Frans Hovingh, στο *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami. Recognita et adnotatione critica instrvcta notisque illustrata, ordinis VI tomus V*, Amsterdam: Elsevier Science, 2000, σσ. 19-22.

[177] Francisco Jiménez de Cisneros (1436-1517).

[178] Η ΚΔ της Κομπλουτίου ενώ τυπώθηκε το 1514 δεν δημοσιεύτηκε παρά μόνο το 1522, καθώς ανέμενε την παπική έγκριση. Επίσης, Καραβιδόπουλος (2009) σσ. 60, 61· *ABD* 3:883. Σχετικά με τα χειρόγραφα που χρησιμοποίησαν οι εκδότες της Κομπλουτίου και τις αμφιβολίες που διατυπώθηκαν για την ύπαρξη και το περιεχόμενό τους, βλέπε Clarke (1831) σσ. 2:951, 952. Μολονότι επισκιάστηκε από τους πιο επιφανείς όπως ήταν ο Στούνικα και ο Hernán Núñez de Guzmán, την προετοιμασία των ελληνικών τμημάτων της Κομπλουτίου κλήθηκε να επιμεληθεί ο Κρητικός λόγιος Δημήτριος Δούκας, ο οποίος είχε καταφύγει στην Ιταλία και συνεργαζόταν με τον Άλδο Μανούτιο στην έκδοση ελληνικών έργων. (Κουτλεμάνης (2001) 192, 193· Δαμαλάς (1876) 701· G. J. Cuming, *Studies in Church history*, Leiden: E. J. Brill, 1969, τόμ. 5, σσ. 132-134, 138, 139.) Εκκινώντας από αυτό το χρονικό σημείο-ορόσημο, ο Π. Κουτλεμάνης περιοδοποιεί την ιστορία της νεότερης κριτικής του ελληνικού κειμένου της ΚΔ ως εξής: (α) Η πρώτη περίοδος αρχίζει με την έκδοση της Κομπλουτίου το 1514, (β) η δεύτερη με το έργο του K. Lachmann από το 1831, (γ) η τρίτη με το έργο των B. F. Westcott και F. J. A. Hort από το 1881, και (δ) η τέταρτη με την κριτική έκδοση της Οξφόρδης από το 1935. (Κουτλεμάνης (2001) 41-46)

[179] Η Κομπλούτιος Πολύγλωττος (*Bibbia Poliglotta Complutense*, 1514-1517) περιέχει το *Κόμμα* ως εξής: «Ὅτι τρεῖς εἰσίν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ καὶ ὁ λόγος καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσί. καὶ τρεῖς εἰσίν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα». (Πρβλ. Newton (1841) 47) Σύμφωνα με αυτή τη μορφή του *Κόμματος*, και σε αντίθεση με το παρακείμενο λατινικό κείμενο, οι τρεις ουράνιοι μάρτυρες δεν "είναι ένα" αλλά μάλλον «οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσί», δηλαδή και οι τρεις είναι ομόφωνοι, σύμφωνοι ως προς τη μαρτυρία τους. (Πρβλ. Henry Matthew, *An exposition of the Old and New Testament*

δριμεία κριτική στον Έρασμο για την αφαίρεση του *Κόμματος* και ο οποίος υποστήριζε ότι τα ελληνικά χειρόγραφα έχουν αλλοιωθεί ενώ μόνο η *Βουλγάτα* περιέχει την αλήθεια,[180] το περιέλαβε στα Ελληνικά ως μετάφραση από τη λατινική *Βουλγάτα*. Αυτή η αρχική ατασθαλία επί του ελληνικού κειμένου της ΚΔ οδήγησε στη συνέχεια και σε άλλες παρόμοιες πλαστουργίες και χαλκεύσεις.[181]

Το *Κόμμα* γνώρισε αποδοχή και στις δύο πλευρές της Μεταρρύθμισης. Η εκδοτική παγίωση της λατινικής *Βουλγάτας* σε συνδυασμό με την ευρύτερη άγνοια της χειρογραφικής καταμαρτυρίας σε βάρος του *Κόμματος* έκανε ακόμη και εξέχοντες αντιτριαδιστές, όπως ο Βοημός Γ. Χους (απεβ. 1415) και ο Ισπανός Μ. Σερβέτος (απεβ. 1553), να εξακολουθούν να το παραθέτουν ή να το υπομνηματίζουν.[182] Αντίθετα, ο Ιταλός Φαύστος Σοκίνος στο σχολιολόγιο της Α΄ επιστολής του Ιωάννη (1614) όχι μόνο απέρριψε το *Κόμμα* βάσει των επιχειρημάτων του Εράσμου αλλά και δήλωσε απερίφραστα ότι επρόκειτο για δόλια απάτη για την οποία έγινε κάθε προσπάθεια απόκρυψης της διάπραξής της.[183] Παρόμοια τοποθέτηση είχαν από πλευράς

(1828) 6:857) Πιθανότατα εναρμόνισαν αυτή τη μεταφρασμένη αναφορά με την έκφραση που αφορά στους τρεις επίγειους μάρτυρες παρά με το λατινικό κείμενο. Στην υποσημείωση του εδαφίου αναφέρει η Κομπλούτιος ότι, σύμφωνα με τον Θωμά τον Ακινάτη, η φράση «εἰς τὸ ἕν εἰσί» για τους τρεις επίγειους μάρτυρες του εδ. 8 προστέθηκε από αιρετικούς που ήθελαν να συσκοτίσουν την ενότητα της Θεότητας κατασκευάζοντας μια ενότητα πνεύματος, νερού και αίματος. Επίσης, άξια αναφοράς είναι η «βελτίωση» που επιχειρείται στο κείμενο με τη φράση «ἐπὶ τῆς γῆς» αντί του συνηθέστερου «ἐν τῇ γῇ», καθώς και η εξαρχής χρήση άρθρων πριν από τους μάρτυρες κατά τη μετάφραση από το λατινικό κείμενο. (Brooke (1912) 165)

[180] Greenslade (2004) 59, 60. Οι επιθέσεις του Στούνικα οφείλονταν πιθανότατα και στην απαξίωση ως έναν βαθμό που προκάλεσε στην Κομπλούτιο η προηγηθείσα χρονικά ΚΔ του Εράσμου. (McDonald (2011) 448) Ο Ehrman αναφέρεται στη "δημόσια δυσφήμηση" που εξαπέλυσε ο Στούνικα κατά του Εράσμου και στην επιμονή του να επαναφέρει ο Έρασμος το επίμαχο εδάφιο στη "δικαιωματική του θέση" στις μελλοντικές του εκδόσεις της ΚΔ. (Ehrman (2005) 81) Όταν ο Έρασμος τον ρώτησε ποια βάση είχε για την προσθήκη του *Κόμματος*, η μόνη μαρτυρία που επικαλέστηκε ο Στούνικα ήταν η *Βουλγάτα*. Το γεγονός ότι θεωρούσε τα χειρόγραφα της ΚΔ "αλλοιωμένα" ("sciendum est hoc loco Græcorum codices esse corruptos") υποδηλώνει ότι η συμπερίληψη του *Κόμματος* στην Κομπλούτιο δεν στηρίχτηκε σε ελληνικά χειρόγραφα. (Roberts (1881) 71) Βλέπε το έργο του Στούνικα *Annotationes contra Erasmum Roterodamum in defensionem tralationis Novi Testamenti*, impressum in Academia Complutensi Toletanæ provinciæ per Arnaldum Guilielmum de Brocario, Compluti, 1520, φ. 56r. Στην πραγματικότητα, η προσπάθεια του Εράσμου αποσκοπούσε να αποδείξει ότι η μη εμφάνιση του *Κόμματος* στο κείμενο της ΚΔ δεν ήταν αποτέλεσμα *απαλοιφής* της επίμαχης φράσης αλλά μάλλον *μη προσθήκης* της. (Tregelles (1854) 22)

[181] Δαμαλάς (1876) 662.

[182] Όσον αφορά στον Γ. Χους, βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 6. Ο Σερβέτος δεν ερμηνεύει την ιωάννεια περικοπή τριαδολογικά: η καθεμιά από τις έξι πηγές μαρτυρίας στη γη και στον ουρανό παρείχαν αντίστοιχα ομόφωνη μαρτυρία—κατά τη διάρκεια της διακονίας του Ιησού στη γη—ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού. Βλέπε στο έργο του ιδίου, *Αποκατάσταση της χριστιανοσύνης* (*Christianismi restitutio*, Vienne Γαλλίας, 1553, σσ. 22, 23· αγγλ. μετάφρ. Chr. Hoffman & M. Hillar, *The restoration of Christianity: An English translation of Christianismi restitutio, 1553*, Lampeter, Wales: Edwin Mellen Press, 2007, σσ. 31, 32), και ενδεικτικά στον P. Schaff, *History of the Christian church* (New York: Charles Scribner's Sons, 1894, σ. 7:717). Η διαμάχη περί *Κόμματος* παρουσιάστηκε κατά καιρούς ως διαμάχη μεταξύ «ορθόδοξων» και «ουνιταριανών» εξαιτίας των προσώπων που πρωτοστάτησαν—άποψη που είναι σαφές πλέον ότι δεν υποστηρίζεται από την ιστορική πραγματικότητα. (Πρβλ. Clarke (1831) σ. 2:948· Pelikan (1991) σ. 193.) Μια ακόμη περίπτωση αποτελεί ο πρεσβυτεριανός G. Tennent ανέλυσε ο οποίος ανέλυσε σε ομιλία του (αρ. 23) το *Κόμμα* το 1744, με έμφαση στην οικονομική δραστηριότητα του αγίου Πνεύματος. (*Twenty-three sermons*, Philadelphia: W. Bradford, σσ. 449-465· Pelikan (1991) 164)

[183] F. Socini Senensis, *Commentarius in Epistolam Iohannis Apostoli Primam*, Racoviae: Typis Sternacianis, 1614, σσ. 408-429 (επανέκδ. *Commentarius in Epistolam Johannes Apostoli Primam* (*Bibliotheca fratrum*

ριζοσπαστικής Μεταρρύθμισης, ο Ιταλός πάστορας Μπ. Οκίνο[184] και ο Πολωνός-Λευκορώσος Σίμων Βουδναίος (ομοϊδεάτης και συνεργάτης του Χιώτη αντιτριαδιστή λόγιου Ιάκωβου Παλαιολόγου που κάηκε στην πυρά από την Ιερά Εξέταση στη Ρώμη το 1585), ο οποίος απομάκρυνε το *Κόμμα* από την Καινή Διαθήκη που επιμελήθηκε.[185] Ο Μ. Λούθηρος δεν το περιέλαβε σε καμία έκδοση της γερμανικής μετάφρασης της ΚΔ κατά τη διάρκεια της ζωής του.[186] Μολονότι ο Ελβετός Ού. Ζβίγγλιος απέρριψε το *Κόμμα*, ο Γάλλος Ι. Καλβίνος το έκανε δεκτό έχοντας κάποιες επιφυλάξεις.[187]

Polonorum quos Unitarios vocant, τόμ. 1), Irenopoli, 1656, σσ. 239-243). Επίσης, *Locorum, qui ad probandam Divini Spiritus SAncti personam a nobilissimo quodam viro allati fuerent explanationes* (*Bibliotheca fratrum Polonorum quos Unitarios vocant*, τόμ. 2), Irenopoli, 1656, σσ. 440, 442, 443. Βλέπε, επίσης, Coogan (1992) σ. 110.

[184] B. Ochinus Senensis, *Dialogorum XXX*, Basileae, 1563, "Se Summa Trinitate" (διάλ. 18), 2:17, 18. Βλέπε, Coogan (1992) σσ. 110, 111.

[185] Szymon Budny, *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyśćiony, y krotkiemi przypiskami po kraioch ob-iaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostatecżnieysze przypiski, ktore każdey iak miarz odmiany przyczyny ukazuią*, Łosk(;): Jan Kiszka(;), 1572/574(;). Για την αντιμετώπιση που έτυχε το *Κόμμα* από τη ριζοσπαστική Μεταρρύθμιση, βλέπε G. H. Williams, *The radical Reformation*, Truman State University Press, ^{3}2003, σ. 645.

[186] Abbot (1888) 458-463· Ιερείδης (1927) 303· Plummer (1887) 211· Michaelis (1802) τόμ. 4, σσ. 438-441. Η πρώτη έκδοση της μετάφρασης της ΚΔ του Λούθηρου τυπώθηκε το 1522 και—μαζί με τη μετάφραση της ΠΔ που τυπώθηκε το 1534—δεν έπαψε να την επεξεργάζεται ως το τέλος της ζωής του το 1546. Μεταξύ 1522 και 1524 έγραψε τα εξής: «Αυτές οι λέξεις δεν υπάρχουν στις ελληνικές εκδόσεις της Αγίας Γραφής· αλλά φαίνεται σαν να εισάχθηκε αυτό το εδάφιο από τους Ορθόδοξους κατά των Αρειανών. Αυτό, όμως, δεν έγινε ούτε καν με τον ορθό τρόπο, διότι [ο απόστολος Ιωάννης] μιλάει στα σημεία αυτά όχι για τους μάρτυρες στον ουρανό αλλά για τους μάρτυρες στη γη». Όταν εμφανίστηκε το *Κόμμα* τελικά σε ελληνικές εκδόσεις της ΚΔ ο Λούθηρος δεν σχολίασε ξανά την προέλευση του και—μολονότι το χαρακτήρισε «πολύ δύσκολο και ασαφές»—το υπομνημάτισε. Η πλήρης μορφή του *Κόμματος* εισήλθε στις εκδόσεις της ΚΔ του Λούθηρου από τυπογράφους της Φραγκφούρτης μετά το 1582. (Πρβλ. Fr. Posset, "John Bugenhagen and the Comma Johanneum", στο *Concordia Theological Quarterly*, τόμ. 49, αρ. 4 (Οκτ. 1985), σσ. 245-251.) Μια τέτοια έκδοση ήταν εκείνη του τυπογράφου Hieronymus Feyerabend (ή Feierabendt, άγνωστη η σχέση του με τον διάσημο ομότεχνό του Sigmund Feyerabend) με τίτλο *Das ist: die gantze Heilige Schrifft teutsch durch Martin Luther, nach der Biblia* (Francfort am Main) του 1589. Όπως, όμως, σημειώνει ο Michaelis, είναι εξαιρετικά παράδοξο να γίνεται αποδεκτό το *Κόμμα* από μερίδα Προτεσταντών όταν ο ίδιος ο Λούθηρος το απέρριψε και εφόσον όλα τα στοιχεία που ήρθαν στο φως έκτοτε είναι εναντίον της γνησιότητας του *Κόμματος*. (Michaelis (1802) τόμ. 4, σ. 441) Ο Αθ. Κομνηνός Υψηλάντης αναφέρει ότι οι «παπισταί» αποκαλούν αρειανούς τους λουθηρανούς «δια το καταλελειπέναι τον Λούθηρον το ζ′ εδάφιον του [ε]′ κεφαλαίου της α′ επιστολής του Ιωάννου εν τη εκδοθείση υπ' αυτού μεταφράσει της Γραφής». (*Εκκλησιαστικόν και Πολιτικών των εις Δώδεκα, βιβλίον η′, θ′ και ι′ ήτοι Τα μετά την Άλωσιν (1453-1789)*, Αρχιμ. Γ. Αφθονίδου (εκδ.), εν ΚΠόλει, 1870, σ. 84.)
Για την έκδοση της ΚΔ του Μ. Λούθηρου του 1523, βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 10.

[187] Ο Καλβίνος ενώ υπομνηματίζει την ιωάννεια περικοπή έχοντας ως βάση το κείμενο της *Βουλγάτας*—παρ' όλο που φαίνεται ότι γνωρίζει το πρόβλημα του κειμένου (*Commentarii in epistolam Primam Joannis* [*Opera omnia* (1667) 7:75])—, στο έργο του *Αρχές της Χριστιανικής Θρησκείας* (*Christianae Religionis Institutio*, έκδ. 1536) αποφεύγει στο σχετικό κεφάλαιο (1:13) όπου παραθέτει τις βιβλικές μαρτυρίες για το δόγμα της Τριάδας να χρησιμοποιήσει το *Κόμμα* ως τεκμήριο στην επιχειρηματολογία του υπέρ της Τριάδας. Ο Καλβίνος έκλινε προς τη γνησιότητα του *Κόμματος* βάσει του *Prologus galeatus* του Ιερώνυμου—έργο που αποδείχτηκε αργότερα ότι δεν του ανήκε η πατρότητα, ότι ήταν ψευδεπίγραφο. (Βλέπε σ. 39· Ebrard (1860) σ. 329, υποσημ. 1) Ο Καλβίνος υποστήριζε τη θεληματική ενότητα των τριών ουράνιων μαρτύρων, ενώ άλλοι Καλβινιστές όπως ο διαπρεπής Ιερώνυμος Ζάνχιος (Zanchius) υποστήριζαν την υποστατική ενότητά τους.

Στις ρωμαιοκαθολικές λατινικές εκδόσεις της ΚΔ, το *Κόμμα* διαδόθηκε ευρύτερα καθώς περιλήφθηκε κι έτσι νομιμοποιήθηκε ("τελειωτικώς εκηρύχθη αυθεντικόν"[188]) τόσο στην Σίξτεια (1590) όσο και στην Κλημέντεια (1592) έκδοση της *Βουλγάτας*, η οποία αποτέλεσε έκτοτε την επίσημη Αγία Γραφή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (ως το 1979 οπότε και αντικαταστάθηκε από την *Nova Vulgata*, στην οποία έχει απαλειφθεί το *Κόμμα*). Ο κύριος αντίπαλος του Λούθηρου, ο Γερμανός Ρωμαιοκαθολικός θεολόγος Ι. Έμσερ, στην ΚΔ που επιμελήθηκε περιέβαλε το *Κόμμα* μέσα σε αγκύλες.[189]

Όσον αφορά στις αγγλικές βιβλικές μεταφράσεις, ο Τζ. Ουίκλιφ (περ. 1380) βάσει της λατινικής ΚΔ περιέλαβε το *Κόμμα*,[190] ενώ στην έντυπη εποχή ο καταδιωγμένος μέχρι θανάτου Γ. Τίντεϊλ περιέκλεισε το *Κόμμα* μέσα σε αγκύλες από τη δεύτερη έκδοση της μετάφρασης της ΚΔ που επιμελήθηκε ([1]1525/[2]1534 (και με διαφορετικά τυπογραφικά στοιχεία)/[3]1535· παρόμοια και η εγκεκριμένη «μετεξέλιξή» της η *Great Bible*, η επονομαζόμενη και *Αγία Γραφή του Cranmer*, του 1539), σε αντίθεση με μεταφράσεις που το περιέλαβαν αργότερα σαν να ήταν κανονικό, όπως η καλβινική *Βίβλος της Γενεύης* (η ΚΔ εκδόθηκε το 1557),[191] η ρωμαιοκαθολική *Καινή Διαθήκη* της Ρενς (Rheims, 1582) και τελικά η ευρύτατα διαδεδομένη αγγλικανική εγκεκριμένη (εξουσιοδοτημένη) μετάφραση της ΚΔ του Βασιλιά Ιακώβου Α΄ της Αγγλίας (*Authorized King James Version* του 1611, αλλά και η «βάση» της, η *Bishop's Bible*, του 1568).[192]

(*De Tribus Elohim, Aeterno Patre, Filio et Spiritu Sancto, uno eodemque Jehova, libri XIII*, Francofurti ad Moenum, apud G. Corvinum, 1572, σσ. 3, 13)

[188] Ιερείδης (1927) 235.

[189] Η πρώτη έκδοση (H. Emser, *Das naw testament nach lawt der Christlichen kirchen bewerten text corrigirt und widerumb zurecht gebracht*, Dresden: Wolfgang Stöckel, 1527, σ. CLXIX) δεν είχε αγκύλες, σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες βελτιωμένες εκδόσεις που κυκλοφόρησαν από το επόμενο κιόλας έτος. Αντίθετα, η έκδοση τού επίσης Ρωμαιοκαθολικού J. Dietenberger, η οποία βασίστηκε σε εκείνη του Έμσερ, περιείχε το *Κόμμα* στο ιωάννειο κείμενο χωρίς καμία περαιτέρω ένδειξη. (*Biblia, beider Allt vnnd Newen Testamenten, fleissig, treülich vñ Christlich, nach alter, inn Christlicher kirchen gehabter Translation, mit außlegung etlicher dunckeler ort, vnd besserung viler verrückter wort vnd sprüch*, Meintz: Peter Jordan [για τον] Peter Quentel zů Köllen, 1534) Αμφότεροι αποσκοπούσαν στην αναθεώρηση του γερμανικού κειμένου της ΚΔ που εκπόνησε ο Λούθηρος, βάσει της *Βουλγάτας*, παράγοντας έτσι μια «Καθολική» έκδοση της Βίβλου του Λούθηρου. (D. K. McKim, *The Cambridge Companion to Martin Luther*, Cambridge University Press, 2003, σσ. 65-67· Greenslade (2004) σσ. 107-109.)

[190] "For thre ben that ȝeuen witnessynge in heuene, the fadir the sone the holi goost: and thes thre ben oon, & thre ben that ȝeuen witnessynge in erthe, the spirit watir & blood: and thes thre ben oon". (J. Wycliffe, *Wycliffite Bible*, περ. 1380· το 1731 κυκλοφόρησε εκδόθηκε για πρώτη φορά σε έντυπη μορφή.) Βλέπε, επίσης, Gooder (2011) σ. 95.

[191] Για μια σύνοψη των κύριων πρώιμων αγγλικών μεταφράσεων της ΚΔ, βλέπε *The English Hexapla*, London: Samuel Bagster & Sons/Paternoster Row, 1841.

[192] Gooder (2011) 85, 96. Ο W. Fulke, ανασκευάζοντας το σχόλιο της *Καινής Διαθήκης* της Ρενς σε αντιπαραβολή με την *Bishop's Bible* υποστήριξε ότι η αφαίρεση του *Κόμματος* αποσκοπούσε στην αποκατάσταση του βιβλικού κειμένου στην «αρχική αλήθεια». (*The text of the New Testament of Iesus Christ, translated out of the vulgar Latine by the papists of the traiterous seminarie at Rhemes, with arguments of bookes, chapters, and annotations, pretending to discouer the corruptions of diuers translations, and to cleare the controuersies of these dayes. Whereunto is added the translation out of the original Greeke, commonly used in the Church of England, with a confutation of all such arguments, glosses, and annotations, as*

Ενώ στη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα το *Κόμμα* «είχε ευρεία αποδοχή»[193] και φαινόταν ότι είχε κερδίσει τη μάχη για την είσδυση στο κείμενο της ΚΔ, εντούτοις ο πόλεμος δεν είχε λήξει ακόμη. Το ρεύμα του Διαφωτισμού έδωσε νέα ώθηση στη βιβλική έρευνα, ενάντια σε κάθε ιδεολογική επιβολή από μέρους της Εκκλησίας.[194] Στα τέλη του 17ου αιώνα, σε μια εποχή που είχε αρχίσει να εμφανίζεται η κριτική του κειμένου της ΚΔ,[195] ο Γάλλος Ρωμαιοκαθολικός λόγιος και ιερέας R. Simon συνεισέφερε ουσιαστικά στην επιχειρηματολογία που αποδείκνυε για το *Κόμμα* ότι επρόκειτο για πλαστογράφημα.[196] Το 1707 ο Άγγλος J. Mill—με τη σύμπραξη του I. Νεύτωνα και του R. Bentley[197]—εξέδωσε την

conteine manifest impietie, of heresie, treason and slander, against the Catholike Church of God, and the true teachers thereof, or the translations used in the Church of England: both by auctoritie of the Holy Scriptures, and by the testimonie of the ancient fathers, Imprinted at London by the Deputies of Christopher Barker, printer to the Queens most excellent Maiestie, 1589, *σσ.* 454, 455)

[193] *ABD* 3:883. Ένας από τους εξέχοντες υπέρμαχους του *Κόμματος* εκείνη την περίοδο ήταν ο Άγγλος νομικός J. Selden με το έργο του *De Synedriis et praefecturis juridicis veterum ebraeorum* (Londini: Flesher, 1650, *σσ.* 90-96), στο οποίο αφού εξετάζει την επιχειρηματολογία και των δύο πλευρών αποφαίνεται υπέρ της γνησιότητας του *Κόμματος*. Ο Butler (1807, *σσ.* 257-264) περιοδοποιεί σε τρεις φάσεις την εποχή των μεγάλων διενέξεων σχετικά με το *Κόμμα* από τις αρχές του 16ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα. Ο λόγος αυτής της αποδοχής ήταν το γεγονός ότι κατέστη γνώριμο στους αναγνώστες των έντυπων εκδόσεων της ΚΔ και καθιερώθηκε έκτοτε μέσω της λειτουργικής του χρήσης. (Ιερείδης (1927) 226) Λιγότερο ή περισσότερο αδαείς θεολόγοι και κληρικοί κήρυτταν από άμβωνος χρησιμοποιώντας σαθρά επιχειρήματα ότι υπήρχε «γενική ομοφωνία στην Ανατολική και στη Δυτική Εκκλησία» για τη διατήρηση του *Κόμματος* στην ΚΔ και έβαλαν εναντίον λογίων όπως ο Έρασμος. (Πρβλ. Ed. Stillingfleet, *A discourse in vindication of the doctrine of the Trinity*, London: Printed by J.H. for Henry Mortlock, 1697, *σσ.* 164-168· Edm. Calamy, *Thirteen sermons concerning the doctrine of the Trinity*. ομιλίες 1 και 3, London, 1722, *σσ.* 423-433, 505-529),

[194] Κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού τέθηκαν εκ νέου ζητήματα που αφορούσαν τις σχέσεις ανάμεσα στο δόγμα, την παράδοση και την ποιότητα του βιβλικού κειμένου. «Κριτικοί λόγιοι συμφωνούσαν ότι δεν ήταν βέβαιο ότι η αποδεκτή και εγκεκριμένη από τη Ρώμη Αγία Γραφή βασιζόταν πράγματι στα καλύτερα κείμενα που ήταν δυνατόν να βρεθούν. [...] Το δόγμα της Τριάδας όπως οριζόταν από τη Ρώμη μπορεί να μην ήταν ορθό. Επίσης, καθώς επρόκειτο για μυστήριο, δεν μπορούσε να γίνει πλήρως κατανοητό. Μπορούμε να πιστέψουμε με τρόπο λογικό αυτό που στην πραγματικότητα είναι ακατανόητο;» (R. L. Emerson, "Tradition", *Encyclopedia of the Enlightenment*, Oxford University Press, 2012 [*oxfordreference.com*]/2002)

[195] Αγουρίδης (2002) 206, 207.

[196] R. Simon, *Histoire critique du texte du Nouveau Testament: où l'on établit la vérité des actes sur lesquels la religion chrétienne est fondée*, Rotterdam: R. Leers, 1689, *σσ.* 203-218. Νεότερη επισχολιασμένη αγγλική μετάφραση επιμελήθηκε ο A. Hunwick, *Richard Simon, Critical History of the text of the New Testament: Wherein is established the truth of the acts on which the Christian religion is based*, Leiden-Boston: Brill, 2013, *σσ.* 173-195. Πρβλ. McDonald (2011) *σ.* 448· Ehrman (2005) *σσ.* 102-105. Επίσης, R. Simon, *Histoire Critique Des Versions Du Nouveau Testament : Où l'on fait connoître quel a été l'usage de la lecture des Livres Sacrés dans les principales Eglises du monde*, A Rotterdam: Chez Reinier Leers, 1690, *σσ.* 99, 109-121. Παρά τις ανυπέρβλητες αντιρρήσεις για την αυθεντικότητα του *Κόμματος*, στη γαλλική του μετάφραση της ΚΔ ο Simon ήταν τελικά ανάμεσα σε εκείνους που ο ίδιος απαριθμεί ότι το διατήρησαν μέσα στο σώμα της ΚΔ επειδή, πέρα από τη λατινική μεταφραστική βάση του, ήθελε «να προλάβει κάθε πιθανή κατηγορία για ανορθοδοξία ή την εχθρική παρέμβαση του Αρχιεπισκόπου Bossuet». Τελικά, δεν απέφυγε την καταδίκη των σημαντικών έργων του αλλά και της ΚΔ του. (Simon 1689/2013 *σ.* 185 υποσημ. 39· *Le Nouveau Testament de Nôtre Seigneur Jesus-Christ. Traduit sur l'ancienne edition latine. Avec des remarques literales & critiques sur les principales difficultez*, Sur l'imprimé a Trevoux, de l'imprimerie de S.A.S. Et par les soins d'Estienne Ganeau, 1702, *σ.* 3:191.) Μολαταύτα, ο Simon πρωτοστάτησε στην παγίωση της απόρριψης της γνησιότητας του *Κόμματος* καθώς στη δική του επιχειρηματολογία βασίστηκε μια πλειάδα λογίων κατά τους επόμενους αιώνες. (Plummer (1887) 212)

[197] B. F. Harris, "Richard Bentley and the text of the Greek Testament", *Evangelical Quarterly* 34 (1962),

Καινή Διαθήκη με σχόλια για τις διαφορετικές γραφές των χειρογράφων, στην οποία παρείχε εκτενή παράθεση των ως τότε διαθέσιμων στοιχείων σχετικά με το *Κόμμα*,[198] όπως συνέβη παρόμοια και με την έκδοση της ΚΔ του Γερμανού J. A. Bengel.[199] Το 1717, ο T. Emlyn δήλωσε ότι «δεν υπάρχει κανένας λόγος να επιχειρηματολογούμε πλέον, όπως λένε ορισμένοι, επειδή αυτή η περικοπή έχει ήδη εγκαταλειφθεί και έχει καταδειχθεί από τους ειδικούς ότι δεν είναι γνήσια» και υποστήριξε δικαιολογημένα ότι «δεν θα τακτοποιηθεί ποτέ το ζήτημα ορθά, αν δεν απομακρυνθεί από τα τυπωμένα αντίτυπα» της ΚΔ.[200]

Η διάδοση, όμως, του Παραδεδεγμένου Κειμένου και η καθολική αποδοχή του ήταν τέτοιας έκτασης ώστε απαιτούνταν ιδιαίτερο θάρρος και αποφασιστικότητα για να διαφοροποιηθεί από αυτό κάποιος εκδότης της ΚΔ.[201] Το 1715 ο J. J. Wettstein έχοντας

σσ. 214-220. Ο «θεμελιωτής της ιστορικής φιλολογίας» Bentley εργάστηκε επίμονα στην κριτική του κειμένου της ελληνικής και της λατινικής Καινής Διαθήκης. Με επίκεντρο τον Αλεξανδρινό Κώδικα ήταν πεπεισμένος ότι μπορούσε να αποκαταστήσει το ελληνικό κείμενο της ΚΔ της εποχής της πρώτης Συνόδου της Νίκαιας του 325. (C. Wordsworth (επιμ.), *The correspondence of Richard Bentley*, London: J. Murray, 1842, τόμ. 2, σ. 503.)

[198] Μολονότι ο Mill χρησιμοποίησε στο κείμενο της ΚΔ την έκδοση του Στεφάνου (^{3}1550), το οποίο περιείχε το *Κόμμα*, τα σχόλια του ήταν ιδιαίτερα εκτενή και διασαφήνιζαν την νοθεία που επισυνέβη στο βιβλικό κείμενο. (J. Mill, *Η Καινή Διαθήκη - Novum Testamentum Cum lectionibus variantibus MSS. exemplarium, versionum, editionum*, Oxonii: e Theatro Sheldoniano, 1707, σσ. 738-749) Σχετικά με το έργο του Mill, βλέπε Ehrman (2005) σσ. 83-88. Το 1822 ο επίσκοπος του Σάλσμπουρι Th. Burgess έκανε μια συμπίληση από αναφορές που συνεισέφεραν στο ζήτημα του *Κόμματος*, περιλαμβανομένης και εκείνης του Mill. (Th. Burgess, *Adnotationes Millii, auctæ et correctæ ex prolegomenis suis, Wetstenii, Bengelii et Sabaterii ad i. Joann. v. 7 una cum duabus epistolis Richardi Bentleii et observationibis Joannis Seldeni et al de eodem loco*, Mariduni [Moridunum, το Carmarthen της Ουαλίας]: typis Joannis Evans, 1822) Σύμφωνα με τον Butler, ο Mill, ο Bengel, ο Wettstein και ο Griesbach (σε υποσημείωση) περιέλαβαν το *Κόμμα* στις εκδόσεις τους: οι πρώτοι δύο το θεωρούσαν γνήσιο ενώ οι άλλοι δύο υποστήριζαν ότι είναι νόθο. (Butler (1807) 256)

[199] Παρόμοια με το κείμενο του Mill, ο Bengel διατήρησε στο κείμενο της ΚΔ (1734) το *Κόμμα*, καθώς αναπαρήγαγε κατά κύριο λόγο το Παραδεδεγμένο Κείμενο, επισημαίνοντας στην υποσημείωση του χωρίου την καλύτερη προτεινόμενη γραφή, δηλαδή αλλαγή στη σειρά θέτοντας πρώτους τους μάρτυρες στη γη και τοποθετώντας σε αγκύλες τις λέξεις "ἐπὶ τῆς γῆς" και "ἐν τῷ οὐρανῷ". Στο *Apparatus criticus* που εξέδωσε το 1763 διαχώρισε την κριτική αντιμετώπιση του *Κόμματος* από την ερμηνευτική και κατέστησε σαφές ότι, μολονότι οι μάρτυρες στη γη αποτελούν συμβολική αναφορά στην Τριάδα, από άποψης κριτικής του κειμένου δεν μπορεί να υποστηριχθεί η γνησιότητα των επίμαχων λέξεων. (J. A. Bengel, *Apparatus criticus ad Novum Testamentum*, Tubingae, 1763, σσ. 452-461· του ιδίου (1873) 5:135-150· Clarke (1831) τόμ. 2, σ. 952· Michaelis (1802) τόμ. 4, σσ. 432-434) Σχετικά με τη ζωή και το έργο του Bengel, βλέπε Ehrman (2005) σσ. 109-112· Pelikan (1991) σ. 91.

[200] Emlyn (1719) 53. Ανταπάντηση σε αναφορές του Emlyn στο έργο του *A Full Inquiry into the Original Authority of that Text, 1 John v. 7* (1715) έδωσε ο Γάλλος θεολόγος D. Martin με το έργο του *The genuineness of the text of the first Epistle of saint John. chap. v. 7* (London, 1722). Η αναμέτρηση των δύο θεολόγων επάνω στο ζήτημα της γνησιότητας του *Κόμματος* έγινε σε τρεις κύκλους απαντήσεων και ανταπαντήσεων.

Στη νεοτερική εποχή τα πορίσματα της κριτικής του κειμένου καθορίζουν κατ' ουσίαν το βιβλικό κείμενο που διατίθεται στο αναγνωστικό κοινό—ανεξάρτητα από το βαθμό πίστης ή έλλειψης πίστης που μπορεί να πρεσβεύει ο καθένας αναγνώστης. (Πρβλ. Gooder (2011) σ. 90.)

[201] «Το επί μακρόν σεβαστό εκκλησιαστικό κείμενο της Καινής Διαθήκης, που φτάνει προς τα πίσω ως την έκδοση που ετοίμασε ο Έρασμος "με εξαιρετική ταχύτητα" (όπως ομολόγησε ο ίδιος) από μια χούφτα μεταγενέστερα ελληνικά χειρόγραφα, είχε εξασφαλίσει ένα σχεδόν αδιάσπαστο μονοπώλιο. Μόνο μερικές ρωμαλέες ψυχές ήταν αρκετά θαρραλέες ώστε να αμφισβητήσουν το κύρος ένος τόσο καθολικά αποδεκτού κειμένου». (B. M. Metzger, "Three Learned Printers and Their Unsung Contributions to Biblical Scholarship", *The Journal of Religion*, The University of Chicago Press, τόμ. 32, αρ. 4 (Οκτ. 1952), σ. 255 [254-262])

πρόσβαση σε αρχαιότερα ελληνικά χειρόγραφα ανακάλυψε ότι «χωρία που χρησιμοποιούνταν συνήθως για να επιβεβαιώσουν το δόγμα της θεϊκότητας του Χριστού» στην πραγματικότητα παρουσίαζαν κειμενικά προβλήματα, τα οποία όταν λύνονταν με τις μεθόδους της κριτικής του κειμένου «στις περισσότερες περιπτώσεις αφαιρούνταν οι αναφορές στην θεϊκότητα του Ιησού».[202] Το 1729 ο D. Mace αφαίρεσε το *Κόμμα* από τη δίγλωττη έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε με βάση το κείμενο του Mill.[203]

Ο Γερμανός λόγιος της ΚΔ J. S. Semler μολονότι αφιέρωσε τη διδακτορική του διατριβή το 1750 προασπιζόμενος μεταξύ άλλων και την αυθεντικότητα του *Κόμματος* έναντι του Άγγλου W. Whiston,[204] σύντομα αντιλήφθηκε τι περιλαμβανόταν και εγκατέλειψε την αρχική του θέση. Ο Whiston είχε διαδεχθεί τον Ι. Νεύτωνα στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ αλλά απώλεσε την έδρα του το 1710 διότι αρνήθηκε δημόσια την αυθεντικότητα του *Κόμματος*.[205] Μάλιστα δεν το περιέλαβε στην έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε και τέθηκε σε κυκλοφορία το 1745[206]—όπως έκανε παρόμοια και ο J. Worsley το 1770.[207] Το 1754 ο Νεύτων, στο εκτενές έργο του με τίτλο *Ιστορική έκθεση για δύο αξιοσημείωτες παραφθορές της*

---

[202] Ehrman (2005) 112, 113. Βλέπε Johann Jakob Wettstein, *Η Καινή Διαθήκη - Novum Testamentum graecum*, ex officina Dommeriana, 1752, σσ. 2:721-727.

[203] [Daniel Mace], *The New Testament in Greek and English: containing the original text corrected from the authority of the most authentic manuscripts: and a new version form'd agreeably to the illustrations of the most learned commentators and critics: with notes and various readings, and a copious alphabetical index. In two volumes*, London, 1729. Ο Mace ανέπτυξε τους λόγους για την απομάκρυνση του *Κόμματος* στην 15σέλιδη υποσημείωση του χωρίου. Ο Mace «δεν ήταν πρόθυμος να μεταφράσει χωρίς να έχει επαρκή αποθέματα στο λόγιο οπλοστάσιό του» και «δεν μπορούσε να φανταστεί μια Αγία Γραφή διαχωρισμένη από τη λόγια έρευνα». Η κριτική έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε δέχτηκε "σκληρή επίθεση" καθώς οι κειμενικές του επιλογές κρίθηκαν με βάση τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ως Πρεσβυτεριανού. Ο κυριότερος αντίπαλος του, ο Twells, χαρακτήρισε την παράλειψη του *Κόμματος* ως "την πιο φοβερή και επαίσχυντη περίπτωση μεροληψίας, που πιθανώς είδε ποτέ ο κόσμος". (A. Byatt, "Daniel Mace's New Testament", *The Bible Collector*, Απρ./Ιούν. 1984· J. Sheehan, *The Enlightenment Bible: translation, scholarship, culture*, Princeton University Press, 2005, σσ. 52, 53· Koester (2000) σ. 37· R. Hull, *The story of the New Testament text: Movers, materials, motives, methods, and models*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2010, σ. 68· B. M. Metzger, "Three Learned Printers", ό.π., σσ. 46, 261) Για την ταυτότητα του D. Mace, βλέπε H. McLachlan, "An almost forgotten pioneer in New Testament criticism" (*The Hibbert Journal*, London: G. Allen & Unwin Ltd, τόμ. 37, 1938-1939, σσ. 617-625).

[204] William Whiston, *Vindiciae Plvrivm Praecipvarum Lectionum Codicis Graeci Novi Testam. Adversvs Gvilielm. Whiston Anglvm Atque Ab Eo Latas Leges Criticas*, Halae 1750

[205] O'Neill (1995) σ. 91, υποσημ. 43· M. Saebo, *Hebrew Bible, Old Testament: From the Renaissance to the Enlightenment*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, σ. 997. Πρβλ. William Whiston, *A Commentary on the three Catholick Epistoles of St. John*, London: J. Senex & W. Taylor, 1719, σσ. 68, 71 και τα πρακτικά της δίκης στο έργο *The tryal of William Whiston, clerk: For defaming and denying the Holy Trinity, before the Lord Chief Justice Reason* (London & Westminster: Society for the Encouragement of Learning, 1739).

[206] William Whiston, *Primitive New Testament*, Stamford & London, 1745.

[207] John Worsley, *The New Testament or New covenant of our Lord and Saviour Jesus Christ. : Translated from the Greek according to the present idiom of the English tongue. With notes and references interspersed, as occasion required, to confirm and illustrate the more literal or various renderings given at the bottom of each page; by which even they, who do not understand the original, may often judge for themselves of the justness and propriety of the translation*, London: printed by R. Hett; and sold by T. Cadell; W. Brown; and G. Pearch, 1770.

Γραφής (*An historical account of two notable corruptions of Scripture*)[208] στο οποίο παρουσιάζει κατόπιν διεξοδικής έρευνας τα στοιχεία που καθιστούν το *Κόμμα* νόθο, δήλωσε ότι «η μαρτυρία αυτή δεν εντοπίζεται στα ελληνικά χειρόγραφα» και ότι «σε όλη τη διάρκεια της σφοδρής, καθολικής και διαρκούς διαμάχης σχετικά με την Τριάδα την εποχή του Ιερώνυμου και τόσο πριν όσο και αρκετά πιο μετά από αυτήν, αυτό το απόσπασμα των "Τριών στον Ουρανό" ούτε μία φορά δεν πέρασε από τη σκέψη κανενός» ενώ «τώρα βρίσκεται στο στόμα του καθένα και θεωρείται ως η κύρια περικοπή για αυτό το ζήτημα και βεβαιωμένα θα είχαν κάνει το ίδιο και εκείνοι αν αυτό [ενν. το *Κόμμα*] βρισκόταν στα βιβλία τους». Επίσης, ανέφερε ο ίδιος ότι «ο *Επανορθωτής*, τον οποίο ο Lucas Brugensis περιγράφει ότι είναι μια αρχαία, ακριβής, πλήρης και επίπονη συλλογή χειρογράφων, καταλήγει στο ότι απουσιάζει από όλα [ενν. τα ελληνικά χειρόγραφα της ΚΔ] που εξέτασε». Ο Lucas ανέφερε συγκεκριμένα ότι ο *Επανορθωτής*,[209] ένα έργο που αποτελούσε μια πρώιμη μορφή κριτικής μελέτης των έργων με βάση τα διαθέσιμα χειρόγραφα, «σημειώνει ότι απουσιάζουν τα ίδια

[208] "An historical account of two notable corruptions of scripture. In a letter to a friend. Now first published entire from a ms. in the author's hand-writing in the possession of the Rev. Dr. Ekens, Dean of Carlisle", όπως περιέχεται στο έργο *Isaaci Newtoni opera quae exstant omnia. Commentariis illustrabat Samuel Horsley*, Londini: excudebat Joannes Nichols, 1779-1785, τόμ. 5 (1785), σσ. 493-550. Το πρωτότυπο χειρόγραφο (αρ. 361[4]) φυλάσσεται στο New College της Οξφόρδης. Η πρώτη ατελής έκδοση (επρόκειτο για ένα αναθεωρημένο χειρόγραφο που έστειλε ο Νεύτων στον Jean Le Clerc) είχε τον τίτλο *Two letters of Sir Isaac Newton to Mr. Le Clerc ... The former containing a dissertation upon the reading of the Greek text, I John, v.7. The latter upon that of I Timothy, iii.16. Published from authentick MSS in the library of the Remonstrants in Holland.* London, printed for J. Payne, 1754. Ο Νεύτων έγραψε αυτή την «επιστολή» το 1690 και την απηύθυνε προς τον Άγγλο φιλόσοφο Τζων Λοκ. Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν δημοσίευσε εν ζωή αυτό το αντιτριαδικό έργο του καθώς μια τέτοια ενέργεια θα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα και των πρώτων αιώνων που ακολούθησαν, οποιοσδήποτε τολμούσε να γράψει εναντίον του δόγματος της Τριάδας στην Αγγλία αντιμετωπιζόταν ως αιρετικός και γινόταν αντικείμενο σκληρού διωγμού. Μάλιστα, το 1697 ο *Νόμος για την αποτελεσματικότερη Καταστολή της Βλασφημίας και της Βεβήλωσης* (Blasphemy Act 1697) καθιστούσε κολάσιμο αδίκημα, μεταξύ άλλων, την άρνηση του τριαδικού δόγματος περί τριών προσώπων που το καθένα τους είναι Θεός. (<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid= 46921>, ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2012.) Μάλιστα, τιμωρούνταν με απώλεια του αξιώματος, της εργασίας και του εισοδήματος την πρώτη φορά, και με φυλάκιση την επόμενη, ενώ καταγράφηκαν περιπτώσεις ακόμη και καταδίκης σε θάνατο. (Earl Morse Wilbur, *Our Unitarian heritage; an introduction to the history of the Unitarian movement*, Boston: Beacon Press, 1925, σσ. 289-294· Henry W. Clark, *History of English Nonconformity*, London: Chapman & Hall Ltd, 1913, σ. 2:157· Herbert McLachlan, *Religious Opinions of Milton, Locke and Newton*, Manchester: Manchester University Press, 1941, σσ. 146, 147.) Αυτή η πρακτική είχε ήδη εφαρμοστεί στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. (Βλέπε, για παράδειγμα, Μανουήλ Καλέκα, *Περί ουσίας και ενεργείας* [*MPG* 152:373A]· Σπ. Ν. Τρωιάνο (επιμ.), *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 1997, σσ. 100 κ.εξ.) Όσον αφορά στον Νεύτωνα και στη σχέση του με την πρότερη σοκινιανή αντιτριαδική κριτική του κειμένου της ΚΔ, βλέπε S. D. Snobelen, "Isaac Newton, Socinianism and 'the one Supreme God'", στο M. Mulsow & J. Rohls, *Socinianism and Arminianism: Antitrinitarians, Calvinists, and cultural exchange in seventeenth-century Europe*, Brill 2005, σσ. 270-272.

[209] N. T. Zegers, *Epanorthotes: castigationes in Nouum Testamentum, in quibus deprauata restituuntur, adiecta resecantur, & sublata adijciuntur*, Coloniae: apud haeredes Arnoldi Birckmanni, 1555, σ. 115. Ο Zegers ήταν αξιόλογος Φραγκισκανός λόγιος, γνώριζε επαρκώς τα Ελληνικά και τα Εβραϊκά και ασχολήθηκε εντατικά με τη βιβλική ερμηνευτική. Για την ιστορία και τη χρήση των *επανορθωτών*, βλέπε Β. Αντωνιάδη, *Εγχειρίδιον εισαγωγής εις τας Αγίας Γραφάς* (εν Χάλκη, 1877, σσ. 458, 459).

πράγματα [δηλ. οι λέξεις του *Κόμματος*] τόσο στα ελληνικά βιβλία όσο και στα αρχαία λατινικά».[210]

Από τα μέσα του 18ου αιώνα η αμφισβήτηση της γνησιότητας του *Κόμματος* άρχισε να εντείνεται σε τέτοιο βαθμό ώστε «από τον 19ο αιώνα και έπειτα καμία εξέχουσα αυθεντία στο ελληνικό κείμενο της ΚΔ δεν έκανε δεκτή τη γνησιότητά του Κόμματος».[211] Το 1763 ο εκδότης W. Bowyer ο Νεότερος ήταν ο πρώτος που πήρε το θάρρος και περιέκλεισε το *Κόμμα* σε τετράγωνες αγκύλες.[212] Στο ορόσημο για την καινοδιαθηκική έρευνα κριτικό κείμενο της ΚΔ που εξέδωσε το 1777 ο J. J. Griesbach παρουσίασε αναλυτικά και βάσει πηγών τα τεκμήρια για τη μη κανονικότητα του *Κόμματος*,[213] το οποίο χρησιμοποίησε πρώτος ο W. Newcome ως βάση για τη μετάφραση της ΚΔ στα Αγγλικά.[214] Ο υπέρμαχος του Παραδεδεγμένου Κειμένου Θουριγγός καθηγητής C. F. Matthaei, με βάση άγνωστα ως τότε στη Δύση χειρόγραφα του Αγίου Όρους που είχαν καταλήξει στη Μόσχα, συνέταξε μια συστηματική κριτική έκδοση της ΚΔ (1782-1788) στην οποία δεν υπήρξε το *Κόμμα*.[215] Στις αρχές του 19ου αιώνα, ο A. Clarke

---

[210] François Lucas, *Notationes in Sacra Biblia, quibus, variantia discrepantibus exemplaribus loca*, Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, 1580, σ. 462.

[211] Brown (1982) 780.

[212] William Bowyer ο Νεότερος, *Novum Testamentum Græcum, ad fidem Græcorum solum codicum mss. nunc primum expressum, adstipulante Joanne Jacobo Wetstenio: juxta sectiones Jo. Alberti Bengelii divisum; Et nova interpunctione sæpius illustratu*, Londini, cura, typis, et sumptibus G. B. [Gulielmi Bowyer], 1763, σ. 423. Πρβλ. Metzger (1963) σσ. 155-160 και του ιδίου, "Three Learned Printers" ό.π. σσ. 254-256. Σε παρενθέσεις περιέκλεισε το *Κόμμα* στην έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε ο J. A. H. Tittmann (*Η Καινή Διαθήκη - Novvm Testamentvm Graece*, Lipsiae: ex officina Caroli Tavchniti, σ. 425).

[213] J. J. Griesbach, *Novum Testamentum Graece*, Halae: apud Io. Iac. Curt., 1777, 2:225-236. Βλέπε *The Cyclopædia of Biblical literature*, John Kitto (επιμ.), New York: Ivison & Phinney, 1845, 2:141 [137-141].

[214] W. Newcome, *An Attempt toward Revising our English Translation of the Greek Scriptures, or the New Covenant of Jesus Christ: and toward Illustrating the Sense by Philological and Explanatory Notes* (δίτομο), Dublin: John Exshaw, 1796 (το *Κόμμα* στη σ. 473). Αυτή αποτέλεσε με τη σειρά της τη βάση για τη μετάφραση του Ουνιβερσαλιστή Th. Belsham *An Improved Version, upon the Basis of Archbishop Newcome's New Translation* (London: Richard Taylor & Co., 1808, το *Κόμμα* στη σ. 563).

[215] C. F. Matthaei, *Novum Testamentum, XII tomis distinctum Graece et Latine. Textum denuo recensuit, varias lectiones nunquam antea vulgatas ex centum codicibus mss. variarum bibliothecarum, ... summa diligentia et fide collegit et vulgauit, lectionaria Ecclesiae Graecae primo accurate euoluit singulasque lectiones sedulo indicauit, plerorumque codicum specimina aere expressa exhibuit, priorum editorum ... sententias examinauit, editiones etiam alias ... inspexit, scholia Graeca maximam partem inedita addidit, commentarios Graecos ... consuluit et notauit ... animadversiones criticas adiecit et edidit Christianus Fridericus Matthaei*, 12 τόμοι, Rigae: sumtibus Ioann. Frider. Hartknochii, 1782-1788 (το *Κόμμα* στις σσ. 5:138-143). Στην 2η έκδοση, η οποία ήταν τρίτομη και στην οποία δεν περιλήφθηκε το λατινικό κείμενο της *Βουλγάτας*, ενσωματώθηκε η μαρτυρία 30 επιπλέον ελληνικών χειρογράφων. (*Novum Testamentum Graece. Ad codices Mosquenses utriusque bibliothecae ss. synodi et tabularii imperialis, item Augustanos, Dresdenses, Goettingenses, Gothanos, Guelpherbytanos, Langeri, Monachienses, Lipsienses, Nicephori et Zittaviensem, adhibitis patrum Graecorum lectionibus, editionibus N. Testamenti principibus et doctorum virorum libellis criticis, iterum recensuit, sectiones maiores et minores Eusebii, Euthalii et Andreae Caesariensis notavit, primum quoque nunc lectiones ecclesiasticas ex usu ecclesiae Graecae designavit ac synaxaria Evangeliarii et Praxapostoli addidit et criticis interpositis animadversionibus edidit Christianus Fridericus de Matthaei*, Curiae Variscorum [Hof της Βαυαρίας]: apud Godofredum Adolphum Grav, 1803-1807, το *Κόμμα* στις σσ. 2:297-300) Βλέπε σχετικά με τη βιογραφία και τα έργα του Matthaei: Metzger & Ehrman (2005) σσ. 167, 168· Scrivener (1883) σσ. 209, 463-466· M. A. Wes, *Classics in Russia 1700-1855: between two bronze horsemen*, Leiden: Brill, 1992, σσ. 70-80.

αφού παρέθεσε τα διαθέσιμα στοιχεία δήλωσε ότι το *Κόμμα* «δεν υποστηρίζεται από καμία αυθεντία ικανή να επικυρώσει ότι αποτελεί μέρος αποκάλυψης, η οποία να αξιώνει θεϊκή προέλευση».[216] Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο πρωτοπόρος της σύγχρονης κριτικής κειμένου J. S. Porter επανέλαβε μετά τον Emlyn ότι καθώς «η πλαστότητά του [ενν. του *Κόμματος*] είναι πλέον ευρέως αναγνωρισμένη», «θα έρθει σύντομα ο καιρός που εκείνοι που έχουν την ευθύνη της προετοιμασίας των εκδόσεων της Βίβλου για ευρεία κυκλοφορία θα νιώθουν ντροπή να δημοσιεύσουν μια εγνωσμένη προσθήκη ως μέρος του ιερού κειμένου».[217]

Περίπου μισό αιώνα αργότερα, ο λόγιος της ΚΔ F. H. A. Scrivener δήλωσε: «Δεν πρέπει να διστάζουμε να διακηρύξουμε την πεποίθησή μας ότι οι αμφισβητούμενες λέξεις δεν γράφτηκαν από τον Άγιο Ιωάννη· ότι εισάχθηκαν αρχικά στα λατινικά αντίτυπα στην Αφρική από το περιθώριο, όπου είχαν τεθεί ως ευσεβής και ορθόδοξη ερμηνευτική προσθήκη για το εδάφιο [Α΄ Ιωάννη 5:]8· ότι από τα Λατινικά διείσδυσαν μέσα σε δυο ή τρεις πρόσφατους ελληνικούς κώδικες και από εκεί μέσα στο τυπωμένο ελληνικό κείμενο, εκεί που δεν έχουν καμία δικαιολογία για να βρίσκονται».[218] Παρόμοια, ο A. Plummer δήλωσε ευθαρσώς ότι «αν υπάρχει κάτι που είναι βέβαιο στην κριτική του κειμένου, αυτό είναι ότι το διάσημο αυτό απόσπασμα δεν είναι γνήσιο».[219] Την ίδια εποχή, η μνημειώδης έκδοση της ελληνικής ΚΔ των B. F. Westcott και F. J. A. Hort *The New Testament in the original Greek* απάλειψε το *Κόμμα* χωρίς καμία περαιτέρω διευκρίνιση για τον αναγνώστη, ενώ τους λόγους για αυτή την επιλογή τούς εξέθεσαν αναλυτικότερα οι εκδότες στο συνοδευτικό τόμο.[220] Αυτή η κριτική έκδοση της ΚΔ ήταν μέρος της παράδοσης των κριτικών εκδόσεων της ΚΔ που δημιουργήθηκε τους προηγούμενους αιώνες και η οποία συνεχίζεται ως τη σύγχρονη εποχή με το εδραιωμένο στη διεθνή βιβλική έρευνα κείμενο της ΚΔ *Novum Testamentum Graece* των E. Nestle και K. Aland και το αντίστοιχο των Ενωμένων Βιβλικών Εταιριών.[221] [222] Μνημειώδης υπήρξε,

---

[216] Clarke (1831) 2:478. Παρόμοια, ο Lücke (1837, σσ. 267, 268) αναφέρει ότι πρόκειται για γραφή «εμφανώς νόθη», η οποία στην εποχή μας αποτελεί πλέον «εναντίωση στην αλήθεια τέτοια που δεν νοείται για έναν χριστιανό».

[217] Porter (1848) 510.

[218] Scrivener (1883) 654.

[219] Plummer (1887) 160. Παρόμοια, Lücke (1837) σ. 267.

[220] Westcott & Hort (1882) σσ. Appendix:103-106. Σύμφωνα με τον Π. Κουτλεμάνη, «με την έκδοσι αυτή το εκκλησιαστικό κείμενο δεν υποτιμάται απλώς αλλά καταφρονείται και περιθωριοποιείται» και «ωριμάζει πλέον η απόφασι της αποκτήσεως νέου textus receptus». Κάποια εκτίμηση για το εκκλησιαστικό κείμενο εκδηλώθηκε ξεκινώντας με την 27η κριτική έκδοση των Nestle-Aland (1993), στην οποία υπό την επιμέλεια του Ι. Καραβιδόπουλου «συμπεριλήφθηκε μεγαλύτερο πλήθος εκκλησιαστικών κωδίκων και εκλογαδίων». (Κουτλεμάνης (2001) 44-46)

[221] Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*, Based on the work of Eberhard and Erwin Nestle. Ed. by Barbara and Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, 28th rev. ed., Stuttgart 2012. Ed. by the Institute for New Testament Textual Research Münster/Westphalia under the direction of Holger Strutwolf.

The Greek New Testament, 4th rev. ed., by B. Aland, K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, and B. M. Metzger, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1993, 13th printing 2007.

[222] Το *Ιωάννειο κόμμα* απορρίφθηκε σταθερά σε όλη την ιστορία των κριτικών εκδόσεων της ΚΔ, με σημεία αναφοράς εκείνες του J. J. Griesbach (1777), του «πατέρα της νεώτερης κριτικής» K. Lachmann (1831), του K. von Tischendorf (1841), του S. P. Tregelles (1857), των B. F. Westcott-F. J. Hort (1881), του Fr. Schjøtt (1897), του J. M. S. Baljon (1898), του «νέου textus receptus» του E. Nestle (1898), των E. Nestle-

επίσης, η συνεισφορά του Γερμανού καθηγητή August Bludau με μια σειρά άρθρων που παρουσίασε στο *Biblische Zeitschrift* και στο *Oriens Christianus*, τα οποία αποτελούν τεκμηριωμένη επισκόπηση της γραμματείας σχετικά με το *Κόμμα* από το 16° αιώνα και έκτοτε.[223]

2.6.2 Στην ελληνική γραμματεία της χριστιανικής Ανατολής. Όσον αφορά στην ελληνική γραμματεία, στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων κατά του οποίους τέθηκε προς συζήτηση αυτό το ζήτημα μέχρι και σήμερα ακόμη, εξακολουθούν να υπάρχουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό και οι τρεις απόψεις σχετικά με το *Κόμμα*: (α) ότι είναι σαφώς νόθο[224] και παρέμβλητο,[225] (β) ότι είναι γνήσιο μέρος της επιστολής και ότι πιθανότατα αφαιρέθηκε από αιρετικούς και (γ) ότι δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε οριστικό συμπέρασμα καθώς όλα είναι πιθανά. Εντούτοις, ενώ είναι σαφές ότι και οι Έλληνες βιβλικοί ερευνητές τάσσονται στην πλειοψηφία τους υπέρ της άποψης ότι δεν προήλθε το *Κόμμα* από τη γραφίδα του συγγραφέα της Α΄ Ιωάννη, δεν έχουν γίνει παρά μόνο κάποια ελάχιστα βήματα προς την κατεύθυνση της αφαίρεσης του από το κείμενο των σύγχρονων εκδόσεων της ΚΔ. Το ότι η επίμαχη περικοπή προασπίζει την τριαδολογική δογματική της Εκκλησίας έχει παίξει καταλυτικό ρόλο ως σήμερα στη χρήση του *Κόμματος* στον Ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο—εκτός από τα ερμηνευτικά και θεολογικά έργα—όσον αφορά στις εκδόσεις του κειμένου αλλά και των μεταφράσεων της ΚΔ.

Πέρα από το γεγονός ότι τα χειρόγραφα της ΚΔ δεν περιέχουν το *Κόμμα*, ούτε «εις τα αναγνώσματα των Αποστόλων (Lectionaria) επ' εκκλησίαις (ουχί των εντύπων, τα οποία εγένετο εκ του κειμένου Στεφάνου-Έλζεβιρ) το χωρίον δεν απαντά».[226] Πράγματι, το *Κόμμα* δεν περιλαμβανόταν ούτε στη λειτουργική χρήση των ιερών χειρόγραφων κειμένων όπως

K. Aland (1952-) και των Ενωμένων Βιβλικών Εταιριών [United Bible Societies] (1966-). (*ABD* 3:883· Ιερείδης (1927) 303· Κουτλεμάνης (2001) 43, 203· για πληροφορίες για τα κυριότερα έργα-σταθμούς, βλέπε Gooder (2011) σσ. 83, 84) Από τα μέσα του 19ου αιώνα οι κριτικές εκδόσεις της ΚΔ άρχισαν να εκτοπίζουν το μέχρι τότε κυρίαρχο Παραδεδεγμένο Κείμενο—το οποίο αποτελεί υποσύνολο του ευρύτερου Βυζαντινού Κειμένου. (Καραβιδόπουλος (2004) 313) Αυτό συνέβη καθώς η απόρριψη του *Κόμματος* «αποτελεί ένα από τα πιο αδιαμφισβήτητα αποτελέσματα της κριτικής του κειμένου». (Roberts (1881) 69)

[223] Bludau (1903· 1904).

[224] Ως *terminus technicus*, ο όρος *νόθος* (spurious) σημαίνει «(για λογοτεχνικό ή φιλολογικό έργο) αυτό που δεν ανήκει στον συγγραφέα, στον οποίο αποδίδεται (αντ. γνήσιος)» σύμφωνα με το *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* (Γ. Μπαμπινιώτη, Κέντρο Λεξικολογίας, ²2006 [εμπλουτ. έκδ.]). Για απόψεις που θεωρούν ότι οι διάφορες γραφές των χειρογράφων της ΚΔ αποτελούν δείγμα διαφορετικών χριστιανικών παραδόσεων ή ότι οι τροποποιήσεις στο κείμενο της ΚΔ αποτελούν προϊόν συσσωρευμένης εκκλησιαστικής παράδοσης και ως εκ τούτου δεν υφίσταται η έννοια του νόθου, βλέπε ενδεικτικά S. Porter, *Handbook to exegesis of the New Testament*, Leiden: Brill, 1997, σσ. 87-89 και K. Clarke, "Original text or canonical text? Questioning the shape of the New Testament text we translate", στο R. Hess (επιμ.), *Translating the Bible: problems and prospects*, London/New York: Continuum International Publishing Group, 2004, σσ. 281-322. Σχετικά με τη θέση ότι επρόκειτο για εσκεμμένες αλλοιώσεις του βιβλικού κειμένου με δογματικά κίνητρα, βλέπε Ehrman (1993), ενώ για τη σχέση κριτικής κειμένου και δόγματος βλέπε του ιδίου, *Jesus, interrupted: Revealing the hidden contradictions in the Bible (and why we don't know about them)*, New York: HarperCollins, 2009, σ. 186 [183-189].

[225] Η κειμενική *παρεμβολή* (interpolatio), η οποία "αποτελεί την απλούστερη μορφή φιλολογικής απάτης", επισυνέβη σε μια σειρά έργων των οποίων η μεταβίβαση έγινε από χριστιανούς γραφείς. (*EEC* 1:410)

[226] Ιερείδης (1927) 232.

αυτή λάβαινε χώρα επί αιώνες στους ναούς της ελληνόφωνης χριστιανικής Ανατολής κατά τον ετήσιο κύκλο των αναγνωσμάτων. Το γεγονός αυτό πιστοποιήθηκε πλήρως από τον Β. Αντωνιάδη στις αρχές του 20ού αιώνα, ο οποίος αντιπαρέβαλε περισσότερα από 100 εκλογάδια (λεξιονάρια), όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Εντούτοις, είναι πλέον φανερό ότι ούτε στα πρώτα *έντυπα* εκλογάδια[227] δεν υπήρχε το *Κόμμα*. Η παλαιότερη έκδοση του *Αποστόλου*, του λειτουργικού βιβλίου που περιέχει περικοπές από τις Πράξεις και τις Επιστολές των Αποστόλων που διαβάζονται εμμελώς στις ακολουθίες του έτους, τυπώθηκε στη Βενετία το 1525 «πόνω και δεξιότητι Δημητρίου του Ζήνου, του Ζακυνθίου».[228] Σε αυτή την έκδοση δεν περιλαμβάνεται η επίμαχη εμβόλιμη φράση.[229] Ακολουθώντας παρόμοια πορεία με εκείνη του κειμένου της ΚΔ, εκδόσεις του *Αποστόλου* που τυπώθηκαν αργότερα (με βεβαιότητα ισχύει για όσες κυκλοφόρησαν από το 1806 και έπειτα) περιέλαβαν το *Κόμμα*. Τέτοιου είδους αλλοιώσεις είχαν γίνει αντιληπτές κυρίως από Ρώσσους θρησκευόμενους, όπως ο πρώην διάκονος στο ναό του Ευαγγελισμού στο Κρεμλίνο Θ. Φ. Ιβάνοβ, ο οποίος έγραψε με έναν τόνο υπερβολής σε επιστολή του προς τον τσάρο Αλέξιο το 1666 ότι «εδώ και πολύ καιρό τα [εκκλησιαστικά] βιβλία των Ελλήνων έχουν καταντήσει να είναι δύο ειδών: τα χειρόγραφα, παλαιά και λιγοστά, όσα σώθηκαν από την πυρά των ρωμαιοκαθολικών, και αυτά είναι τα σωστά βιβλία, και τα άλλα, τα καινούρια, τα έντυπα ελληνικά βιβλία, αυτά που τυπώθηκαν μετά την άλωση της Βασιλεύουσας και είναι όλα νοθευμένα, κατάφορτα με τις αιρετικές δοξασίες των καθολικών».[230]

Στη διάρκεια των αιώνων που ακολούθησαν από την έκδοση και την ταχεία παγίωση του Παραδεδεγμένου Κειμένου στις ευρωπαϊκές έντυπες εκδόσεις, η Ορθόδοξη Εκκλησία χρησιμοποιούσε διάφορες εκδόσεις του, μάλιστα δε κάποιες από αυτές και με την έγκριση του πατριαρχείου ΚΠόλεως.[231] Η πτώση της ΚΠολης το 1453 και η υπαγωγή της Ανατολής στην οθωμανική κυριαρχία έδωσαν το προβάδισμα στη λατινόφωνη Ευρώπη όσον αφορά τη μελέτη και την έκδοση του βιβλικού κειμένου. Επί τέσσερις και πλέον αιώνες μετά την εμφάνιση της τυπογραφίας δεν παράχθηκε καμία αμιγώς Ορθόδοξη ΚΔ, η οποία δηλαδή να βασίζεται αποκλειστικά στη χειρογραφική δεξαμενή που περιλάμβανε πολυάριθμα βιβλικά χειρόγραφα σε όλη την ελληνόφωνη ανατολική εκκλησιαστική επικράτεια.[232]

---

[227] Κουτλεμάνης (2001) 146-151.

[228] Δημήτριος Ζήνος ο Ζακύνθιος (επιμ.), *Απόστολος*, Ενετίησι: In aedibus Stephani de Sabio [Stefano da Sabio], 1525. Ένα σπάνιο αντίγραφο αυτής της έκδοσης βρίσκεται στην Ζωσιμαία Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων (ταυτ. εγγρ. 031301).

[229] Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 11.

[230] Ό. Αλεξανδροπούλου, «Τα "ελληνικά βιβλία" και οι Ρώσοι «παλαιόπιστοι» στα μέσα του 17ου αιώνα», *Ερανιστής*, τεύχ. 24 (2003), σσ. 29, 30 [29-47]. Βλέπε, παρόμοια, D. A. Frick, "Sailing to Byzantium: Greek texts and the establishment of authority in Early Modern Muscovy", *Harvard Ukrainian Studies*, τόμ. 19 (1995), σσ. 138, 151, 152 [138-157].

[231] Σιώτης (1951) σ. 49, υποσημ. 2.

[232] Ο Σιαμάκης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ἡ ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ ἐκκλησία μετὰ τὴν ἐμφάνισι τῆς τυπογραφίας δὲν ἔχει δική της Π. Διαθήκη, ὅπως ἔχουν οἱ παπικοὶ οἱ προτεστάντες οἱ ἀγγλικανοὶ κι οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ τὴν παίρνει ὡς κείμενο μὲν ἀπὸ τοὺς προτεστάντες ὡς συλλογὴ βιβλίων δὲ ἀπὸ τοὺς παπικούς.

Κατά τον 16° και τον 17° αιώνα, φωτισμένες προσωπικότητες από την ελληνική επικράτεια διέτρεχαν σημαντικά κέντρα της ευρωπαϊκής διανόησης όπου και δέχονταν έντονες επιρροές από τους καρπούς της Μεταρρύθμισης. Με βάση το Παραδεδεγμένο Κείμενο της ΚΔ, το *Κόμμα* εμφανίσθηκε μετά τα μέσα του 16ου αιώνα και στις έντυπες εκδόσεις της ΚΔ του ελληνόφωνου κόσμου αλλά και σε δογματικά και συμβολικά κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τα οποία επιδίωκαν να έχουν διομολογιακά πιο αποδεκτό χαρακτήρα και τα οποία επικυρώθηκαν από όλα τα Ορθόδοξα πατριαρχεία. Τέτοια κείμενα είναι η *Ομολογία πίστεως* του Βεροιώτη Μητροφάνους Κριτόπουλου (1625), ο οποίος έκανε εκτεταμένες σπουδές σε Αγγλία και Γερμανία υπό την καθοδήγηση του Ηρακλειώτη Κύριλλου Λούκαρι, και η *Ορθόδοξος ομολογία* του Μολδαβού μητροπολίτη Κιέβου Πέτρου Μογίλα (1638/1642).[233] Η πρώτη απόπειρα εγκεκριμένης από το πατριαρχείο ΚΠόλεως μετάφρασης της ΚΔ σε "απλή διάλεκτο" από τον ιερομόναχο Μάξιμο (Ρώδιο) τον Καλλιουπολίτη το 1638 υπό την επίβλεψη του προοδευτικού Κ. Λούκαρι συμπεριέλαβε το *Ιωάννειο κόμμα*[234]—πρακτική που ακολουθήθηκε και στις διορθωμένες εκδόσεις της από τον Σεραφείμ τον Μυτιληναίο (Λονδίνο, 1703/[2]1705) και τον Ναουσαίο Αναστάσιο Μιχαήλ (Χάλη Σαξωνίας, 1710).[235] Το ίδιο συνέβη

μέχρι μάλιστα τὸ 1904 δὲν εἶχε οὔτε Κ. Διαθήκη δική της, ἀλλὰ τὴν ἔπαιρνε ἀπὸ τοὺς προτεστάντες. τὸ 1904 ἐξέδωκε τὴν Κ. Διαθήκη τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἀπὸ ἀρχαῖα ἐπίλεκτα χειρόγραφα ὁ σεμνὸς Β. Ἀντωνιάδης». (Ιστότοπος *Φιλόλογος*, «Βιβλικός κανών Ορθοδόξου χριστιανική εκκλησίας», 1 Φεβρουαρίου 2009, <http://www.philologus.gr/2008-08-02-10-20-04/37/88-2009-02-01-20-33-58>, ανακτήθηκε στις 6 Μαρτίου 2013.)

[233] Ι. Ν. Καρμίρης, *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, 1953, 2:511 [489-561], 596 [582-686].

[234] *Η Καινή Διαθήκη του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, Δίγλωττος, Εν ή αντιπροσώπως το τε θείον πρωτότυπον και η απαραλλάκτως εξ εκείνου εις απλήν διάλεκτον, δια του μακαρίτου κυρίου Μαξίμου του Καλλιουπολίτου γενομένη μετάφρασις άμα ετυπώθησαν*, Lugdunum Batavorum/Λουγδούνον Βατάβιας [Λέιντεν]: apud Ellzevir, 1638, τόμ. 2, σ. 777. (Για πληροφορίες σχετικά με την εκτύπωση, βλέπε Α. Βρετό-Παπαδόπουλο, *Νεοελληνική φιλολογία: ήτοι κατάλογος των από πτώσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην, ή εις την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν*, Εν Αθήναις: Τύποις και αναλώμασι Λ. Δ. Βιλαρά και Β. Π. Λιούμη, 1854, τόμ. 1, σσ. 24, 25 (αρ. 74), 50 (αρ. 139)· J. A. Fabricius & G. Chr. Harles, *Bibliotheca graeca*, Bohn, 1808, τόμ. 11, σ. 602.) Βλέπε σχετικά Κακουλίδη (1970) σσ. 10-13· Edm. Calamy, *Thirteen sermons concerning the doctrine of the Trinity*. London, 1722, σσ. 522, 523 [423-433· 521-529].

[235] Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ ο Σεραφείμ Μυτιληναίος (όνομα γέννησης Στέφανος Πωγωνάτος, ο οποίος διετέλεσε καθηγητής στη Ρωσική Βασιλική Ακαδημία) διατήρησε απαράλλαχτη τη μετάφραση της περικοπής του Μ. Καλλιουπολίτη, παραλείπει παραδόξως ολόκληρο το γνήσιο εδάφιο 8 το οποίο αφορά στους τρεις «επίγειους» μάρτυρες. Ο Α. Μιχαήλ, γνώστης βαθύς της ελληνικής και της εβραϊκής γλώσσας, μέλος της Ακαδημίας του Βερολίνου και ο οποίος εκπόνησε τη μετάφραση της ΚΔ υπό την επιστασία του Λουθηρανού βιβλικού λόγιου August Hermann Francke, αναπαράγει ακριβώς τη μετάφραση του Καλλιουπολίτη σε αυτό το σημείο. (Σχετικά με τον A. H. Francke, βλέπε Pelikan (1991) σ. 91.) Βλέπε μια συγκριτική παράθεση ελληνικών μεταφράσεων, αποδόσεων και ερμηνειών της περικοπής στο Παράρτημα Α. Για πληροφορίες σχετικά με αυτές τις δύο μεταφράσεις της ΚΔ, βλέπε Στ. Μπαϊρακτάρη, *Οι μεταφράσεις της Αγίας Γραφής στην Απλοελληνική κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1995, σσ. 16-21· του ιδίου, *Σεραφείμ Μυτιληναίος, ο λησμονημένος πρωτοπόρος*, Αθήναι, 1973.

αργότερα και στη νεοελληνική μετάφραση του Χιώτη λόγιου και αρχιμανδρίτη Νεόφυτου Βάμβα.[236]

Περίπου γύρω στο 1630, ο Χανιώτης Ιησουίτης λόγιος και βιβλιοφύλακας της Βατικανής Βιβλιοθήκης Ιωάννης Ματθαίος Καρυοφύλλης (Καρυόφυλλος) έλαβε εντολή από τον πάπα Ουρβανό Η΄ (1568-1644) να επιμεληθεί την έκδοση της ελληνικής Καινής Διαθήκης στηριζόμενος σε 22 ελληνικά χειρόγραφα που φυλάγονταν στο Βατικανό και σε άλλες σημαντικές βιβλιοθηκές της Ρώμης. Η αντιπαραβολή έγινε με βάση την Πολύγλωττο της Αμβέρσας (*Biblia Regia*, Antwerp, 1569-1572), την οποία είχε επιμεληθεί ο Κριστόφ Πλαντέν με χρηματοδότηση του Ισπανού Βασιλιά Φιλίππου Β΄. Μολονότι δεν τυπώθηκε ποτέ αυτή η Καινή Διαθήκη, τα αποτελέσματα της συγκριτικής εξέτασης των χειρογράφων δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1673. Σε κανένα από τα χειρόγραφα που εξετάστηκαν δεν περιεχόταν το *Κόμμα*.[237] Επίσης, ο Καρυοφύλλης καταπολέμησε τον Αρτινό Ζαχαρία Γεργάνο (Γεργανό), ο οποίος χρησιμοποίησε επανειλημμένα το *Κόμμα* στο έργο του *Χριστιανική κατήχησις*.[238]

---

[236] *Η Καινή Διαθήκη του Κυρίου και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού παραφρασθείσα εις την καθομιλουμένην γλώσσαν*, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου *Η Μνημοσύνη* Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, 1844, σ. 507. Η επιστολή Α΄ Ιωάννη (μαζί με τα υπόλοιπα βιβλία της ΚΔ, πέρα από τα Ευαγγέλια και τις Πράξεις των Αποστόλων που κυκλοφόρησαν αμέσως μόλις ολοκληρώθηκε το μεταφραστικό έργο του Ν. Βάμβα το 1838) τέθηκε για πρώτη φορά σε κυκλοφορία το 1844, κατόπιν αλλαγών που έγιναν από μια αναθεωρητική επιτροπή στο αρχικό κείμενο του επιμελήθηκε ο Ν. Βάμβας, οι οποίες αποσκοπούσαν στην απάλειψη των σημείων που κατέστησαν το μεταφραστικό πόνημα αντικείμενο σφοδρών επιθέσεων από τον Κωνσταντίνο Οικονόμου τον εξ Οικονόμων όπως γίνεται φανερό στο έργο του *Επίκρισις εις την περί νεοελληνικής εκκλησίας σύντομον απάντησιν του σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα* (1839). Βλέπε σχετικά Κακουλίδη (1970) σσ. 19, 20 και Μεταλληνό (2004) σσ. 253-259.

[237] Αναφέρεται συγκεκριμένα: "Mss. 8 [omnes nempe legunt] ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεις εἰς τὸ ἕν εἰσι. Porro totus septimus versus hujus Capitis desideratur in 8. mss. Codd. Græcis, scilicet, ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι". (P. Poussines, *Catena Graecorum Patrum in Evangelivm Secundum Marcum, collectore atque interprete Petro Possino Soc. Iesu Presbytero qui & adiecit, titulo Spicilegii, Commentarium ad Loca Selecta Quatuor Evangeliorum. Accessere Collationes Graeci contextus Omnivm Librorvm Novi Testamenti cum XXII. codd. antiquis MSS. ex Bibliotheca Barberina*, Typis Barberininis, Excudebat Michael Hercules, Superiorum permissu, Romae, 1673, σσ. 522, 523 [460-528]) Βλέπε, Michaelis (1802) τόμ. 4, σσ. 212-216. Για τον βίο και το έργο του Καρυοφύλλη, βλέπε Κ. Σαθά, *Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων (1455-1821)* [1868], σσ. 264-266.

[238] Ζ. Γεργάνος, *Χριστιανική κατήχησις*, Εν τη Ουιπτεμβέργη [Βιτεμβέργη]: Αύγουστος Βόρεκ, 1622, σσ. 22, 26, 29. Στο κάτω μέρος της σελίδας του τίτλου ο Γεργάνος αναφέρει: «Αποστάτα κάρφος τω οφθαλμώ σου έσομαι Πάπα». Όντας Ρωμαιοκαθολικός ο Καρυόφυλλος επιτέθηκε στον "σχισμαθαιρετικολουτερολάτρη" "φιλοπροτεστάντη" Ορθόδοξο Γεργάνο με το έργο του *Έλεγχος της ψευδοχριστιανικής κατηχήσεως Ζαχαρίου του Γεργανού από την Άρτην* (1631). Αυτό συνέβη κατά τη διάρκεια του αδυσώπητου Τριακονταετή Πολέμου (1618-1648), «στον οποίο είχαν εμπλακεί καθολικοί και προτεστάντες», κατά τον οποίο «η κάθε μια από τις αντίπαλες παρατάξεις προσπαθούσε να ελκύσει με το μέρος της την Ορθόδοξη Εκκλησία και τον κλήρο της». (Αστ. Αργυρίου, *Ζαχαρία του Γεργανού από την Άρτα, Εξήγησις εις την του Ιωάννου του Υψηλοτάτου Θεολόγου Αποκάλυψιν*, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1991, σσ. 14, 15.) Όπως έκανε και ο συνεργάτης του ο Erasmus Schmid[t] (*Versio Novi Testamenti Nova*, Norimbergae: Typis Michaelis Endteri, 1658, σ. 1401· βλέπε σχετικά, W. Orme, *Bibliotheca biblica* (1824) σ. 388.) βάσει του κειμένου του Βέζα, φαίνεται πως ο Γεργάνος περιέλαβε το *Κόμμα* και στην έκδοση της ελληνικής Καινής Διαθήκης που επιμελήθηκε. (*Η Καινή Διαθήκη Ιησού Χριστού*, εν τη Ουιττεμβέργη: Αύγουστος Βωρέκιος, 1622)

Προς τα τέλη του $18^{ου}$ αιώνα, ο Κερκυραίος λόγιος ιεράρχης Ευγένιος Βούλγαρης (Βούλγαρις), μολονότι παρέθεσε μια σειρά επιχειρημάτων υπέρ του *Κόμματος*—επιχειρήματα που είχαν ήδη εξεταστεί διεξοδικά και ανασκευαστεί από λόγιους της Δύσης—, παραδέχτηκε σε επιστολή του ότι «παλαιότατα χειρόγραφα το εδάφιον τούτο συνηθέστατα ουκ έχουσιν».[239] Ο πολυγραφότατος Ναξιώτης Κολλυβάς Νικόδημος ο Αγιορείτης, στις αρχές του $19^{ου}$ αιώνα, παρά τις σοβαρές ενστάσεις που διατυπώνει σε βάρος του *Κόμματος* με βάση τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του, υπέθεσε ότι οι αιρετικοί πιθανόν να είχαν αφαιρέσει το *Κόμμα*—και μάλιστα πριν από τον $4^{ο}$ αιώνα—και υποστήριξε τη γνησιότητα του *Κόμματος* σε δύο έργα του.[240] Ο Θεσσαλός λόγιος κληρικός Θ. Φαρμακίδης, στα μέσα του ίδιου αιώνα, ακολουθώντας το κείμενο της ΚΔ του Οικουμένιου, δεν περιέλαβε στο προς υπομνηματισμό ιωάννειο κείμενο

---

[239] Ζιγαβηνός (1887) 2:631.

[240] Αναφέρει πιο συγκεκριμένα ο Νεοέλληνας Διαφωτιστής και εκφραστής του θρησκευτικού ουμανισμού Νικόδημος: «Το ρητόν τούτο όλως ουχ ευρίσκεται, ούτε παρά τω ιερώ Μητροφάνει, ούτε παρά τω Θεοφυλάκτω, ούτε παρά τω Οικουμενίω, και δια τούτο ουδέ όλως ερμηνείαν έχουσιν εις αυτό. Ευρίσκεται δε εις όλα σχεδόν τα τετυπωμένα βιβλία τα παρέχοντα τας Καθολικάς επιστολάς. Δια ποίαν δε αφορμήν ού ευρίσκεται εις τους τρεις ερμηνευτάς των Καθολικών επιστολών; Κατά ακρίβειαν δεν ηξεύρω να ειπώ. Εικάζω όμως, ότι ίσως οι Αρειανοί, και Μακεδονιανοί, και Ευνομιανοί οι κτίσμα λέγοντες τον Υιόν, και το Πνεύμα το άγιον, αφαίρεσαν κακούργως το ρητόν αυτό από την παρούσαν επιστολή, ως ανατρεπτικόν της αιρέσεώς των. Μαρτυρεί δε τούτο σαφέστατα, ότι τα τρία θεαρχικά πρόσωπα της μακαρίας Τριάδος είναι έν κατά την ουσίαν, και φύσιν, και θεότητα: ήγουν ότι ο Υιός, και το Πνεύμα το άγιον, τα παρά των ανωτέρω αιρετικών βλασφημούμενα, είναι ομοούσια και ομοφυή με τον Πατέρα, ει δε είναι ομοούσια, φανερόν ότι είναι και Θεός τέλειος έκαστον αυτών, καθώς είναι και ο Πατήρ. Η εικασία μου δε αυτή δεν είναι ανεύλογος. Πρώτον, δια τι καθώς οι Μανιχαίοι πολλά ρητά αφαίρεσαν από τας επιστολάς του Αποστόλου Παύλου, και οι Μαρκιωνισταί πολλά περιέκοψαν από το άγιον Ευαγγέλιον, ως μαρτυρεί ο Θεοφύλακτος εν τη ερμηνεία της προς Γαλάτας επιστολής, και ο θείος Χρυσόστομος [...] Καθώς, λέγω, οι αιρετικοί αυτοί αφαίρεσαν πολλά από τας επιστολάς του Παύλου: τοιουτοτρόπως πιθανόν εστιν, ότι οι Αρειανοί, και Μακεδονιανοί, και Ευνομιανοί να αφαίρεσαν από την παρούσαν επιστολήν». (Για το ρόλο του Νικόδημου στον νεοελληνικό Διαφωτισμό, βλέπε Γ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, 1977, σσ. 55-63, 283-299. Κατά τον Φ. Ιερείδη (1927, σ. 305), «τοσούτων δε βαρυσήμαντον χωρίον, εάν υπήρχεν εν τη επιστολή, ουδείς θα ετόλμα να αφαιρέση».) Ο Νικόδημος συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι ήδη πριν από τη Σύνοδο της Νίκαιας το 325 είχε αφαιρεθεί το *Κόμμα* από τις Γραφές κι ότι προστέθηκε πρόσφατα και πάλι γιατί μπορεί να έτυχε να ανακαλύφθηκε κάποιο παλιό αντίγραφο της Επιστολής που το περιείχε. (Νικόδημος ο Αγιορείτης (1806) 287, 288) «Ταύτα, λέγω, τα λόγια, άλλοι ουκ ορθώς τα λέγουσιν ως νόθα, επειδή εις πολλά αρχαία χειρόγραφα δεν εμφέρονται. Πλην αυτά ευρίσκονται εις πάμπολα αντίγραφα. Όθεν και ο νεώτερος Σιμώνιος [ενν. τον R. Simon, βλέπε παραπάνω σ. 45, υποσημ. 196] ομολογεί ότι εύρε τα τοιαύτα λόγια εις διακόσια αντίγραφα αρχαιότατα. Όσα δε αντίγραφα εύρε τα οποία δεν περιέχουν τα λόγια αυτά, δεν ήτο υπέρ τους εξακοσίους χρόνους. Αναφέρονται δε τα λόγια ταύτα και παρά τω Τερτουλλιανώ εν κατά Πραξέου βιβλίω πρώτω, κεφαλαίω εικοστώ πέμπτω. Και παρά τω Κυπριανώ επιστολή προς Ιωβινιανόν εν τω περί μονάδος. Και οι της Αφρικής δε πατέρες, τετρακόσιοι τόσοι Επίσκοποι, εκτιθέμενοι την εαυτών πίστιν Ουνερίκω τω βασιλεί των Αρειανών Ουανδάλων εν έτει 484, τα αυτά λόγια αναφέρουσιν επί λέξεως. Αλλά και ο νεώτερος Καλμέτος προβάλεται τους υπέρ της αυθεντείας των λογίων εκείνων κατά των αντιλεγόντων συγγραψαμένους. Είπομεν δε και ημείς μερικά εν τη ερμηνεία των Καθολικών Επιστολών». (*Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, εν Βενετία, 1819, τόμ. Α΄, σσ. 87, 88, υποσημ. 1) Ο αναφερόμενος Καλμέτος είναι ο Βενεδικτίνος μοναχός Antoine Augustin Calmet, ο οποίος στην έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε (*Sainte Bible en latin et en francois: avec des notes litterales, critiques et historiques*, a Paris: chez Antoine Boudet, 1773, τόμ. 16 [έκδ. 1750, τόμ. 13]) περιέλαβε το *Κόμμα* στη λατινική του μορφή και τη μετάφραση του στα Γαλλικά (σ. 500 [573]) καθώς και μια πραγματεία προς υπεράσπισήν του. ("Dissertation sur le fameux passage de la I. Epitre de S. Jean, Ch. V. v. 7", σσ. 461-482 [535-556]) Στην παραδοχή του Calmet ότι δεν περιέχεται η επίμαχη φράση σε κανένα αρχαίο αντίτυπο της Αγίας Γραφής παραπέμπει και ο Γάλλος φιλόσοφος και εγκυκλοπαιδιστής Βολταίρος σε σύντομη αναφορά του στο ζήτημα του *Κόμματος* στο λήμμα «Αντιτριαδιστές». (*Dictionnaire philosophique ou la raison par alphabet*, a Londres, 1770, τόμ. 1, σ. 34· *Questions sur l'Encyclopédie*, Geneve, 1774, τόμ. 1, σσ. 226, 227)

το *Κόμμα*.[241] Ο Μανιάτης πρωτοπόρος Ευαγγελικός Μ. Καλαποθάκης το 1874, στη μετάφραση του *Εγχειριδίου θεολογίας* ανέφερε ότι «το βάρος των αποδείξεων κλίνει εναντίον της γνησιότητος αυτού».[242] Από την άλλη πλευρά, ο μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος περιέλαβε το *Κόμμα* στην *Χριστιανική κατ' έκτασιν κατήχησή* του που εξέδωσε στα Ρωσικά το 1831 και η οποία μεταφράστηκε στα Ελληνικά το 1841.[243] Παρόμοια, ο πρύτανης της εκκλησιαστικής ακαδημίας του Κιέβου αρχιμανδρίτης Αντώνιος Αμφιτεάτροφ το περιέλαβε στη ρωσική *Δογματική* του το 1849, η οποία μεταφράστηκε στα Ελληνικά το 1858.[244] Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο αγιοποιηθείς Σηλύβριος Νεκτάριος Κεφαλάς χρησιμοποίησε το *Κόμμα* σε σύγγραμμά του μαζί με τις περικοπές Ματ 28:19, Ρω 11:36 και 2Κο 13:13 ως απάντηση στο ερώτημα «Ποια χωρία έχομεν εκ της Αγίας Γραφής περί του Τριαδικού Θεού;»[245]

Στη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας η «παράλληλη συνύπαρξη και χρήση από τη μια μεριά χειρογράφων είτε με συνεχές κείμενο είτε με τα λειτουργικά αναγνώσματα και από την άλλη έντυπων εκδόσεων που είχαν εισαχθεί από τη Δύση»—οι οποίες και περιείχαν το *Κόμμα*—«είχε ως αποτέλεσμα να μην επικρατεί κατά πάντα ενιαίο και ομοιόμορφο κείμενο στις εκκλησίες» της ελληνόφωνης επικράτειας.[246] Για την αντιμετώπιση τής «κρατούσης αταξίας»,[247] το πατριαρχείο ΚΠόλεως ανέθεσε το 1899 σε τριμελή επιτροπή να συγκεντρώσει και να μελετήσει τα χειρόγραφα της ΚΠόλεως και του Αγίου Όρους (τα οποία διαβάζονταν στους ναούς επί σειρά οχτώ αιώνων, από τον 9° ως τον 16° αιώνα) και να προετοιμάσει μια έκδοση της ΚΔ, η οποία να παρέχει «την κατά το ενόν αποκατάστασιν του αρχαιοτέρου κειμένου της εκκλησιαστικής παραδόσεως και μάλιστα της εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως». Τα αποτέλεσματα της έρευνας ήταν συντριπτικά όσον αφορά στο

---

[241] Θ. Φαρμακίδης, *Η Καινή Διαθήκη μετά υπομνημάτων αρχαίων*, εν Αθήναις, 1844, 6:384.

[242] Επίσης, προσθέτει: «Η αποβολή του χωρίου τούτου ουδαμώς μειόνει [sic] το αναντίρρητον της αποδείξεως της αληθείας του ορθοδόξου δόγματος της Τριάδος, την οποίαν παρέχουσιν αι Γραφαί». (Alexander Hodges, *Εγχειρίδιον θεολογίας*, εν Αθήναις, 1874, τεύχ. Α', σσ. 212, 213· μετάφραση του αγγλικού *Outlines of theology*, New York, 1866, σσ. 142, 143.)

[243] *Χριστιανική κατ' έκτασιν κατήχησις της ορθοδόξου, καθολικής και ανατολικής εκκλησίας εξετασθείσα μεν και εγκριθείσα υπό της Αγιωτάτης Διοικούσης Συνόδου, και εκδοθείσα Ρωσσιστί προς δημόσιον εν τοις σχολείοις παράδοσιν, και προς χρήσιν απάντων των ορθοδόξων Χριστιανών*, Μεταφρασθείσα δε και τύποις εκδοθείσα κατ' επιταγήν της αυτής Αγίας Διοικούσης Συνόδου, Εν Οδησσώ: Εν τη Τυπογραφία του των Ελλήνων εμπόρων Σχολείου, σ. 27 [Ρωσική έκδοση του 1831, Μόσχα: Συνοδικό Τυπογραφείο, σ. 21].

[244] Αντωνίου αρχιμανδρίτη Κιέβου, *Δογματική θεολογία της Ορθοδόξου Καθολικής και Ανατολικής Εκκλησίας*, εν Αθήναις, 1858, σ. 116. Σχετικά με τα βιογραφικά στοιχεία του αρχιμανδρίτη Αντωνίου και το έργο του, βλέπε: Γ. Φλορόφσκυ, *Σταθμοί της ρωσικής θεολογίας, Μέρος πρώτο*, Ε. Γιουλτσή (μετάφρ.), Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 1986, σσ. 382, 383· D. Fergusson (ed.), *The Blackwell Companion to Nineteenth-Century Theology*, Oxford: John Wiley and Sons, 2010, σσ. 219-221.

[245] Αγίου Νεκταρίου, Μητροπολίτου Πενταπόλεως, *Ορθόδοξος ιερά κατήχησις*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Β. Ρηγοπούλου, [4]2001/[1]1899, σσ. 91, 92.

[246] Καραβιδόπουλος (2004) 315· Κουτλεμάνης (2001) 208, 209. Όπως σημειώνει ο Αγουρίδης, «κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ακόμα και σ' εμάς τους υπόδουλους, έχουμε έναν οργασμό εκδόσεων και μεταφράσεων της Αγ. Γραφής, σε απλούστερη μάλιστα ελληνική γλώσσα». Εντούτοις, για μια σειρά λόγων, «μετά την πτώση του Βυζαντίου, εντός της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν είναι δυνατό να γίνει λόγος περί βιβλικών μελετών», μάλιστα δε απαγορεύτηκε επίσημα από την Εκκλησία «όχι μόνο μία φορά» «και αυτή η κατ' ιδίαν μελέτη της Αγίας Γραφής από τους πιστούς». (Αγουρίδης (2002) 64, 65, 89)

[247] Σιώτης (1951) 49.

Κόμμα, καθώς δεν υπήρχε καμία χειρογραφική μαρτυρία υπέρ αυτού, κι έτσι η επίσημη πατριαρχική έκδοση της ΚΔ διαφοροποιήθηκε αισθητά σε αυτό το σημείο. Στις πρώτες δύο εκδόσεις του κειμένου της ΚΔ ([1]1904/[2]1912) από το πατριαρχικό τυπογραφείο, ο συντονιστής της επιτροπής καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης Β. Αντωνιάδης τη φράση του *Κόμματος* «τη χαρακτηρίζει σα νόθο και την τυπώνει με μικρότερα [ενν. τυπογραφικά] στοιχεία».[248] Στον Πρόλογο της έκδοσης περιλήφθηκε μια σημείωση η οποία διασαφηνίζει ότι δεν υπάρχει καμία ουσιαστική βάση για τη συμπερίληψή του εντός του κειμένου της ΚΔ αλλά ότι παρ' όλα αυτά διατηρείται «κατά γνώμην της Ιεράς Συνόδου»—ρητά αποποιούμενος κατ' αυτό τον τρόπο την ευθύνη για αυτή την άνωθεν επιλογή.[249] Ήταν σαφές ότι επρόκειτο για "μια ανάγνωση που δεν περιλαμβάνεται στα βυζαντινά χειρόγραφα"[250] και μολαταύτα "η Ι. Σύνοδος θεώρησε αναγκαία την παράθεσή του"—και συνεπώς τη συνέχιση της

[248] Σιαμάκης (1995) 20. Ο Β. Ιωαννίδης σημειώνει παρόμοια ότι «η Πατριαρχική έκδοσις ωσαύτως της Κ.Δ. θεωρεί το χωρίον ως εμβόλιμον, παραθέτουσα τούτο μετ' ιδιαιτέρας υπογραμμίσεως». (Β. Ιωαννίδης (1960) 423, 424) Ο Χρ. Βούλγαρης, ο οποίος από το 1999 κατέχει το οφφίκιο του Άρχοντος Διδασκάλου του Ευαγγελίου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, αναφέρει ότι η πατριαρχική έκδοση της ΚΔ «θεωρεί το χωρίον εμβόλιμον και το παραθέτει με διαφορετικά στοιχεία». (Βούλγαρης (2005) 2:975) Αυτή την πρακτική διαφοροποίησης του *Κόμματος* εντός του ιωάννειου κειμένου ακολούθησαν εκδόσεις που αναπαρήγαγαν το κείμενο της πατριαρχικής ΚΔ (λ.χ., η έκδοση της "Ζωής" του 1958), μολονότι κατά τις πρόσφατες δεκαετίες—ασυνεπώς προς την πρωτότυπη έκδοση του 1904—πολλές εκδόσεις έπαψαν να εμφανίζουν αυτή τη διαφορά. Επίσης, αφαιρέθηκε και ο διαφωτιστικός πρόλογος του Αντωνιάδη στις μετέπειτα εκδόσεις. (Κουτλεμάνης (2001) 211) Το πόνημα του Καππαδόκη Β. Αντωνιάδη αποτελεί τη «μόνη κριτική έκδοσι [ενν. της ΚΔ] της Ορθοδόξου Εκκλησίας» και είναι «η επίσημη έκδοσι της ελλαδικής Εκκλησίας». (Κουτλεμάνης (2001) 46, 212) Για την εξέλιξη και την ανταπόκριση που είχε αυτό το έργο, βλέπε P. D. Anderson, "The Greek Orthodox Lectionary and the New Testament: History, Text, and Traditions", *The Journal of the Orthodox Center for the Advancement of Biblical Studies*, τόμ. 5, αρ. 1 (2012).

Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 12.

[249] «Άλλως έχουσι τα περί των *τριών μαρτύρων* της πρώτης επιστολής Ιωάννου (ε΄ 7-8). Το χωρίον τούτο ού μόνον κατά τας βάσει της παρούσης εκδόσεως, αλλ' ουδέ κατ' εξαίρεσιν εφαίνετο εγχωρούν, ως όλως αμάρτυρον από των εκκλησιαστικών κειμένων, από των πατέρων και διδασκάλων της Ανατολικής Εκκλησίας, από των αρχαίων μεταφράσεων, από των αρχαιοτέρων απογράφων της Σλαυικής μεταφράσεως, και αυτής έτι της Λατινικής, και από πάντων των γνωστών ελληνικών χειρογράφων, *των γεγραμμένων ανεξαρτήτως της κατά μικρόν εισαχθείσης εις την Βουλγάταν προσθήκης*. Διατηρείται κατά γνώμην της Ιεράς Συνόδου». (*Η Καινή Διαθήκη, εγκρίσει της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*, εν ΚΠόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1904, σ. ζ΄) Ο καθηγητής Στ. Σάκκος αναφέρει σχετικά: «Τρίτος μετά τους Tischendorf και Westcott-Hort εξέδωκε κριτικώς την Κ. Διαθήκην εξ 125 κωδίκων ο ημέτερος Βασίλειος Αντωνιάδης, καθηγητής της εν Χάλκη Θεολογικής Σχολής, τω 1904 εξ ονόματος του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Είνε η μόνη κριτική έκδοσις του κειμένου της εκκλησιαστικής παραδόσεως. [...] Αλλά ο Αντωνιάδης αντεμετώπισε δύο δυσχερείας, αι οποίαι φαινομενικώς εμείωσαν την αξίαν της εκδόσεως του. [...] Το δεύτερον ατύχημα της εκδόσεως είνε ότι η τριμελής επιτροπεία της Ιεράς Συνόδου της Μεγάλης Εκκλησίας υπεχρέωσε τον Αντωνιάδην, παραπονούμενον εν τω προλόγω του, να διατηρήση το υπό του Ισπανού καρδιναλίου παρεμβληθέν νόθον χωρίον Α΄ Ιω 5,7 το οποίον ο Αντωνιάδης εις ουδέν χειρόγραφον εύρεν. Αλλά κατόρθωσε τουλάχιστον να τυπώση τούτο με λεπτότερα στοιχεία και να δηλώση το πράγμα εις τον πρόλογον· η δε διάκρισις διατηρείται εις όλας τας ανατυπώσεις». (Σάκκος (1984) 69· Κουτλεμάνης (2001) 210-212)

[250] Καραβιδόπουλος (2004) 324.

λειτουργικής χρήσης του.[251] Έκτοτε εξακολουθεί να εκκρεμεί επιτατικά το «δέον»[252] της παράλειψης του *Κόμματος* μέσα από το ιερό κείμενο της ΚΔ της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Την ίδια εποχή—μια εποχή έκρυθμη κατά την οποία μόλις πρόσφατα είχε προκαλέσει "πολιτική αναστάτωση και αιματοχυσία" το ζήτημα της μετάφρασης της ΚΔ σε λαϊκή γλώσσα[253]—, ο καθηγητής Χρ. Ανδρούτσος ανέφερε, παρόμοια με τον Αντωνιάδη, πως «το χωρίον τούτο, ελλείπον μεν εν πάσι τοις αρχαίοις κώδιξι και χειρογράφοις, αγνοούμενον δε υπό πάντων των Πατέρων της Εκκλησίας, παρενεβλήθη μεταγενεστέρως εν τω θεοπνεύστω κειμένω».[254] Λίγο νωρίτερα, ο Χανιώτης Αντώνιος Γιάνναρης, καθηγητής στην έδρα Νεοελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου του St. Andrews της Σκωτίας, είχε παρόμοια δηλώσει ότι «το εδάφιο ολόκληρο είναι νόθο, όντας απόν από όλα τα χειρόγραφα που χρονολογούνται πριν τον δέκατο πέμπτο αιώνα».[255]

Το έτος 1927, ο ιεροδιάκονος Φ. Ιερείδης, παρουσίασε ενδελεχώς το ζήτημα στο ελληνικό κοινό με δύο εκτενή άρθρα του στο περιοδικό *Θεολογία*, στα οποία με σαφή και εμπεριστατωμένο τρόπο κατέδειξε ότι «το χωρίον τούτο δεν είνε προϊόν του Αποστολικού πνεύματος, Θείω πνεύματι φερομένου, συνεπώς δε νόθον».[256] Στις αρχές της δεκαετίας του 1940 ο πολυγραφότατος Γορτύνιος καθηγητής Π. Τρεμπέλας ανέφερε συνοπτικά τους καταλυτικούς λόγους για τους οποίους το *Κόμμα* «εθεωρήθη ως γλώσσα», πλην όμως δεν εξέφρασε τη δική του κρίση επ' αυτού ούτε την επικρατούσα διεθνώς απορριπτική θέση.[257] Ο ίδιος, περίπου είκοσι χρόνια αργότερα, ήταν πιο σαφής λέγοντας ότι «ούτως εν Α΄ Ιωάν. ε' 7-8 η ορθή γραφή φαίνεται να είναι "ότι τρείς εισιν οι μαρτυρούντες, το πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα και οι τρεις εις το έν εισι"» και ότι «το δυσερμήνευτον του χωρίου εδημιούργησε

[251] Παναγόπουλος (1995) 379. Σήμερα η εν λόγω περικοπή από τον *Απόστολο* («Καθολικής Α΄ Επιστολής Ιωάννου [κεφ. 4:20-5:21] το Ανάγνωσμα») διαβάζεται την «Πέμπτη της ΛΕ΄ Εβδομάδος». (Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έκδ. στ΄, 2012). Βλέπε σ. 67, υποσημ. 302.

[252] Ιερείδης (1927) 310.

[253] Κακουλίδη (1970) 8.

[254] Ανδρούτσος (1956) 75.

[255] A. N. Jannaris, "St John's Gospel and the Logos", *Zeitschrift fur die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Alteren Kirche*, τόμ. 2.1, de Gruyter, 1 Ιαν. 1901, σ. 18 [13-25].

[256] Ιερείδης (1927) 227.

[257] Πιο συγκεκριμένα, έγραψε: «Ζήτημα ηγέρθη περί την ακεραιότητα του χωρίου. Το τμήμα "εν τω ουρανώ ο Πατήρ... μαρτυρούντες εν τη γη" εθεωρήθη ως γλώσσα από της ώας εις το κείμενον παρεμβληθείσα. Πράγματι ελλείπει εκ πάντων των ελληνικών χειρογράφων, εξαιρέσει τεσσάρων μικρογραμμάτων χρονολογουμένων μεταξύ του ιε' και ιστ' αιώνος. Ελλείπει και εκ πασών των αρχαίων μεταφράσεων πλην της Βουλγάτας. Εις τα χειρόγραφα της Πεσιτώ ή Πεσίτας δεν απαντά, εις τινας δ' εντύπους εκδόσεις ταύτης παρενεβλήθη κατά την Βουλγάταν. Ελλείπει και εκ πολλών, πλέον των πεντήκοντα, λατινικών χειρογράφων. Αγνοείται δε και υπό των Ελλήνων πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων των προγενεστέρων του ΙΒ' αιώνος, καθώς και υπό πολλών εκ των παλαιοτέρων Λατίνων πατέρων και δη Λουκιφέρου του Καράλων, Ιλαρίου, Αμβροσίου, Ιερώνυμου, Λέοντος, Γρηγορίου του μεγάλου, Βέδα του αιδεσίμου κλπ. Πρώτη η Κομπλουτιανή έκδοσις της Κ. Δ. περιέλαβε το χωρίον εις το κείμενον, μετ' αυτήν δε ο Έρασμος παραλιπών αυτό εις τας δύο πρώτας εκδόσεις παρεισήγαγε τούτο εις την κατά το 1522 τρίτην έκδοσιν, παραληφθέν δε και υπό των R. Estienne [Ρ. Στέφανος] και Θεοδώρου του Βέζα ετυπώθη και εν τω Textus Receptus». (Τρεμπέλας (1941) 518)

την παρεμβολήν».[258] Το 1960 ο Πρεμετινός καινοδιαθηκολόγος Β. Ιωαννίδης με τρόπο ευσύνοπτο υποστήριξε τα πορίσματα της κριτικής του κειμένου της ΚΔ ότι επρόκειτο, δηλαδή, για κειμενική παρεμβολή.[259]

Την ίδια εποχή ο Π. Δημητρόπουλος με αβαθή επιχειρηματολογία κατέληξε στο φιλόδοξο συμπέρασμα ότι "η ορθόδοξος κριτική του κειμένου της Βίβλου δεν δύναται να αποδεχθή τα πορίσματα των κριτικών περί μη γνησιότητος αυτού" και ότι «αντικειμενικώς αξιολογούσα τους υπέρ και τους κατά της γνησιότητος του χωρίου λόγους, οφείλει να υπογραμμίση το γεγονός ότι οι υπέρ της γνησιότητος του χωρίου λόγοι είναι από πάσης απόψεως ισχυρότεροι των εναντίων αυτής, αρκούντως αποδεικνύοντες αυτήν, και να εισηγηθή την αναθεώρησιν των αρνητικών πορισμάτων των ειδικών επί τω τέλει της διατηρήσεως αυτού εις το κείμενον», ενώ στο σχετικό άρθρο του στη *ΘΗΕ* αναφέρει λίγο πιο μετριοπαθώς ότι «κατ' ουδένα λόγον δυνάμεθα να είμεθα βέβαιοι ότι το χωρίον, επειδή απουσιάζει από τα μέχρις ημών διασωθέντα χειρόγραφα της Κ. Δ. και συγγράμματα των Πατέρων, έλειπεν όντως και από το αρχέτυπον κείμενον» και ότι είναι «λίαν πιθανή η εκδοχή»—και μάλιστα «προάγεται εις βεβαιότητα»—ότι «το χωρίον εξέπεσε του κειμένου των εις την ελληνικήν διασωθέντων χειρογράφων εις χρόνον εγγύτατα ευρισκόμενον προς τον χρόνον της συγγραφής της Α΄ Ιω. και διά τούτο παρουσιάζεται εντελώς άγνωστον εν Ανατολή».[260]

Τέσσερα χρόνια μετά τον Δημητρόπουλο, ο Μ. Σιώτης προσέγγισε το θέμα με ιδιαίτερη σοβαρότητα και στην "εμπεριστατωμένη μελέτη"[261] του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «υπερισχύει και από της πλευράς της κριτικής του κειμένου της Καινής Διαθήκης η αντίληψις, καθ' ην η δια του Commatis Joannei παρουσιαζομένη παραλλαγή του Α΄ Ιωάν. ε΄ 6-8 αποτελεί μεταγενεστέραν προσθήκην εις το αποστολικόν κείμενον, της οποίας η πρώτη εμφάνισις εγένετο προηγουμένως εκτός του βιβλικού κειμένου καθ' υπαγόρευσιν τής

---

[258] Ανέφερε τα εξής: «Παρεμβολαί εις το κείμενον εγίνοντο είτε διά της εισαγωγής υποτιθεμένων διορθώσεων γραμματικών ή λεξικογραφικών, της ευκολωτέρας γραφής εισαγομένης εις το κείμενον εις δύσκολόν τι χωρίον, είτε όπως χωρίον τι αποσαφηνιζόμενον καταστή γραφική μαρτυρία υπέρ δόγματός τινος, είτε ίνα καθορισθή επί το πληρέστερον η έννοια η εκφραζομένη, είτε και εκ της λειτουργικής χρήσεως εισήγοντο φράσεις ολόκληροι, μεθ' ων η ακοή των τε υπαγορευόντων και των αντιγραφέων είχεν εξοικειωθή. Ούτως εν Α΄ Ιωάν. ε' 7-8 η ορθή γραφή φαίνεται να είναι "ότι τρείς εισιν οι μαρτυρούντες, το πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα και οι τρεις εις το έν εισι". Το δυσερμήνευτον του χωρίου εδημιούργησε την παρεμβολήν, "ότι τρείς εισιν οι μαρτυρούντες εν τω ουρανώ, ο Πατήρ, ο Λόγος και το Άγιον Πνεύμα και ούτοι οι τρεις έν εισι. Και τρείς εισιν οι μαρτυρούντες εν τη γη, το πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα"». (Τρεμπέλας (1964) 237)

[259] «Πιθανόν εν αρχή ήτο εις το περιθώριον, ως αλληγορική ερμηνεία και ως διεύρυνσις της εννοίας του επακολουθούντος χωρίου των τριών μαρτύρων επί της γης, μετά ταύτα δε, ως αξιόλογος μαρτυρία περί της τριαδικότητος της θεότητος, παρενεβλήθη υπό τινος αντιγραφέως εκ του περιθωρίου εις το κείμενον και ούτως εν Ισπανία και εν Αφρική το πρώτον, και κατόπιν εν ταις εκδόσεσι της Κ.Δ. όλων των Εκκλησιών περιελήφθη οριστικώς ως αναπόσπαστον μέρος της επιστολής». (Β. Ιωαννίδης (1960) 423, 424· Ιερείδης (1927) 235-237)

[260] Π. Δημητρόπουλος, *Η γνησιότης του χωρίου Α' Ιωάννου Ε' 7β-8α περί των τριών εν τω ουρανώ μαρτύρων*, Θεσσαλονίκη, 1963 (ανάτυπο από τον τόμο της *Επιστημονικής Επετηρίδας της Θεολογικής Σχολής* του ΑΠΘ, τόμ. 7 (1962), σσ. 165-179), σσ. 14, 15. Την ίδια επιχειρηματολογία κατά βάση επαναλαμβάνει στο λήμμα «Κόμμα Ιωάννου» που επιμελήθηκε ο ίδιος στη *ΘΗΕ* (1965, 7:760-764). Βλέπε, επίσης, την απόδοση της εν λόγω περικοπής από τον Δημητρόπουλο στην *Παράφραση* της ΚΔ υπό Ν. Λούβαρι (1960), στο Παράρτημα Α (σ. 77). Βιογραφικές πληροφορίες στη *ΘΗΕ* σσ. 4:1076, 1077.

[261] Βούλγαρης (2005) 1:8· 2:976.

περί Αγίας Τριάδος διδασκαλίας της Εκκλησίας».[262] Έκτοτε η μελέτη του Σιώτη αποτέλεσε σημείο αναφοράς στο χώρο της εγχώριας Θεολογίας ως προς την προσέγγιση της ιωάννειας περικοπής.[263]

Συγκρίνοντας τις δύο απόπειρες προσέγγισης του θέματος, ο Σ. Αγουρίδης αποφάνθηκε ως εξής: «Παρ' ημίν, προσφάτως ο καθηγητής κ. Π. Δημητρόπουλος επεχείρησε να υπεραμυνθή της γνησιότητος αυτού, αλλ' ο συνάδελφος κ. Μ. Σιώτης, εις εκτενεστέραν μελέτην, έδειξε, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι το κείμενον δεν δύναται να είναι γνήσιον. Αύτη είναι και η γενικώτερον περί του χωρίου αποδεκτή σήμερον θέσις, ότι δηλ. πρόκειται περί γλώσσης εισαχθείσης εκ του περιθωρίου εις το κείμενον».[264]

Ο μητροπολίτης και καθηγητής Ι. Φούντας, ενώ δέχεται σαφώς και με παράθεση επιχειρημάτων ότι το *Κόμμα* είναι «παρέμβλητον εκ της Δύσεως, ήτις από παλαιά έκαμνε τοιαύτας αυθαιρεσίας», καταλήγει με μια παράδοξη συγκατάβαση να σημειώσει ότι «αφού το θέμα της αυθεντικότητας ή μη της περικοπής Α΄ Ιωάνν. 5, 7β-8α είναι εισέτι υπό έρευναν, δεν επιτρέπεται, νομίζομεν, οι ερμηνευταί, είτε οι μεν είτε οι δε, να είναι αυθεντικοί εις τας θέσεις των, ως να θεωρούν αυτάς ως πράγματι αληθείς και αναντιρρήτους, αλλά να τις διατυπώνουν ελευθέρως μεν και με δυνατήν κατάστρωσιν των επιχειρημάτων των, πλην μετ' επιφυλακτικότητος, διότι υπάρχει και η ετέρα θέσις του θέματος». Στη συνέχεια μεταφράζει εκτενώς από την «ευγενή θέσιν» του S. T. Bloomfield[265]—κάνοντας ένα άλμα προς το παρελθόν σε έργο το οποίο αναφέρεται στα πράγματα της βιβλικής έρευνας που ίσχυαν πριν από 160 και πλέον χρόνια—, η οποία ολοκληρώνεται λέγοντας ότι για να αποφανθεί η έρευνα θα πρέπει να «περιμένομεν την περαιτέρω έρευναν των ερμηνευτών».[266] Δηλώνει ότι «αφού το εδέχθη η Εκκλησία πρέπει να το δεχώμεθα και ημείς» και στη συνέχεια κάνει σαφή διαχωρισμό ως προς το τι θεωρεί γνήσιο και τι αυθεντικό: το *Κόμμα* δεν είναι γνήσιο καθώς δεν υπήρχε προφανώς στο πρωτότυπο κείμενο αλλά είναι αυθεντικό καθώς είναι σύμφωνο με τη δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας και έχει γίνει αργότερα δεκτό από αυτήν στη λειτουργική της ζωή.[267] Παρόμοιες θέσεις διατυπώνει και ο ιεροκήρυκας Ν. Σωτηρόπουλος, με τη χρήση, όμως, ασαφών και αμφίβολων επιχειρημάτων.[268] Εντούτοις, η επιμονή στη

---

[262] Μ. Σιώτης, *Αι Δογματικαί παραλλαγαί του κειμένου της Κ. Διαθήκης. Β' Το Τριαδικόν Δόγμα 1 «Comma Johaneum»*, Αθήναι, 1967, σ. 92. Ο Σιώτης ασχολήθηκε με την "διερεύνηση της έννοιας των τριών μαρτύρων (πνεύμα, ύδωρ, αίμα) και της σχέσεως αυτών προς την μυστηριακήν ζωήν της Εκκλησίας" στο πόνημά του *Η Καινή Διαθήκη περί της σχέσεως των Μυστηρίων Βαπτίσματος, Χρίσματος και Θείας Ευχαριστίας, Ανάτυπον εκ του περιοδικού Εκκλησία*, Αθήναι, 1966. (Αγουρίδης (1973) 43)

[263] Βλέπε, για παράδειγμα, Β. Γ. Τσάκωνα, *Η χριστολογία των επιστολών του Ευαγγελιστού Ιωάννου*, Αθήναι 1970, σ. 21, υποσημ. 2.

[264] Αγουρίδης (1973) 42, 43.

[265] S. T. Bloomfield, *Η Καινή Διαθήκη - The Greek Testament, with English notes, ...adapted to the use of academical students*, Boston: Perkins and Marvin, 1837, 2:550.

[266] Φούντας (2002) 128, 129, υποσημ. 91.

[267] Για τον προσδιορισμό της διάκρισης μεταξύ *γνησιότητας* και *αυθεντικότητας* ενός βιβλικού κειμένου βλέπε Brown (1982) σ. 781. Παρόμοια θέση, Παπαδόπουλος (2002) σσ. 105, 106.

[268] «Το λεγόμενον "κόμμα Ιωάννου", καθ' ὁ "ο Πατήρ, ο Λόγος και το Άγιον Πνεύμα έν εισιν" (Α΄ Ἰωάν. 5: 7), αν και δεν μαρτυρείται υπ' ουδενός αρχαίου χειρογράφου (καλοί ερμηνευταί ευρίσκουν σαφείς υπαινιγμούς αυτού εις τον Τερτυλλιανόν και τον Κυπριανόν), δεν παύει έκ τινος επόψεως να έχη σοβαράν σημασίαν. Δια της, εκ των

διαφοροποίηση που προκύπτει μεταξύ του γνήσιου και του αυθεντικού μπορεί να οδηγήσει στο παράδοξο να διαφοροποιείται αυτό που θεωρείται «Καινή Διαθήκη» από αυτό που αποτελεί το επιστημονικά τεκμηριωμένο κείμενο της ΚΔ.[269] Επιπλέον, οτιδήποτε μπορεί να θεωρείται ορθό δεν σημαίνει αυτόματα ότι είναι και θεόπνευστο.[270] Τέλος, το 2001 ο Π. Κουτλεμάνης αναφέρεται στο «νόθο χωρίο», το οποίο «μπήκε στο κείμενο από τον Ισπανό καρδινάλιο Ximenes de Cisneros» και το περιγράφει ως «σφάλμα» και "προσθήκη εκ προθέσεως" και το κατατάσσει απερίφραστα και ανερυθρίαστα στα «σφάλματα [που] έκαναν οι Χριστιανοί για να αποφύγουν τυχόν παρεξηγήσεις των αιρετικών».[271]

υστέρων έστω, θέσεως αυτού εις το ιερόν κείμενον το χωρίον τούτο, καίτοι αυτό μη μαρτυρούμενον, ούχ ήττον όμως μαρτυρεί σαφέστατα την πίστιν της Εκκλησίας εις το τριαδικόν άμα και ενιαίον του Θεού. Η ιδέα άλλωστε η εκφραζομένη εν "τω κόμματι του Ιωάννου" εκφράζεται και εν αδιαμφισβητήτω χωρίω της Καινής Διαθήκης, το Ιωάν. 10: 30, μετά της διαφοράς, ότι εν τω χωρίω τούτω, επειδή ο λόγος ήτο μόνον περί Πατρός και Υιού, εκφράζεται η ενότης των δύο μόνον προσώπων: "Εγώ και ο Πατήρ έν εσμεν". Η ενταύθα τονιζομένη ενότης, ως η συνάφεια του χωρίου δεικνύει, είνε ουσιαστική και όχι ηθική. Η ηθική ενότης (ενότης θελήσεως) εξυπακούεται βεβαίως, αλλ' ως φυσική συνέπεια της ουσιαστικής ενότητος (ενότητος φύσεως). Κατά ταύτα εκ της απορρίψεως "του κόμματος του Ιωάννου" οι αντιτριαδίται ουδέν καρπούνται και οι εις την Τριάδα πιστεύοντες ουδέν ζημιούνται. Το Ιωάν. 10: 30 μένει ακλόνητον. Επίσης ακλόνητον μένει το Ιωάν. 14: 8-11. Η εν αλλήλοις ενοίκησις και περιχώρησις των θείων προσώπων, ως θέμα πίστεως τιθεμένη εν τω χωρίω τούτω, οφείλεται εις την ταυτότητα της ουσίας αυτών Πρβλ. και Ιωάν. 10, 38». (Σωτηρόπουλος (1988) 33, 34)

269 Σε αναφορά του Σ. Δεσπότη στη σχέση της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας με τις παραλλαγές του σωζόμενου κειμένου της ΚΔ, αντιπαραβάλλει το *Κόμμα* ως "φράσης της ΚΔ" με την απουσία του από τα «ελληνικά χειρόγραφα» της ΚΔ: «Είναι εντυπωσιακό ότι καμιά βασική χριστιανική διδασκαλία δε βασίζεται *σε λανθασμένη ανάγνωση και καμιά αναθεώρηση κάποιας λέξης δεν οδήγησε σε διόρθωση της διδασκαλίας της*. Μια μόνο φράση της Κ.Δ. δεν ανευρίσκεται στα ελληνικά χειρόγραφα. Είναι το χωρίο Α΄ Ιω. 5, 7, γνωστό ως *Κόμμα Ιωάννου*: *ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν*». (Σ. Σ. Δεσπότης, *Ο Κώδικας των Ευαγγελίων: Εισαγωγή στα Συνοπτικά Ευαγγέλια και πρακτική μέθοδος ερμηνείας τους*, Αθήνα: Αθ. Σταμούλης-Άθως, 2007, σσ. 51, 52) Μάλλον, σύμφωνα με την πορεία εμφάνισης του *Κόμματος* στο κείμενο της ΚΔ, σε αυτή την περίπτωση συνέβη το αντίστροφο: μια διδασκαλία της Εκκλησίας οδήγησε στην εισαγωγή μιας "διορθωμένης" γραφής στο κείμενο της ΚΔ. Παρόμοια αναφορά κάνει και ο Κ. Σιαμάκης, δηλώνοντας αναφορικά με το *Κόμμα* το εξής παράδοξο: «Μια μόνο φράσι της Καινής Διαθήκης είναι που δεν ανευρίσκεται ούτε στα ελληνικά χειρόγραφα ούτε στα ελληνικά παραθέματα». (Σιαμάκης (1995) 19, 20) Ο Ι. Καραβιδόπουλος αναφέρεται στη σχιζοειδή «συνύπαρξη δύο κειμένων της Κ.Δ. στον ελληνικό χώρο: της κριτικής έκδοσης (είτε Nestle-Aland είτε The Greek New Testament) στον ακαδημαϊκό χώρο και της Πατριαρχικής έκδοσης του 1904 (με τις ανατυπώσεις από την Αποστολική Διακονία) στη λειτουργική χρήση και την καθημερινή ανάγνωση των πιστών» που οφείλεται σε «άγνοια ως προς το τι ακριβώς είναι η κριτική έκδοση της Κ.Δ.». («Κριτικές εκδόσεις της Καινής Διαθήκης κατά τον 20όν αιώνα», στην *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ Τμ. Θεολογίας* (*Νέα Σειρά*), τόμ. 8 (1998, Τιμητικό αφιέρωμα στον Αντώνιο-Αιμίλιο Ταχιάο), σ. 224.)

270 «Το ζήτημα που περιλαμβάνεται στην απόφαση για το κατά πόσον αυτό το εδάφιο [1Ιω 5:7] είναι αυθεντικό δεν βασίζεται στην αληθινότητα της δήλωσης αλλά στα εξωτερικά χειρογραφικά τεκμήρια. Με άλλα λόγια, απλά και μόνο επειδή μια δήλωση είναι αληθής δεν σημαίνει και ότι καθίσταται μέρος της Γραφής. [...] Δεν είναι ζήτημα *θεοπνευστίας* του κειμένου αλλά *μεταβίβασης* του κειμένου. Η επιστολή του Ιωάννη, όποιο κι αν είναι το πρωτότυπο, είναι αλάθητη. Αυτό που πρέπει να καθοριστεί είναι το τι ακριβώς έλεγαν τα αυτόγραφα. [...] Προειδοποιούμαστε στην Αγία Γραφή να μην αφαιρέσουμε ούτε να προσθέσουμε στα λόγια της. Βάσει αυτού το καλύτερο είναι να αφήσουμε εκτός τις αμφισβητούμενες λέξεις». (D. Akin, *New International Version: The New American Commentary, 1, 2, 3 John*, 2001, Nashville, TN: Broadman & Holman Publishers, 38:198-200)

271 Κουτλεμάνης (2001) 192, 193, 211. Ο Π. Κουτλεμάνης υπεραμύνεται της θέσης ότι η Εκκλησία άγρυπνη ούσα εμπόδισε με ευαισθησία την παρείσφρηση λαθών στο κείμενο της ΚΔ «από κακή πρόθεση» και δεν έκανε ποτέ δεκτή «καμμία κακόδοξη αιρετική διοόρθωσι», παρέχοντας έτσι άφεση σε αυτό το ευσεβές «σφάλμα» επί του

Οι σύγχρονοι Ορθόδοξοι βιβλικοί θεολόγοι θεωρούν δεδομένη τη μη γνησιότητα του *Κόμματος* και τείνει να μην χρησιμοποιείται γενικότερα στις τριαδολογικές αναφορές. Ο καθηγητής Στ. Σάκκος μετά από σύντομη παράθεση των στοιχείων καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «η προσθήκη είνε αναμφιβόλως νόθος».[272] Ο καθηγητής Μ. Φαράντος, μολονότι θεωρεί ότι «είναι σπουδαίας σημασίας, διότι απηχεί μίαν πρωτογενή παράδοσιν εις την ζωήν της εκκλησίας», παραδέχεται ότι είναι «παρέμβλητον και μη γνήσιον».[273] Παρόμοια, ο Χρ. Βούλγαρης, ενώ σχολιάζει το *Κόμμα* στα περιεχόμενα της Επιστολής, αναφέρει ότι σύμφωνα με "τη γενικότερα αποδεκτή άποψη σήμερα το χωρίον θεωρείται «γλώσσα» εισαχθείσα εκ του περιθωρίου εις το κείμενον της επιστολής".[274] Πιο πρόσφατα, ο καθηγητής Ι. Καραβιδόπουλος, αφού παραθέτει τα πορίσματα της βιβλικής έρευνας, σχολιάζει εύγλωττα ότι «η προσθήκη αυτή δεν υπάρχει σε κανένα ελληνικό χειρόγραφο και δεν μνημονεύεται από τους έλληνες πατέρες, παρά τις τριαδολογικές έριδες που θα καθιστούσαν αναγκαία την αναφορά σ' ένα τόσο σημαντικό χωρίο, αν αυτό υπήρχε πράγματι στο κείμενο» και κατά συνέπεια «σήμερα δεν γίνεται δεκτή από κανένα κριτικό του κειμένου η γνησιότητα της προσθήκης».[275] Επιπλέον, η συνεπής, σύμφωνη με τα στερεά πορίσματα της βιβλικής επιστήμης χρήση και ερμηνεία του βιβλικού κειμένου μπορεί να αποτρέψει πιθανές ερμηνευτικές πλάνες.[276]

βιβλικού κειμένου που έγινε με καλό σκοπό: την αποφυγή τυχόν παρεξηγήσεων των αιρετικών. (Κουτλεμάνης (2001) 72, 73, 76, 77) Εντούτοις, όπως παρατήρησε ο R. Porson (1790, σ. xxv) για αυτό τον συλλογισμό, «η χρήση ενός ασθενούς επιχειρήματος υπέρ ενός καλού σκοπού, τείνει μόνο να εμφυσήσει υποψία για τον σκοπό καθαυτόν». (Επίσης, Newton (1841) σ. 2)

[272] «Εις το χωρίον Α΄ Ιω 5, 7-8 το γνήσιον κείμενον είνε· "Ότι τρεις εισιν οι μαρτυρούντες, το Πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα, και οι τρεις εις το έν εισιν". Έτσι παραδίδουν το χωρίον απαξάπαντα τα χειρόγραφα του πρωτοτύπου πασών των παραδόσεων, καθώς και οι ανατολικοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς ανεξαιρέτως, και αι αρχαίαι μεταφράσεις πλην των λατινικών. Εις το χωρίον αυτό παρενεβλήθη μία προσθήκη ώστε να λάβη την εξής μορφήν. «Ότι τρεις εισιν οι μαρτυρούντες *εν τω ουρανώ, ο Πατήρ, ο Λόγος, και το άγιον Πνεύμα, και ούτοι οι τρεις έν εισι· και τρεις εισιν οι μαρτυρούντες εν τη γη,* το Πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα, και οι τρεις εις το έν εισιν». Πρώτος αναφέρει την προσθήκην ο Ισπανός αιρεσιάρχης Πρισκιλλιανός (+381) εις γλώσσαν λατινικήν. Μετά τούτον το έχουν ελάχιστοι Λατίνοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς και ολίγοι κώδικες των λατινικών μεταφράσεων. Εις την ελληνικήν γλώσσαν το έχει ένας ελληνολατινικός κώδιξ ο 629 ή Vaticanus ottobonianus 298 του ΙΔ΄ αιώνος, παρασκευασθείς εν Ιταλία υπό δυτικών· το ελληνικόν του κείμενον συμμορφώνεται παντού με το λατινικόν. Επίσης το έχει ελληνιστί κατά τον ΙΕ΄ αιώνα ο βυζαντινής καταγωγής δομινικανός μοναχός της Δύσεως Μανουήλ Καλέκας, οπαδός του Θωμά Ακυνάτου. Μετά ταύτα το εισήγαγεν εις την πρώτην έντυπον έκδοσιν του ελληνικού πρωτοτύπου ο καρδινάλιος και υπουργός εν Ισπανία Ximenes de Cisneros τω 1514 και έπειτα οι άλλοι εκδόται. Μετά τας πρώτας εντύπους εκδόσεις το έχουν τρία ελληνικά χειρόγραφα του ΙϚ΄ και ΙΖ΄ αιώνος εκ των οποίων το ένα απεδείχθη ότι είνε αντίγραφον της εντύπου εκδόσεως του Ximenes. Όταν ο ημέτερος Β. Αντωνιάδης εξέδωκε την Κ. Διαθήκην εκ πολλών χειρογράφων, εις ουδέν εύρε το χωρίον, και δεν το περιείχεν εις το κείμενον· τον υπεχρέωσαν όμως να το περιλάβη η επιτροπεία της Ιεράς Συνόδου του οικουμενικού πατριαρχείου. Αλλά το ετύπωσε με λεπτότερα στοιχεία, και έτσι ανατυπώνεται μέχρι σήμερον εις τας εκκλησιαστικάς εκδόσεις. Η προσθήκη είνε αναμφιβόλως νόθος». (Σάκκος (1984) 186, 187)

[273] Μ. Φαράντος, *Η περί Θεού Ορθόδοξος διδασκαλία*, Αθήναι, 1985, σ. 223.

[274] Βούλγαρης (2005) 2:970, 976.

[275] Καραβιδόπουλος (2009) 350, 351.

[276] Μια περίπτωση εξαγωγής εσφαλμένου συμπεράσματος λόγω αναχρονιστικών προϋποθέσεων αναφορικά με το *Κόμμα*, φαίνεται να υφίσταται σε αναφορά του Στ. Παπαδόπουλου, ο οποίος εκκινεί την επιχειρηματολογία του θεωρώντας ότι κάποιοι πρώιμοι ελληνόφωνοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς είχαν το *Κόμμα* ενώπιον τους, εντός

Σύμφωνα με τη *Νέα Καθολική Εγκυκλοπαίδεια*, λόγω του υπερβολικά κριτικού πνεύματος το οποίο επικράτησε κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία θεώρησε απαραίτητο να εκδώσει διάταγμα στις 13 Ιανουαρίου 1897, το οποίο επικύρωσε δύο μέρες αργότερα ο πάπας Λέων ΙΓ΄, το οποίο αναγνώριζε το χωρίο ως «αυθεντικό κείμενο του αγίου Ιωάννη»[277] και «ως αναπόσπαστον μέρος της επιστολής του Ιωάννου»·[278] προειδοποιούσε μάλιστα τους λόγιους ενάντια στην απερίσκεπτη απόρριψη ή αμφισβήτηση της αυθεντικότητας αυτού του αποσπάσματος.[279] Μια τόσο εξόφθαλμη παρέμβαση της εκκλησιαστικής εξουσίας σε ζητήματα κριτικής του κειμένου προκάλεσε ιδιαίτερη αναστάτωση. Δεν σίγασαν οι φωνές αντίδρασης, ενώ δόθηκαν ποικίλες ερμηνείες στο συνοδικό διάταγμα.[280] Κάποιοι διατείνονταν ότι η απόφαση είχε παιδαγωγικό χαρακτήρα και όχι δογματικό· ευρύτερα διαδεδομένη κατέστη η άποψη ότι η Σύνοδος δεν αναφερόταν στη *γνησιότητα* (δηλ. ότι γράφτηκε από τον συγγραφέα της Α΄ Ιωάννη) αλλά στην *αυθεντικότητα* του *Κόμματος* ως τμήματος της Αγίας Γραφής.[281] Με διάταγμα στις 2 Ιουνίου 1927, όταν ποντίφηκας ήταν ο πιο φιλελεύθερος πάπας Πίος ΙΑ΄, η Αγία Έδρα διευκρίνισε την προηγούμενη δήλωση γνωστοποιώντας ότι οι λόγιοι μπορεί να τείνουν να αμφισβητούν ή να απορρίπτουν την αυθεντικότητα του *Ιωάννειου Κόμματος*, για το οποίο όμως η Εκκλησία επιφυλάσσεται ώστε δικαιωματικά να εκφέρει κρίση στο μέλλον. Άλλωστε η Σύνοδος του Τριδέντου (1545-1563) αποφάνθηκε ότι άγια και κανονικά θεωρούνται από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία όσα βιβλία ή μέρη βιβλίων συνηθιζόταν να χρησιμοποιούνται στη

του κειμένου της ΚΔ: «Αργότερα (Ιουστίνος, Ειρηναίος, Ωριγένης) το *σύμβολο* της πίστεως άρχισε να αναφέρεται και στα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας, με βάση δύο σαφώς τριαδολογικά χωρία της *Γραφής*. Το ένα είναι το Ματθ. 28, 18-20: «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά έθνη, βαπτίζοντες αυτούς εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος» (Πρβλ. και Β΄ Κορ. 13, 13). Το άλλο είναι το Α΄ Ιωάν. 5, 7-8: «Τρεις είσιν οι μαρτυρούντες εν τω ουρανώ, ο Πατήρ, ο Λόγος και το Άγιον Πνεύμα καί ούτοι οι τρεις έν εισιν», το οποίο φαίνεται δεν προέρχεται, στην παρούσα του μορφή, από τον κάλαμο του ιερού συγγραφέα. Η πράξη αυτή της Εκκλησίας, που έφτασε στην τριαδική ομολογία πίστεως βάσει τέτοιων χωρίων, μαρτυρεί κατάσταση κατ' εξοχήν πνευματέμφορη. Μαρτυρεί τουλάχιστον ότι η ίδια η Εκκλησία συμπλήρωσε προσθετικά και πολύ ενωρίς κατακύρωσε στη Γραφή της, τα μοναδικά με τόση σαφήνεια τριαδολογικά χωρία, εφόσον αυτά εξέφραζαν την πίστη της». (Παπαδόπουλος (2002) 105, 106)

[277] Αγουρίδης (1973) 42.

[278] Β. Ιωαννίδης (1960) 423.

[279] *NCE* 7:891, 892· Brown (1982) 780· Greenslade (2004) 233. Η απόφαση ανέφερε συγκεκριμένα τα εξής: "*De authenticitate textus s. Ioannis epist. I, c. 5, vers. 7. Feria IV, die 12 Ian. 1897.* In Congregatione Generali S. R. et U. I. habita coram Emis ac RR. DD. Cardinalibus, contra haereticam pravitatem Generalibus Inquisitoribus, proposito dubio: «Utrum tuto negari, aut saltem in dubium revocari possit esse authenticum textum S. Ioannis, in epistola prima, capo V, vers. 7, quod sic se habet: Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in caelo: Pater, Verbum et Spiritus Sanctus: et hi tres unum sunt?» Omnibus diligentissimo examine perpensis, praehabitoque DD. Consultorum voto, iidem Emi Cardinales respondendum mandarunt: «Negative». Feria vero VI, die 15 eiusdem mensis et anni, in solita audientia r. p. d. Assessori S. O. impertita, facta de suprascriptis accurata relatione SSmo D. N. Leoni PP. XIII, Sanctitas Sua resolutionem Emorum Patrum approbavit et confirmavit. I. Can. Mancini, S. R. et U. I. Notarius". (*Acta Sanctae Sedis* (1896-7) 29:637)

[280] Βλέπε J. G. Snead-Cox, *The life of Cardinal Vaughan*, London: Herbert and Daniel, 1910, 2:399-402· K. Künstle, *Das Comma Ioanneum: Auf Seine Herkunft Untersucht*, Freiburg im Bresgau: Herder, 1905.

[281] J. Pohle, *The divine Trinity, a dogmatic treatise*, A. Preuss (μετάφρ.), St. Louis, Mo.: B. Herder, 1912, σσ. 30-42.

διάρκεια των αιώνων και τα οποία ανήκαν στη λατινική *Βουλγάτα*.[282] Συνεπώς η αυθεντικότητα δεν αποτέλεσε κριτήριο κανονικότητας.

Όμως, ούτως ή άλλως, το *Κόμμα* δεν πληροί αυτά τα συνοδικά κριτήρια καθώς απουσίαζε εντελώς καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης χιλιετίας του χριστιανισμού, εκτός από ένα μικρό τμήμα της λατινικής Εκκλησίας, καθώς επίσης δεν περιλαμβανόταν στην πρωτότυπη *Βουλγάτα* του Ιερώνυμου.[283] Ως αποτέλεσμα, ο Ισπανός λόγιος T. Ayuso Marazuela, μετά από έρευνα βάσει εβδομήντα χειρογράφων της *Βουλγάτας*, δήλωσε πως «στεκόμαστε σε *terra firma* καθώς αρνούμαστε την αυθεντικότητα του εδαφίου»,[284] ενώ ο Ισπανός Ιησουίτης J. M. Bover στην κριτική έκδοση της ΚΔ που εξέδωσε όχι μόνο δεν τύπωσε στο ελληνικό κείμενο τις νόθες λέξεις αλλά δεν τις ανέφερε ούτε καν στον κριτικό μηχανισμό (apparatus criticus) της έκδοσης.[285] Πριν τον Bover, το *Κόμμα* είχε ήδη απορριφθεί από τις κριτικές εκδόσεις των ρωμαιοκαθολικών λογίων H. J. Vogels (1920)[286] και A. Merk (1933).[287] Η *Westminster Version* (1931),[288] ενώ αρχικά ανέφερε στην υποσημείωση ότι «μέχρι να αναλάβει περαιτέρω δράση η Αγία Έδρα δεν έχουν τη δυνατότητα οι Καθολικοί εκδότες να απαλείψουν τα λόγια αυτά από εκδόσεις που γίνονται προς χρήση των πιστών», η μονότομη

---

[282] Βλέπε H. Denzinger, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, [10]1908, σσ. 784, 785. Οι υπερασπιστές του *Κόμματος* πρόβαλαν τις αποφάσεις αυτής της συνόδου για να υποστηρίξουν ότι ήταν αναθεματισμένος από την Εκκλησία οποιοσδήποτε διαφωνούσε με τη *Βουλγάτα* η οποία εκείνη την περίοδο το περιλάμβανε. Εντούτοις, η επιχειρηματολογία που ανασκευάζει αυτή την πρόφαση υπήρξε καταλυτική. (Βλέπε Klauck (1991) σ. 310· Ch. Butler, *Horae Biblicae*, London: J. White, 1807, σσ. 267-269· Orme (1867) σσ. 91, 92.)

[283] Αυτή η έκδοση της *Βουλγάτας* του Ιερώνυμου σώζεται στον Φουλντινό Κώδικα (Fuldensis, περ. 541-546) και στον Αμιατινό Κώδικα (Amiatinus, πριν το 716). Στην επεξεργασμένη *Βουλγάτα* του Ιερώνυμου, η οποία ήταν το πρώτο βιβλίο που εκτύπωσε το 1455 ο Ι. Γουτεμβέργιος για τη δημόσια ανάγνωση στους ναούς και τα μοναστήρια, περιλήφθηκε το *Κόμμα* μέσα στο ιωάννειο κείμενο. (Ιστότοπος της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, "British Library, Early Printed Bibles - in Latin 1454 onwards". <http://www.bl.uk/reshelp/findhelprestype/prbooks/earprintbib/earlyprintedbiblesinlatin/earlyprintedbibleslatin.html>, <http://molcat1.bl.uk/treasures/gutenberg/pagemax.asp?page=308r&strCopy=G&vol=2>, ανακτήθηκαν 2 Μαρτίου 2012.)

[284] Teófilo Ayuso Marazuela, "Nuevo estudio el 'Comma Ioanneum': Acompañado de la edición crítica del Capítulo V de la primera Epístola de San Juan I", στο *Biblica*, Madrid, 1947:28 (σσ. 83-112, 216-235), 1948:29 (σσ. 52-76). Το παράθεμα όπως παρατίθεται από Metzger (1963) σ. 135. Επίσης, βλέπε Bruce M. Metzger, "Recent Spanish contributions to the textual criticism of the New Testament", *Journal of Biblical Literature*, The Society of Biblical Literature, τόμ. 66, αρ. 4, Δεκ. 1947, σσ. 401-442.

[285] José María Bover, *Novi Testamenti Biblia graeca et latina*, Madrid: Instituto "Francisco Suárez" de Teología, [4]1959/[1]1943, σ. 709. Τον όρο *apparatus criticus* ο Ν. Δαμαλάς τον αποδίδει «κριτική παρασκευή» ενώ ο Π. Κουτλεμάνης «κριτικό υπόμνημα». (Δαμαλάς (1876) 709 · Κουτλεμάνης (2001) 213)

[286] Heinrich Joseph Vogels, *Novum testamentum graece. Textum recensuit, apparatum criticum ex editionibus et codicibus manuscriptis collectum addidit*, Düsseldorf: L. Schwann, [1]1920.

[287] Augustin Merk, *Novum Testamentum graece et latine*, Romae: Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, [1]1933. Όσον αφορά στις νεότερες κριτικές εκδόσεις του κειμένου της ΚΔ, βλέπε J. N. Birdsall, "The recent history of New Testament textual criticism (from WESTCOTT and HORT, 1881, to the present)", στο H. Temporini & W.Haase (επιμ.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Teil 2 Bd 26/1, Walter de Gruyter, 1992, σσ. 99-197.

[288] J. Dean, W. S. Reilly, C. Lattey, J. Keating (επιμ.), *The Westminster Version of the Sacred Scriptures: The New Testament Volume IV The Epistle to the Hebrews, The Pastoral and Catholic Epistles, The Apocalypse of St. John*, London: Longmans, Green and Co., [1]1931/[2]1938 (revised ed.).

έκδοση του 1947 παρέλειψε το *Κόμμα* και ο εκδότης της C. Lattey παρέπεμψε στο ελληνικό κείμενο του Merk.

Εκ των πραγμάτων καθίσταται σαφές ότι για την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία το ζήτημα τής μη αυθεντικότητας του *Κόμματος* θεωρείται πλέον ότι έχει λήξει καθώς η Ρώμη επέτρεψε την έκδοση εκκλησιαστικών μεταφράσεων της ΚΔ από τα Ελληνικά αντί των Λατινικών και ως εκ τούτου νεότερες καθολικές μεταφράσεις, όπως η *New American Bible* (¹1970) και η *The Jerusalem Bible* (¹1966· *La Bible de Jerusalem*, ¹1956)[289] οι οποίες είναι εγκεκριμένες για λειτουργική χρήση, παραλείπουν το *Κόμμα*. Η ίδια ρωμαιοκαθολική εγκυκλοπαίδεια δηλώνει ότι «κανένας πλέον λόγιος δεν δέχεται την αυθεντικότητά του» και συμπληρώνει ο Brown ότι «όλη η νεότερη ρωμαιοκαθολική λόγια εξέταση αναγνώρισε ότι το Κόμμα δεν είναι ούτε γνήσιο ούτε αυθεντικό».[290] Πέραν τούτου, συμπληρώνει, το *Κόμμα* αποτελεί σαφή μαρτυρία τού ότι η πίστη της Εκκλησίας του 5ου αιώνα ήταν καθ' ολοκληρίαν τριαδιστική.[291]

Συνοψίζοντας, είναι ιδιαίτερα διευκρινιστικά τα σχόλια των Kurt και Barbara Aland αναφορικά με το «περιβόητο "Κόμμα Ιωάννου"»: «Για τον καθένα που έχει διαβάσει ως αυτό το σημείο, μια ματιά στις πληροφορίες του κριτικού μηχανισμού του Nestle-Aland[26] (το οποίο είναι εκτενέστατο για αυτή την περικοπή) καθιστά περιττό κάθε πρόσθετο σχόλιο που θα έκανε φανερή τη δευτερεύουσα φύση αυτής της προσθήκης και την απιθανότητα οποιασδήποτε σχέσης της με την αρχική μορφή του κειμένου της Α΄ Ιωάννη. Αφθονούν αρκετές άλλες περιπτώσεις κειμενικών παραλλαγών οι οποίες σημειώνονται στις σύγχρονες μεταφράσεις και οι οποίες αξίζουν μεγαλύτερης διερεύνησης. Πολλές αναφέρονται, για παράδειγμα, στην Αναθεωρημένη Στερεότυπη Μετάφραση [Revised Standard Version]. Είναι ατυχέστατο ότι οι πιο πρόσφατες εκδόσεις παγίωσαν την εισαγωγική στερεότυπη διατύπωση στη μορφή "Άλλες αρχαίες αυθεντίες αναγράφουν". Δεδομένου ότι μιλώντας αυστηρά αυτή η στερεότυπη διατύπωση μπορεί να είναι αρκετά ακριβής, επειδή ακόμη και το πιο πρόσφατο χειρόγραφο του Πλειονοτικού κειμένου, δηλ., του Βυζαντινού Αυτοκρατορικού κειμένου, του οποίου η συγγραφή του ανάγεται στον δέκατο έκτο αιώνα, είναι δυνατόν να προσδιορίζεται ως "αρχαία αυθεντία" από την προοπτική του εικοστού αιώνα. Εντούτοις

[289] Μάλιστα στην υποσημείωση του εδ. 7 η *The Jerusalem Bible* αναφέρει ότι οι λέξεις του *Κόμματος* δεν περιέχονται «σε κανένα από τα παλαιότερα ελληνικά χειρόγραφα, σε καμία από τις παλαιότερες μεταφράσεις και σε κανένα από τα καλύτερα χειρόγραφα της ίδιας της Βουλγάτας» αλλά είναι «πιθανότατα μια ερμηνευτική προσθήκη η οποία παρεισέφρησε στο κείμενο». (Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, σ. 419, υποσημ. d)

[290] Brown (1982) 781. Η δογματική σημασία που αποδιδόταν άλλοτε στο *Κόμμα* έχει πάψει πλέον να υφίσταται. (Schnackenburg (1984) 46)

[291] Ο Ehrman αναφέρει σχετικά: «Είναι ένα μυστήριο χωρίο, αλλά είναι κατηγορηματική η υποστήριξη που παρέχει στις παραδοσιακές διδασκαλίες της εκκλησίας περί του "τριαδικού Θεού που είναι ένας". Χωρίς αυτό το εδάφιο, το δόγμα της Τριάδας θα πρέπει να συναχθεί από τον συνδυασμό μιας σειράς χωρίων που να δείχνουν ότι ο Χριστός είναι Θεός, όπως είναι και το Πνεύμα και ο Πατέρας, και ότι υπάρχει, παρ' όλα αυτά, μόνο ένας Θεός. Αντίθετα, αυτό το χωρίο δηλώνει το δόγμα άμεσα και συνοπτικά». (Ehrman (2005) 81) Σύμφωνα με τον A. Jülicher, το *Κόμμα* αποτελεί παρεμβολή που «αποσκοπούσε στην υποστήριξη του δόγματος της Τριάδας», μάλιστα δε στην «εξαπάτηση» των αναγνωστών. (*An introduction to the New Testament*, G. P. Putnam's Sons: London, 1904, σ. 598)

μια τέτοια ισοπεδωτική αναπαράσταση της χειρογραφικής παράδοσης (μολονότι είναι σίγουρα αντίθετη στις προθέσεις των υπευθύνων για τη νέα έκδοση της Αναθεωρημένης Στερεότυπης Μετάφρασης) δίνει την εντύπωση στους αναγνώστες που δεν είναι ειδικοί στην κειμενική κριτική ότι οι ποικίλες γραφές που αναφέρονται στις υποσημειώσεις είναι ίσης αξίας με εκείνες που βρίσκονται στο κείμενο—κάτι εντελώς εσφαλμένο και ύπουλο!»[292] Είναι σαφές ότι οι εξωτερικές αποδείξεις κατά του *Κόμματος* «δεν θα μπορούσαν να είναι ισχυρότερες».[293]

Οι ελάχιστες σύγχρονες φωνές που υποστηρίζουν την αυθεντικότητα του επίμαχου αποσπάσματος χαρακτηρίζονται πλέον ως «αναχρονιστικές»,[294] καθώς επαναφέρουν επιχειρήματα που έχουν προ καιρού και επανειλημμένα καταρριφθεί.[295] Η αυθεντικότητα του *Κόμματος*—πέρα από την αξιοποίησή του από την Ανατολική Εκκλησία στη δογματική απολογητική κατά τη νεότερη εποχή—υποστηρίζεται συνήθως μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο υπεράσπισης των κειμενικών ιδιαιτεροτήτων του Παραδεδεγμένου Κειμένου (Textus Receptus),[296] το οποίο παγιώθηκε στην Ευρώπη μετά την εμφάνιση της τυπογραφίας στην εκκλησιαστική (λειτουργική) χρήση.[297] Εντούτοις, πρέπει να γίνει σαφές ότι μολονότι οι λέξεις του *Κόμματος* "βρίσκονται στο Παραδεδεγμένο Κείμενο, αυτές δεν αποτελούν εγγενές τμήμα της παράδοσης του βυζαντινού κειμένου".[298] Η παραμονή του *Κόμματος* μέσα στο ιωάννειο κείμενο της ελληνικής ΚΔ αποτελεί κατάφωρη υποτίμηση της χειρογραφικής παράδοσης από τις απαρχές της χριστιανικής εκκλησίας μέχρι και τον 16ο αιώνα και, συνεπώς, σαφή

---

[292] Aland Kurt & Barbara (1995) 311.

[293] Plummer (1887) 208.

[294] Ο Metzger (Metzger & Ehrman (2005) 182) κάνει αυτή την αναφορά συγκεκριμένα για το έργο του E. F. Hills, *The King James Version defended! A Christian view of the New Testament manuscripts* (Des Moines, IA, 1956).

[295] Όσον αφορά στην αγγλική βιβλιογραφία, άξιο λόγου είναι το έργο του M. Maynard, *A history of the debate over 1 John 5:7-8: A tracing of the longevity of the Comma Johanneum, with evaluations of arguments against its authenticity*, Tempe, AZ: Comma Publications, 1995. Τον αντιεπιστημονικό τρόπο με τον οποίο εξετάζει το θέμα ο Maynard ανέλυσε στη βιβλιοκριτική του έργου ο Doug Kutilek (*As I See It*, τόμ. 3.10, Οκτ. 2000).

[296] Καραβιδόπουλος (2009) 76, 77. Το Παραδεδεγμένο Κείμενο (λατ. *Textus Receptus*, «Κοινὴ Ἔκδοσις» κατά τον Β. Αντωνιάδη στον πρόλογο της ΚΔ του) προέκυψε από ορισμένα μεταγενέστερα χειρόγραφα του Βυζαντινού τύπου κειμένου ή, αλλιώς, Πλειονοτικού Κειμένου (αγγλ. Majority Text) της ΚΔ—δεν πρόκειται για δύο ισοδύναμους όρους όπως διευκρίνησε πρώτος ο F. H. A. Scrivener, καθώς το Παραδεδεγμένο Κείμενο αποτελεί υποσύνολο του Βυζαντινού τύπου, και μάλιστα όχι αντιπροσωπευτικό ως προς την ποιότητα. Τα χειρόγραφα του ύστερου Βυζαντινού τύπου διαφοροποιούνται από τα χειρόγραφα του πρώιμου Βυζαντινού τύπου (ο οποίος προσεγγίζει τον Αλεξανδρινό) σε περίπου 3.000 σημεία του κειμένου της ΚΔ. (Comfort (2005) 97-99· Καραβιδόπουλος (2000) 116, 117) Πρβλ. Metzger-Ehrman (2005, *σσ.* 218, 219), όπου αναφέρεται ότι «μικρές αλλά στεντόρειες ομάδες κριτικών» προασπίζονται την προτίμηση τους υπέρ του "πλειονοτικού κειμένου". Για μια σύγχρονη θέση που υποστηρίζει την «υπεροχή της εκκλησιαστικής παραδόσεως» και του κειμένου της παρά τη θεμελιώδη αντίφαση με τις αρχές της κριτικής του κειμένου, βλέπε Κουτλεμάνη (2001) σσ. 96-98.

[297] Το χάσμα μεταξύ χειρόγραφης παράδοσης και έντυπων εκδόσεων της ΚΔ παρατήρησε και ο Νικόδημος ο Αγιορείτης καθώς το *Κόμμα*, ενώ δεν περιέχεται στα χειρόγραφα των εκκλησιαστικών συγγραφέων, «βρίσκεται δε εις όλα σχεδόν τα τετυπωμένα βιβλία τα παρέχοντα τας Καθολικάς επιστολάς». (Νικόδημος ο Αγιορείτης (1806) 287)

[298] D. A. Carson, *The King James Version debate: A plea for realism*, Grand Rapids/ Michigan: Baker Book House, [18]2005, *σ.* 59.
Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 2.

παραποίηση του ιερού κειμένου, με άλλα λόγια αποτελεί «εναντίωση στην αλήθεια τέτοια που δεν νοείται για έναν χριστιανό».[299]

Όσον αφορά στις βιβλικές μεταφράσεις, έχει επικρατήσει διεθνώς επί έναν και πλέον αιώνα η ουσιαστικά πλήρης αφαίρεση του *Κόμματος* από το ιωάννειο κείμενο.[300] Το 1977, με τη συμμετοχή και του Δ. Κωνσταντέλου και τις ευλογίες του οικουμενικού πατριάρχη ΚΠόλεως Δημήτριου (Παπαδόπουλου), τέθηκε σε κυκλοφορία μια επεκταμένη έκδοση της *The New Oxford Annotated Bible, with the Apocrypha*, η οποία «για πρώτη φορά μετά τη Μεταρρύθμιση» ήταν «η πρώτη πραγματικά οικουμενική» αγγλική έκδοση της Αγίας Γραφής και η οποία «είχε τις ευλογίες των ηγετών της Προτεσταντικής, της Ρωμαιοκαθολικής και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ομοίως».[301] Αυτή η μετάφραση, καθώς στηρίζεται στο ελληνικό κείμενο της ΚΔ των Ενωμένων Βιβλικών Εταιριών, δεν περιλαμβάνει το *Κόμμα*. Στην Ελλάδα υπήρξε έκδηλος ο δισταγμός των εκδοτών και των μεταφραστών να συμμορφωθούν με τα επί μακρόν πορίσματα της βιβλικής έρευνας, καθώς η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έχει τοποθετηθεί *expressis verbis* επί του θέματος—ανεπίσημα τηρεί σαφώς αρνητική στάση για την αφαίρεση του Κόμματος από το κείμενο της ΚΔ.[302] Ακόμη και στην

---

[299] Lücke (1837) 268.

[300] Ο Ed. Bauman αναφέρει τα εξής: «Είναι το μοναδικό εδάφιο της Καινής Διαθήκης το οποίο έναν εντελώς νόθο και το οποίο παραλείπεται πλέον από κάθε καλό [ενν. βιβλικό] κείμενο». (*An introduction to the New Testament*, Philadelphia: The Westminster Press, 1961, σ. 167) Στα Αγγλικά το παραλείπουν, για παράδειγμα, οι ρωμαιοκαθολικές *The Jerusalem Bible* και *The New American Bible*, η *The Living Bible*, η *God's Word Translation*, η *The American Standard Version of the Holy Bible*, η προτεσταντική *Today's English Version*, η *New International Version*, η *English Revised Version*, η *World English Bible*, η *Holy Bible: Weymouth New Testament*, η *The New Oxford Annotated Bible*, η *The Complete Bible: An American Translation*, η *The Centenary Translation* της H. B. Montgomery, η *The New Testament in Modern English* του J. B. Phillips, η *Revised Standard Version*, η *New English Bible*, η *The Holy Scriptures: A New Translation from the Original Languages* του J. N. Darby, η *New American Standard*, η *The New Translation: A New Translation* του J. Moffatt, η *Emphasized Bible* του J. Rotherham, η *The Authentic New Testament* του H. Schonfield, η *The Documents of the New Testament* του G. Wade, η *The New Testament Letters: Prefaced and paraphrased* του J. W. C. Wand, η *Καινη Διαθήκη-The New Testament* του A. Kneeland, η *The Common English Version*, η *The Holy Bible in Modern English* του F. Fenton, η *The New Testament: translated from the Greek text of Tischendorf* του G. Noyes, η *A Literal Translation of the Vatican Manuscripts* του H. Heinfetter, η *The Eastern/Greek Orthodox Bible* (με την υποσημείωση ότι «αυτή η φράση είναι σχεδόν βέβαιο ότι αποτελεί παρεμβολή»), κ.ά.

[301] B. M. Metzger, "The Revised Standard Version", *The Duke Divinity School Review*, Άνοιξη 1979, τόμ. 44, αρ. 2, σσ. 77-79.

[302] Ο Φ. Ιερείδης αναφέρει επ' αυτού: «Η Ορθόδοξος Εκκλησία, καίτοι εις τον Απόστολον (τη Ε΄ της ΛΕ΄ εβδ.) αναγινώσκει και το χωρίον τούτο, δεν έχει αποφανθή μέχρι τούδε επίσημον γνώμην επί του προκειμένου, ειμή μόνον η Μεγάλη Εκκλησία, ήτις δια της ιεράς αυτής Συνόδου (όρα πρόλογον εκδ. ΚΔ. Κ)Πόλεως) ηρνήθη να επικυρώση την απόφασιν της επιτροπής προς έκδοσιν της ΚΔ. περί εξοβελίσεως του περί των τριών εν ουρανώ μαρτύρων χωρίου. Η αρνητική αύτη όμως απόφασις, από πρακτικής πάντως απόψεως ειλημμένη, ουδόλως έχει καθολικόν κύρος και αφίησι το δικαίωμα και την ελευθερίαν εις τους Ορθοδόξους επιστήμονας ελευθέρως να ποιώνται τας ερεύνας αυτών». (Ιερείδης (1927) 236)
Νεοελληνικές μεταφράσεις της ΚΔ που αφαίρεσαν εντελώς το *Κόμμα* είναι η *Νεοελληνική Δημοτική Μετάφραση* (συλλογικό έργο των καθηγητών Σ. Αγουρίδη, Π. Βασιλειάδη, Ι. Γαλάνη, Γ. Γαλίτη, Ι. Καραβιδόπουλου και Β. Στογιάννου, Αθήνα: Βιβλική Εταιρία, [1]1985), η *Καινή Διαθήκη, Μεταγλώττιση* του Σπ. Καραλή (Αθήνα: Βίβλος, [1]1991) και η *Μετάφραση Νέου Κόσμου* (Νέα Υόρκη/Αθήνα: Βιβλική & Φυλλαδική Εταιρία Σκοπιά, 2008/[1]1993).

πρόσφατη ιστορία, χαρακτηριστική είναι η απόπειρα των καθηγητών της Θεολογίας το 1985 να μεταφράσουν την ΚΔ στη νεοελληνική δημοτική γλώσσα με βάση το κριτικό κείμενο των Nestle-Aland—και συνεπώς χωρίς το *Ιωάννειο κόμμα.*[303] Η προσπάθεια αυτή «συνάντησε λυσσαλέες αντιδράσεις»[304] και έγινε «στόχος δριμύτατης κριτικής».[305] Στην έκδοσή της η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος απάντησε με την έκδοση καταδικαστικής εγκυκλίου και έτσι εξανάγκασε ουσιαστικά τους καθηγητές να αναθεωρήσουν την αρχική μετάφραση με βάση πλέον το Εκκλησιαστικό Κείμενο της ΚΔ.[306] Ως αποτέλεσμα, εκτός από τις κριτικές εκδόσεις του κειμένου της ΚΔ, οι μόνες μεταφράσεις της ΚΔ στη Δημοτική που δεν περιέχουν το *Κόμμα* είναι δύο μη Ορθόδοξες: η *Μετάφραση Νέου Κόσμου* (2008 [αναθ.]/^{1}1993) έκδοσης των Μαρτύρων του Ιεχωβά[307] και η *Μεταγλώττιση* του Σπ. Καραλή (^{3}2009/ ^{1}1991), μέλους της

Για μια ενδεικτική παράθεση νεοελληνικών μεταφράσεων, αποδόσεων και ερμηνευτικών αποδόσεων της ιωάννειας περικοπής βλέπε το Παράρτημα Α.

303 Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 13.

304 Π. Β. Βασιλειάδης, *Η Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1992, σ. 26.

305 Ο καθηγητής αναφέρει πιο συγκεκριμένα: «Οι μεταφραστές του 1985 προτίμησαν αρχικά το κριτικό κείμενο. Αυτό όμως υπήρξε ο στόχος δριμύτατης κριτικής και ίσως δικαιολογημένης κριτικής. Η επιστημονική γνώση πρέπει να συμπορεύεται με τις ποιμαντικές ανάγκες και τις ιδιαιτερότητ[ε]ς κάθε χώρας». (Καραβιδόπουλος (2000) 119) Η απολογητική παραδοχή περί «δικαιολογημένης» κριτικής στη γενική αναφορά περί "ποιμαντικών αναγκών" αποτελεί προφανώς μια περαιτέρω ένδειξη της μεταφραστικής υπαναχώρησης που απαιτήθηκε (το ζήτημα του *Κόμματος* έπαιξε προφανώς κύριο λόγο όπως φάνηκε από την εξέλιξη των πραγμάτων) για να αποκλιμακωθεί η ένταση που προέκυψε στις σχέσεις της επιστημονικής κοινότητας με την εκκλησιαστική ιεραρχία. Βλέπε, επίσης, Σ. Αγουρίδη, Γ. Γαλίτη, Ι. Καραβιδόπουλου, Ι. Γαλάνη και Π. Βασιλειάδη, *Η νέα μετάφραση της Καινής Διαθήκης στη νεοελληνική γλώσσα*, Θεσσαλονίκη, 1986.

306 Η πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε το 1985, η δεύτερη αναθεωρημένη το 1989. «Η ιερά σύνοδος με την υπ' αρίθμ. 2408/7-5-1985 εγκύκλιό της κατεδίκασε την μετάφραση αυτή της Καινής Διαθήκης». («Υπό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας Ελλάδος κρίνεται ως απαράδεκτος η μετάφρασις της 'Κ. Διαθήκης'», *Ορθόδοξος Τύπος*, αρ. φύλλ. 683, 31 Ιανουαρίου 1986, Πανελλήνιος Ορθόδοξος Ένωσις, στο οποίο περιέχονται αναλυτικά οι λόγοι της απόρριψης της μετάφρασης από μέρους της Εκκλησίας.) Για περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές, βλέπε Καραβιδόπουλο (2000) σσ. 108-111 και Π. Β. Βασιλειάδη, *Η Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1992, σσ. 26, 73-76. Τον ακόμη και σήμερα ενδιαφέροντα προβληματισμό του για το ζήτημα της μετάφρασης της ΚΔ στη νεοελληνική δημοτική γλώσσα είχε αναπτύξει ήδη πριν από μισό περίπου αιώνα ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και τον ολοκλήρωνε με το εξής ερώτημα: «Δε θ' αποδώση η Ελλάδα του εικοστού αιώνα στους πολίτες της, στα παιδιά της, τη γλωσσική αρμονία;» («Η Νέα Διαθήκη και ο πρώτος δημοτικισμός», *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ Ινστιτούτον Νεοελληνικών Σπουδών, 1963 (πρώτη δημοσίευση το 1937), σσ. 5:328-365) Παρόμοια, με μια πιο εκκλησιοκεντρική τοποθέτηση, αναφέρει ο Γ. Μεταλληνός: «Το αίτημα προς δημιουργίαν ενιαίας Μεταφράσεως της Α[γίας] Γ[ραφής] εις την νεοελληνικήν υπό αυστηράς επιστημονικάς και ορθοδόξους προϋποθέσεις και υπό την ευλογίαν και έγκρισιν της Εκκλησίας εξακολουθεί και σήμερον έτι να ισχύη». (Μεταλληνός (2004) 288, 289)

307 Οι «Χριστιανικές Γραφές» (ΚΔ) της *Μετάφρασης Νέου Κόσμου* (*ΜΝΚ*) κυκλοφόρησαν στα Αγγλικά το 1950 (ολόκληρη η Αγία Γραφή μαζί με τις «Εβραϊκές Γραφές» (ΠΔ) το 1960) και στα Ελληνικά το 1993 (ολόκληρη το 1997). Για μια συγκριτική μελέτη των σημαντικότερων σύγχρονων αγγλικών μεταφράσεων, συμπεριλαμβανομένης και της *ΜΝΚ*, ως προς την ακρίβεια και την προκατάληψη στη μετάφραση της ΚΔ, βλέπε J. D. BeDuhn, *Truth in translation: Accuracy and bias in English translations of the New Testament*, Lanham, New York, Oxford: University Press of America, 2003. Η τρέχουσα αναθεωρημένη έκδοση (στα Αγγλικά το 1984, στα Ελληνικά το 2008) είναι διαθέσιμη επίσημα στον ιστότοπο: <http://www.watchtower.org/g/bible/index.htm> και <http://download.jw.org/files/media_bible/bi12_G.pdf> (ανακτήθηκαν 11 Ιουλίου 2012).

Εκκλησίας της Πεντηκοστής.[308] Παρατηρείται, λοιπόν, το φαινόμενο ότι ενώ το *Κόμμα* εισήλθε, παγιώθηκε αλλά και τελικά απομακρύνθηκε από το βιβλικό κείμενο στη λατινική Δύση, η ελληνική Ανατολή είναι πεισματικά απρόθυμη να αφαιρέσει αυτό το κατά πολύ μεταγενέστερο «δάνειο» μέσα από τα αντίτυπα της ΚΔ της.

[308] Η τρέχουσα Γ΄ έκδοση έγινε διαθέσιμη από τον Καραλή στον ιστότοπο: <http://metaglottisis.blogspot.com/> (ανακτήθηκε 11 Ιουλίου 2012).

3.
Γνησιότητα και αυθεντικότητα: Εσωτερικές μαρτυρίες

Οι *εσωτερικές* μαρτυρίες όσον αφορά στη γνησιότητα του *Κόμματος* περιλαμβάνουν τεκμήρια που παρέχονται από το ιωάννειο κείμενο καθαυτό, όπως είναι η δογματική δυναμική της περικοπής και η σχέση της με τα συμφραζόμενά της και την επιχειρηματολογία του συγγραφέα. Βέβαια, ο ρόλος της "εσωτερικής εξηγητικής κριτικής» είναι απλώς επικουρικός καθώς η εξωτερική, ιστορική κριτική του κειμένου αποτελεί καταπέλτη για την αυθεντικότητα της επίμαχης φράσης.[309] Ορθά σημειώθηκε πως «όπου αι εξωτερικαί μαρτυρίαι είναι άφθονοι, αρμονικαί και πειστικαί, αι εσωτερικαί μαρτυρίαι, δεν έχουσι μεγάλην βαρύτητα».[310] Στην πραγματικότητα, οι εσωτερικές μαρτυρίες καθαυτές μπορούν να καθορίσουν τι *δεν* έγραψε ο συγγραφέας, όχι όμως το αντίθετο—δεν μπορούν δηλαδή μόνες τους να αποδείξουν ότι ένα χωρίο είναι γνήσιο.

3.1 Τροποποίηση κατά τη μεταβίβαση

Αν υποθέσουμε ότι η επίμαχη φράση είναι αυθεντική, δεν μπορεί να βρεθεί κάποιος ικανοποιητικός λόγος που να εξηγεί την παράλειψή της είτε εσκεμμένα είτε κατά λάθος από τους αντιγραφείς εκατοντάδων ελληνικών χειρογράφων καθώς επίσης και από τους μεταφραστές των αρχαίων μεταφράσεων της ΚΔ.[311] Θα ήταν αδιανόητο να ανεχτεί η Εκκλησία να εκλείψει από το ιερό κείμενο της Αγίας Γραφής "ένα τοσούτον σημαντικό χωρίο, το οποίον περιείχε μίαν σύντομον και δυνατήν τριαδικήν ομολογίαν πίστεως".[312] Η ιστορία της ανάπτυξης του τριαδικού δόγματος δεν υποστηρίζει την υπόθεση της απάλειψης της φράσης

[309] Lücke (1837) 269.

[310] Plummer (1887) 209-212· Ιερείδης (1927) 306, 307.

[311] Metzger (2002) 648, 649.

[312] Φούντας (2002) 127· Ebrard (1860) 327.

κατά την πρώιμη φάση της μεταβίβασης του κειμένου.[313] Μάλλον, η πορεία των πραγμάτων ήταν η αντίστροφη καθώς υπάρχουν αρκετοί λόγοι που μπορούν να εξηγήσουν το γιατί έγιναν τέτοιου είδους αλλοιώσεις στο βιβλικό κείμενο—μεταξύ άλλων και οι θεολογικές «βελτιώσεις».[314] Το *Ιωάννειο κόμμα* έχει περιγραφεί ως «η πιο προφανής περίπτωση αλλοίωσης με θεολογικά κίνητρα σε όλη τη χειρογραφική παράδοση της Καινής Διαθήκης».[315] Τέτοιου είδους παραφθορές του καινοδιαθηκικού κειμένου υποδηλώνουν μάλλον ότι υπήρξε απόπειρα «επιβολής μιας νέας ιδέας πάνω στο πρωτότυπο κείμενο».[316]

3.2 Εσωτερική και νοηματική συμφωνία

Η εσωτερική εξηγητική κριτική συμφωνεί πλήρως με τα αποτελέσματα της εξωτερικής ιστορικοκριτικής.[317] Σύμφωνα με τον B. A. Brooke, «το ύφος και η έλλειψη ομοιομορφίας ως προς τα συμφραζόμενα θα ήταν αρκετά για να το καταδικάσουν, ακόμη και αν υπήρχε επαρκής υποστήριξη από αξιόπιστες αυθεντίες υπέρ του χωρίου».[318] Προσθέτει, επίσης, ότι «χωρίς αυτό [ενν. το *Κόμμα Ιωάννου*] το κείμενο ρέει ομαλά» καθώς δίνεται πρώτα η τριπλή μαρτυρία που ικανοποιεί τις απαιτήσεις του νόμου και κατόπιν—μετά τη μαρτυρία που είναι νομικά έγκυρη μεταξύ των ανθρώπων—δίνεται η μαρτυρία του Θεού «που είναι πολύ ισχυρότερη» (εδ. 9), μολονότι δεν υπάρχει ερμηνευτική ομοφωνία για αυτή τη μαρτυρία. Παρά τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί περί "συντακτικής ανωμαλίας",[319] γεγονός παραμένει ότι οι "ουράνιοι μάρτυρες" καταστρέφουν τη φυσική σειρά του κειμένου.[320] Παρόμοια, ο Ι. Φούντας ομολογεί ότι "η τριαδική ομολογία της περικοπής του «κόμματος» κείται εκτός του νοήματος του όλου τμήματος".[321] Επιπλέον, η αναφορά στον προσωποποιημένο Λόγο και μάλιστα σε παράθεση με τον Πατέρα (αντί έστω με τον «Θεό») είναι εντελώς ξένη προς το ύφος της Επιστολής, ακόμη δε και του Ευαγγελίου στο οποίο η

---

[313] Πρβλ. Lapide & Moltmann (2002) σ. 39. Σημαντική είναι η συνεισφορά στο ζήτημα αυτό του έργου του R. P. C. Hanson, *The search for the Christian doctrine of God: the Arian controversy 318-381* (London-New York: T & T Clark, 2005/[1]1988).

[314] Comfort (2005) 99.

[315] Ehrman (1993) 45.

[316] Buzzard & Hunting (1998) 303.

[317] Βλέπε Lücke (1837) σσ. 269-271. Ο Ιερείδης κάνει μια σαφή και κατανοητή παρουσίαση έξι βασικών εσωτερικών μαρτυριών που φανερώνουν ότι το *Κόμμα* δεν ανήκει στο ιωάννειο κείμενο. (1927, σσ. 307-309· επίσης, Plummer (1887) 210, 211.)

[318] Brooke (1912) 154-165· Lücke (1837) 267.

[319] *ΘΗΕ* (1965) 7:762, 763.

[320] Όπως παρατήρησε ο Ι. Νεύτων: «Έτσι [δηλ. χωρίς την προσθήκη του *Κόμματος*] το νόημα είναι απλό και φυσικό και το επιχείρημα πλήρες και ισχυρό· αν όμως εισάγεις τη μαρτυρία των "Τριών στον Ουρανό" το διακόπτεις και το καταστρέφεις». (Newton (1841) 60) Επίσης, *ABD* 3:883· Ιερείδης (1927) σσ. 307, 308.

[321] Φούντας (2002) σ. 127, υποσημ. 89.

χρήση του περιορίζεται μόνο στον Πρόλογο.[322] Παρόμοιο είναι το πρόβλημα και με τη φράση «άγιο Πνεύμα», το οποίο επιπρόσθετα φέρεται ως μάρτυρας στη γη αλλά και στον ουρανό[323]—μια ιδέα ξένη προς την ιωάννεια εικόνα κατά την οποία το Πνεύμα, ο Παράκλητος, δίνει μαρτυρία στη γη και εντός του χριστιανού. Στην παλαιότερη μορφή στην οποία εμφανίζονται οι λέξεις στα Ελληνικά, η απουσία άρθρων και συνδέσμων, όπου αυτά θα απαιτούνταν κανονικά στα Ελληνικά, προδίδει εμφανώς την προέλευσή τους από τα Λατινικά.[324] Επιπλέον, η τοποθέτησή της επίμαχης φράσης μετά το εδάφιο 8 όπως συμβαίνει σε ορισμένα λατινικά χειρόγραφα αποτελεί μαρτυρία ότι η γένεση του τριαδιστικού σχολίου οφείλεται σε αρχικό ερμηνευτικό σχόλιο.[325]

Πουθενά στην ΚΔ δεν υπάρχει κάποια τόσο εξεζητημένη τριαδολογική δήλωση όσο στο *Κόμμα*, όπου δεν αναφέρονται μόνο τρεις ουράνιες οντότητες (όπως στο εδ. Ματ 28:19) αλλά επίσης ότι αυτές είναι ένα. Και ενώ μια τέτοια δήλωση της ενότητας μεταξύ των τριών θεϊκών μορφών θα ήταν επωφελής στις τριαδολογικές διενέξεις του 4^{ου} αιώνα, αυτή είναι παράταιρη στη συνάφεια του 1^{ου} αιώνα της ιωάννειας επιστολής όπου η πολλαπλότητα των μαρτύρων ήταν το ζητούμενο ώστε να ενισχυθεί η επιχειρηματολογία.[326]

---

[322] Brown (1982) 775, 776.

[323] Για αυτή και άλλες νοηματικές παραδοξότητες που προκύπτουν από τους έξι συνολικά μάρτυρες στον ουρανό και στη γη, βλέπε την παράθεση του Dodd από τον Adam Clarke (*The New Testament … with a commentary and critical notes*, New York, 1831, τόμ. 2, σ. 944 [επιπλέον, 945, 948-954]).

[324] O. Dobbin, *The codex Montfortianus: a collation of this celebrated ms. in the library of Trinity college, Dublin, throughout the Gospels and Acts, with the Greek text of Wetstein, and with certain mss. in the University of Oxford*, London: S. Bagster and Sons, 1854, σσ. 8, 9. O Dobbin (σ. 57) αναφέρει ότι ο Μοντφορτιανός Κώδικας αποτελεί «μεταγραφή μετ' αυθαιρέτων και φαντασιωδών παραλλαγών» του Κώδικα Λίνκολν της Οξφόρδης, στον οποίο δεν περιέχεται το *Κόμμα*. (Ιερείδης (1927) 301) Δημοσιεύτηκε επίσης από τον J. Barrett, στο *Evangelium secundum Matthaeum ex codice rescripto in bibliotheca collegii SS. Trinitatis iuxta Dublin: Cui adiungitur appendix collationem codicis Montfortiani complectens, Dublinii: Mercier*, 1801, Παράρτημα "Collatio codicis Montfortiani", σ. 28.

[325] Ιερείδης (1927) 308.

[326] Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο και πάλι ότι στο μη αμφισβητούμενο τμήμα της Α΄ Ιωάννη οι τρεις που δίνουν μαρτυρία «εἰς τὸ ἕν εἰσιν», δηλαδή βρίσκονται σε συμφωνία ή είναι ομόφωνοι, "idem confirmant", (βλέπε και την απόδοση του χωρίου 1Ιω 5:8 στη *ΜΠΚ*), αλλά αυτοί δεν "είναι ένας" μάρτυρας («ἕν εἰσιν»). Ο Έρασμος το περιέγραψε ως «ομοιομορφία μαρτυρίας», καθώς στο κείμενο δεν εννοείται "τίποτα περισσότερο από συμφωνία συναίνεσης". (J. Jortin, *The life of Erasmus*, London: Whiston & White, 1760, τόμ. 2, σσ. 101, 102) Παρόμοια, ο Φ. Ιερείδης αναφέρει ότι «ενταύθα απαιτείται ουχί ότι οι τρεις μάρτυρες δέον να είνε έν κατά την ουσίαν· τούτο θα υπετίμα την αξίαν της μαρτυρίας, αλλ' ότι οι τρεις δέον να συμφωνώσιν, όπερ θα υπερετίμα την αξίαν της μαρτυρίας» και συμπερασματικά ότι το *Κόμμα* «αποτελεί σαφή και λελαξευμένην μαρτυρίαν περί της αγίας Τριάδος» και συνεπώς είναι «υποβολιμαίον, και άρα νόθον». (Ιερείδης (1927) 309, 310) Η *ΜΠΚ* το αποδίδει «αυτοί οι τρεις δίνουν ομόφωνη μαρτυρία», ενώ η *The Eastern/Greek Orthodox Bible* «οι τρεις συμφωνούν ως ένας/ένα». Επίσης, M. M. Culy, *1, 2, 3 John: A handbook on the Greek text*, Waco, TX: Baylor University Press, 2004, σ. 128·

4.
Συμπεράσματα

Με βάση τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω, έγινε κατανοητό ότι η ιωάννεια περικοπή ερμηνεύθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της εκκλησιαστικής γραμματείας επί αιώνες χωρίς τη χρήση του *Κόμματος*. Το νόημα της Α΄ Επιστολής του Ιωάννη είναι πλήρες χωρίς να προϋποτίθεται ή να είναι αναγκαία η αναφορά στο *Κόμμα*.

Ως προς την κριτική του κειμένου της ΚΔ, τα στοιχεία που παρατέθηκαν μπορούν να συνοψισθούν ικανοποιητικά στο συμπέρασμα του B. Metzger ότι με βεβαιότητα «αυτές οι λέξεις είναι νόθες και δεν έχουν κανένα δικαίωμα να βρίσκονται στην Καινή Διαθήκη».[327] Σύμφωνα με τους όρους της κριτικής του κειμένου, πρόκειται για μια "δευτερογενή γραφή" που προέκυψε ως "εσκεμμένη αλλαγή" στο ιωάννειο κείμενο, η οποία φανερώνει μια συγκεκριμένη ερμηνευτική τάση η οποία δεν συνάδει με τα «θεολογικά ενδιαφέροντα του 1ου αι[ώνα]».[328] Το "παρέμβλητο εις το ιερόν κείμενον"[329] *Κόμμα* «εμφανίστηκε αρκετά μετά τον πρώτο αιώνα ως τριαδολογική ανάπτυξη βάσει του πρωτότυπου κειμένου της Α΄ Ιωάννη και προστέθηκε στα βιβλικά χειρόγραφα».[330] Κατ' ουσίαν, όμως, δεν μπορεί καν να γίνει τριαδολογικά ορθόδοξη χρήση της επίμαχης φράσης "ἕν εἶναι"—χωρίς να δοθούν πάραυτα πρόσθετες ανεπτυγμένες δογματικά διευκρινήσεις.[331] Πρόκειται για φράση που «εισήλθε στο κείμενο ως αλληγορική επεξήγηση των "τριών μαρτύρων" από κάποιον αντιγραφέα για να ενισχύσει την τριαδολογική διδασκαλία της λατινικής Εκκλησίας»,[332] ως μια «δογματική προέκταση»[333] πιθανώς «εξαιτίας της ανησυχίας για το ότι κανένα εδάφιο της ΚΔ δεν υποστηρίζει άμεσα το δόγμα της Τριάδας»[334] μάλλον παρά ως μια τυχαία παραφθορά

---

[327] Metzger (2002) 647. Οι λέξεις του *Κόμματος* «ξεκάθαρα δεν αποτελούν μέρος του πραγματικού κειμένου». (G. J. Wenham, J. A. Motyer, D. A. Carson & R. T. France (eds.), *New Bible Commentary 21st-century edition*, 42010/1994 (rev.), Illinois/Nottingham: Inter-Varsity Press, σ. 1408)

[328] Gooder (2011) 81, 82.

[329] Φούντας (2002) 127.

[330] Brown (1982) 776.

[331] Lücke (1837) 272.

[332] Παναγόπουλος (1995) 379. Στην αναφορά που κάνει ο Παναγόπουλος στα περιεχόμενα της Επιστολής του Ιωάννη, τοποθετεί το *Κόμμα* μέσα σε άγκιστρα.

[333] *ABD* 3:883. Περιγράφεται, επίσης, ως «κραυγαλέα δογματική προσθήκη». (Koester (2000) 18)

[334] T. Thatcher, "1 John", στο *The Expositor's Bible Commentary: Hebrews-Revelation* Revised ed., T. Longman III & D. Garland (g.eds.), Grand Rapids, MI: Zondervan, 2006, σσ. 13:494. Παρόμοια, Ehrman

του κειμένου κατά την πορεία της μεταβίβασής του. Θα πρέπει να ικανοποιείται η έρευνα «ουχί εν τω ό,τι απλώς συμφέρει, αλλ' εν τω τί εστι το αληθές».[335]

Ο υπερασπιστικός ζήλος υπέρ της γνησιότητάς του αποδείχτηκε, στην πραγματικότητα, «επιβλαβής όσον αφορά στην πρόσληψη του γραφικού δόγματος [ενν. της Τριάδας] που περιέχεται στο Σύμβολο Πίστης του Αθανασίου».[336] Η επί μακρόν άρνηση απόρριψης του *Κόμματος* αποτελεί σήμερα δείγμα για το ότι "ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός είναι δυνατόν να αποτελέσει απειλή για τις επιστήμες, τόσο για τις φιλολογικές πάνω στις οποίες στηρίζεται η ακαδημαϊκή βιβλική έρευνα, όσο και για τις φυσικές".[337] Για τους βιβλικούς ερευνητές οι παρέμβλητες αυτές λέξεις «προσφέρουν μια διδακτική απεικόνιση της διαμόρφωσης και εισαγωγής μιας γλώσσας μέσα στο αποστολικό κείμενο».[338] Η σαφής εφαρμογή των επιστημονικών αρχών της κριτικής του κειμένου δεν αφήνει το παραμικρό περιθώριο για την περίπτωση γνησιότητας ή/και αυθεντικότητας του *Ιωάννειου Κόμματος*.[339] Πράγματι, το *Κόμμα* «δεν θα έπρεπε ποτέ να είχε εισαχθεί στο ελληνικό κείμενο διόλου» καθώς τα λόγια του «δεν μπορεί να προβληθεί καμία αξίωση ότι αποτελούν λόγια του Ιωάννη».[340] «Κανένας υπέρμαχος της γνησιότητας του εδ. Α΄ Ιωάννη [5:]7, 8, δεν θα εμφανιστεί πιθανότατα στο μέλλον» καθώς «η διαμάχη σχετικά με την περικοπή είναι τελειωμένη και δεν πρόκειται ποτέ να ξαναρχίσει. Αλλά η φιλολογική ιστορία που προέκυψε από αυτήν δεν θα ξεχαστεί».[341]

(2005) σ. 81. Για τριαδιστικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο κείμενο της ΚΔ βλέπε, λ.χ. Χρ. Ανδρούτσου, *Δογματική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, ^{5}1956/1907, σσ. 75-77.

335 Ιερείδης (1927) 309.

336 Webster & Wilkinson (1861) 2:738.

337 McDonald (2011) 449.

338 Westcott (1905) 202.

339 Ο D. Parker, διασαφηνίζοντας μεταξύ άλλων ότι η κριτική έκδοση της ΚΔ αποτελεί ένα "κείμενο εργασίας" και ότι αυτό δεν θα πρέπει να θεωρείται ταυτόσημο με τα αυτόγραφα, δηλώνει ευθαρσώς: «Η λυδία λίθος αυτής της διαδικασίας [της εφαρμογής της κριτικής του κειμένου στην ΚΔ] είναι η γελοία ενασχόληση με το Ιωάννειο κόμμα, η παρουσία σε λίγα χειρόγραφα—τα περισσότερα των οποίων λατινικά—της προσθήκης στην Α΄ Ιωάννη 5:8 μιας ολοφάνερα δευτερογενούς τριαδικής ομολογίας. Για να είμαστε ειλικρινείς, ήταν πρόβλημα που δεν θα έπρεπε να προκαλεί ούτε καν τον στιγμιαίο δισταγμό ενός άπειρου για να μαντέψει κανείς την πιθανότερη εξήγηση για τον τρόπο με τον οποίο τροποποιήθηκε το κείμενο». (D. Parker, "Textual Criticism and Theology", *The Expository Time*, Sage Publications, 2007, τόμ. 118, αρ. 12, σ. 584) Για εξέταση τού προβληματισμού τού κατά πόσον το λεγόμενο "αρχικό κείμενο" (*Ausgangstext*) αποτελεί ανακατασκευή ή επαναφορά του πρωτότυπου κειμένου που δεν σώζεται πλέον, βλέπε K. Wachtel & M. W. Holmes, *The textual history of the Greek New Testament*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, σσ. 2-8.

340 Παραθέσεις από τα άρθρα του A. T. Robertson (σ. 861) και του B. C. Easton (σ. 1357) στο *The Abingdon Bible Commentary* (New York-Nashville: Abingdon-Cokesvury Press, 1929), στο οποίο μάλιστα παραπέμπει ο Π. Δημητρόπουλος στη βιβλιογραφία τού σχετικού άρθρου του στη *ΘΗΕ* (7:764).

341 Roberts (1881) 71.

Παράρτημα

Α. Νεότερες και σύγχρονες μεταφράσεις και αποδόσεις της περικοπής Α΄ Ιωάννη 5:5-8.

Απόδοση, Μετάφραση ή Ερμηνεία	Περικοπή
Μετάφραση *εις Κοινήν Διάλεκτον,* Μ. Καλλιουπολίτη (1638):	«5 Ποιος είναι εκείνος οπού νικά τον κόσμον, παρά εκείνος οπού πιστεύει ότι Ιησούς είναι ο υιός του Θεού; 6 Ετούτος είναι οπού ήλθε με νερόν και με αίμα, Ιησούς ο Χριστός· όχι μόνον με το νερόν, αλλά και με το νερόν και με το αίμα. Και το Πνεύμα είναι οπού μαρτυρά ότι το Πνεύμα είναι η αλήθεια. 7 Ότι τρεις είναι εκείνοι οπού μαρτυρούσιν εις τον ουρανόν, ο Πατήρ, ο Λόγος, και το άγιον Πνεύμα· και ετούτοι οι τρεις ένα είναι. 8 Και τρεις είναι εκείνοι οπού μαρτυρούσιν εις την γην, το Πνεύμα, και το ύδωρ, και το αίμα· και οι τρεις εις ένα και το αυτό είναι».
Μετάφραση *εις πεζήν φράσιν* *δια την κοινήν* *ωφέλειαν,* Σεραφείμ Μυτιληναίου (1705):	«5 Ποιος είναι εκείνος οπού νικά τον κόσμον παρά εκείνος οπού πιστεύει ότι Ιησούς είναι ο υιός του Θεού; 6 Ετούτος είναι οπού ήλθε με νερόν, και με αίμα, Ιησούς ο Χριστός· όχι μόνον με το νερόν, αλλά και με το νερόν και με το αίμα. Και το πνεύμα είναι οπού μαρτυρά ότι το πνεύμα είναι η αλήθεια. 7 Ότι τρεις είναι εκείνοι οπού μαρτυρούσιν εις τον ουρανόν, ο πατήρ, ο λόγος, και το άγιον Πνεύμα· και ετούτοι οι τρεις ένα είναι. 8 [*Παραλείπεται*]».
Μετάφραση *εις Κοινήν Διάλεκτον,* Μιχαήλ Αναστάσιου (1710):	«5 Ποιος είναι εκείνος οπού νικά τον κόσμον, παρά εκείνος οπού πιστεύει ότι Ιησούς είναι ο υιός του Θεού; 6 Ετούτος είναι οπού ήλθε με νερόν, και με αίμα, Ιησούς ο Χριστός· όχι μόνον με το νερόν, αλλά και με το νερόν και με το αίμα. Και το πνεύμα είναι οπού μαρτυρά ότι το πνεύμα είναι η αλήθεια. 7 Ότι τρεις είναι εκείνοι οπού μαρτυρούσιν εις τον ουρανόν, ο Πατήρ, ο Λόγος, και το άγιον Πνεύμα· και ετούτοι οι τρεις ένα είναι. 8 Και τρεις είναι εκείνοι οπού μαρτυρούσιν εις την γην, το πνεύμα, και το ύδωρ, και το αίμα· και οι τρεις εις ένα και το αυτό είναι».
Νεοελληνική *Μετάφραση,* Ν. Βάμβα & H. D. Leeves (1844):	«5 Τις είναι ο νικών τον κόσμον, ειμή ο πιστεύων, ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού; 6 Ούτος είναι ο ελθών δι' ύδατος και αίματος, Ιησούς ο Χριστός· ουχί διά του ύδατος μόνον, αλλά δια του ύδατος και του αίματος· και το Πνεύμα είναι το οποίον μαρτυρεί, επειδή το Πνεύμα είναι η αλήθεια. 7 Διότι τρεις είναι οι μαρτυρούντες εν τω ουρανώ, ο Πατήρ, ο Λόγος, και το Άγιον Πνεύμα· και ούτοι οι τρεις είναι εν. 8 Και τρεις είναι οι μαρτυρούντες εν τη γη, το Πνεύμα, και ύδωρ, και το αίμα· και οι τρεις *ούτοι* αναφέρονται εις το εν».

Ερμηνεία **Π. Τρεμπέλα** **([29]1989/[1]1952):**	«5 Ποιος άλλος νικά τα θέλγητρα και εν γένει την αντίδρασιν και τον κατά της αληθείας πόλεμον του κόσμου παρά μόνο εκείνος, που με πραγματικήν αφοσίωσιν πιστεύει, ότι ο Ιησούς είναι ο ενανθρωπήσας Υιός του Θεού; 6 Μην ακούετε τι σας λέγουν περί του Ιησού τα όργανα της πλάνης. Αυτός είναι εκείνος, που ήλθε και εφανερώθη ως Μεσσίας δια του βαπτίσματός του εις το ύδωρ, όπου ο Πατήρ διεκήρυξεν αυτόν Υιόν του αγαπητόν, και δια του αίματός του, που το πρόσφερεν επί του σταυρού θυσίαν, την οποίαν εδέχθη ο Πατήρ του, όπως εφάνη και από τα σημεία που επηκολούθησαν, δια τα οποία οι παριστάμενοι τον ωμολόγησαν Υιόν του Θεού. Αυτός διεκηρύχθη εις τον Ιορδάνην και εις τον Γολγοθάν Θεάνθρωπος Μεσσίας, ο Ιησούς Χριστός. Δεν εφανερώθη Μεσσίας διά του βαπτίσματός του μόνον, αλλά διά του βαπτίσματος και του σταυρικού θανάτου του. Αλλά και το Άγιον Πνεύμα είναι μάρτυς, που δίδει μαρτυρίαν. Είναι δε η μαρτυρία αύτη του Πνεύματος έγκυρος, διότι το Πνεύμα είναι αυτή η αλήθεια. 7 Διότι τρεις είναι εκείνοι, που μαρτυρούν εις τον ουρανόν περί του ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού. Μαρτυρούν δηλαδή ο Πατήρ, ο Λόγος και το Άγιον Πνεύμα. Και οι τρεις αυτοί είναι εν, διότι έχουν μίαν φύσιν και ουσίαν. 8 Και τρεις είναι εκείνοι, που μαρτυρούν εις την γην, το Άγιον Πνεύμα διά των θαυμάτων του και των χαρισμάτων του και των αποκαλύψεών του· μαρτυρεί και το βάπτισμα του Χριστού εν τω Ιορδάνη· μαρτυρεί και το αίμα του και ο επί του σταυρού θάνατός του. Και τα τρία ταύτα δι' εν και το αυτό είναι μάρτυρες. Μαρτυρούν δηλαδή περί του Χριστού». ♦ *Στο αρχαίο κείμενο αυτού του έργου, το* Κόμμα *είναι γραμμένο με κανονικούς χαρακτήρες εντός του υπόλοιπου κειμένου που είναι με πλάγιους χαρακτήρες.*
Παράφρασις, **Ν. Λούβαρι** **(γεν. επιστασία),** **Π. Δημητρόπουλου** **(παράφραση)** **(1960):**	«5 Ποιος άλλος είναι εκείνος που νικά τον κόσμον, παρά μόνον αυτός που πιστεύει αδιστάκτως ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού; 6 Αυτός είναι εκείνος που ήλθεν ως Μεσσίας δια του βαπτίσματός του και του αίματός του, το οποίον έχυσεν επί του σταυρού, ο Ιησούς Χριστός. Και δεν ήλθεν ως Μεσσίας δια του βαπτίσματός του μόνον, αλλά και διά του αίματός του, ήτοι του σταυρικού θανάτου του· αλλά και το Άγιον Πνεύμα είναι αυτό που δίδει περί αυτού μαρτυρίαν αληθινήν και έγκυρον, επειδή το Πνεύμα είναι αυτή η αλήθεια. 7 Διότι τρεις είναι εκείνοι που μαρτυρούν εις τον ουρανόν ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού· ο Πατήρ, ο Λόγος και το Άγιον Πνεύμα· και οι τρεις αυτοί είναι εν, διότι έχουν την αυτήν φύσιν και ουσίαν. 8 Και τρεις είναι εκείνοι που μαρτυρούν περί του Χριστού εις την γην· το Άγιον Πνεύμα διά των θαυμάτων και των αποκαλύψεών του, το βάπτισμα του Χριστού εις τα ύδατα του Ιορδάνου και το αίμα του, το οποίον εχύθη επί του σταυρού· και τα τρία ταύτα είναι μάρτυρες μιας και της αυτής αληθείας, ότι ο Χριστός είναι ο Υιός του Θεού».

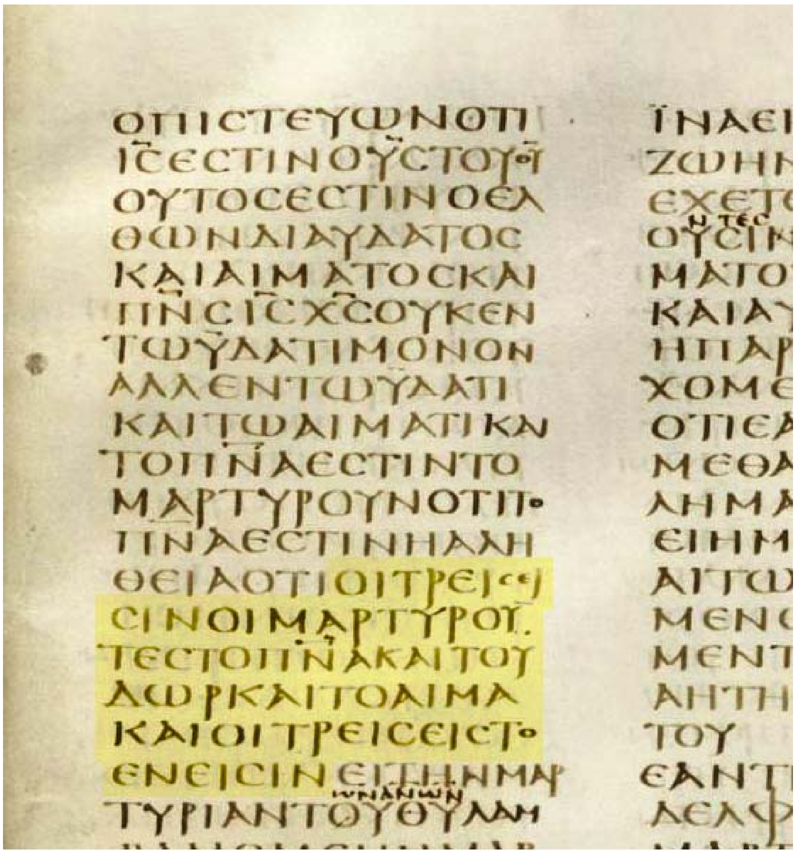
Νεοελληνική Μετάφραση, **Ελληνική Βιβλική Εταιρία (1967):**	«[5] Ποιος είναι εκείνος που νικά τον κόσμο παρά εκείνος που πιστεύει ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού; [6] Αυτός είναι εκείνος που ήλθε δι' ύδατος και αίματος, ο Ιησούς Χριστός· όχι μόνον με το ύδωρ αλλά με το ύδωρ και το αίμα. Και το Πνεύμα είναι εκείνος που δίνει μαρτυρίαν, διότι το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Τρεις είναι εκείνοι που μαρτυρούν [εις τον ουρανόν, ο Πατέρας, ο Λόγος και το Άγιον Πνεύμα και αυτοί οι τρεις είναι ένα [8] και τρεις είναι εκείνοι που μαρτυρούν εις την γην], το Πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα και οι τρεις είναι σύμφωνοι». **Υποσημ.:** Το εντός της παρενθέσεως δεν υπάρχει εις τα κυριώτερα χειρόγραφα.
Ερμηνευτική απόδοσις **Ι. Κολιτσάρα (^{15}1990/^{1}1969):**	«[5] Ποιος δε είναι εκείνος, που νικά πράγματι τον κόσμον των απατηλών τέρψεων και αμαρτιών, παρά μόνον εκείνος, που αδίστακτα πιστεύει, ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού, που ενηνθρώπησε δια την σωτηρίαν των ανθρώπων; [6] Αυτός είναι ο Ιησούς Χριστός, ο Υιός και Λόγος του Θεού, που ήλθε εις την γην ως άνθρωπος και απεδείχθη ως Μεσσίας δια του βαπτίσματος εις το ύδωρ του Ιορδάνου, όπου εμαρτυρήθη από τον Πατέρα ως Υιός του αγαπητός και διά του αίματός του, που προσέφερε ως θυσίαν προς τον Θεόν δια την σωτηρίαν ημών. Και δεν απεδείχθη Μεσσίας διά του βαπτίσματος μόνον, αλλά και διά του αίματός του, που έχυσε ως θυσίαν επάνω εις τον σταυρόν. Αλλά και το Άγιον Πνεύμα είναι εκείνο, που μαρτυρεί περί αυτού και η μαρτυρία αυτή είναι απολύτως αληθινή, διότι το Πνεύμα το άγιον είναι αυτή αύτη η αλήθεια. [7] Διότι τρεις είναι εκείνοι, οι οποιοι μαρτυρούν εις τον ουρανόν και λέγουν πάντοτε την απόλυτον και καθαράν αλήθειαν, ο Πατήρ, ο Λόγος και το άγιον Πνεύμα. Και αυτοί οι τρεις είναι ένα, διότι έχουν την αυτήν φύσιν και ουσίαν. [8] Και τρεις είναι εκείνοι, που μαρτυρούν κάτω εις την γην· το Άγιον Πνεύμα με τας προφητείας και αποκαλύψεις, το βάπτισμα του Χριστού εις το ύδωρ του Ιορδάνου και το αίμα του Χριστού, που εχύθη κατά την σταυρικήν θυσίαν. Και τα τρία αυτά μαρτυρούν διά το ένα και το αυτό γεγονός, διά τον Ιησούν Χριστόν ως Θεάνθρωπον λυτρωτήν». ♦ *Στο αρχαίο κείμενο αυτού του έργου, το* Κόμμα *είναι γραμμένο με έντονους χαρακτήρες.*
Το Ευαγγέλιο στη Γλώσσα του Λαού, **Ν. Ψαρουδάκη (^{3}1998/^{1}1976):**	«[5] Ποιος είναι αυτός που νικά τον κόσμο παρά αυτός, που πιστεύει πως ο Ιησούς είναι ο Γιος του Θεού; [6] Αυτός είναι κείνος που ήρθε και φανερώθηκε με νερό και το αίμα, ο Ιησούς Χριστός. Όχι μόνο με το νερό αλλά με το νερό και το αίμα. Και το Πνεύμα επίσης δίνει μαρτυρία, γιατί το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Γιατί τρεις είναι αυτοί που μαρτυρούνε στον ουρανό, ο Πατέρας, ο Λόγος και το Πνεύμα το Άγιο κι' οι τρεις αυτοί είναι ένα. [8] Και τρία είναι αυτά που μαρτυρούνε στη γη, το Πνεύμα, το νερό και το αίμα, και τα τρία αυτά για το ίδιο μαρτυρούνε».

Νεοελληνική Δημοτική Μετάφραση, Ελληνική Βιβλική Εταιρία (1985):	«[5] Ποιος μπορεί να νικάει τον κόσμο; Μονάχα όποιος πιστεύει πως ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού. [6] Αυτός είναι που ήρθε με το νερό του βαπτίσματός του και με το αίμα του θανάτου του, ο Ιησούς Χριστός. Όχι μόνο με το νερό, αλλά με το νερό και με το αίμα. Το ίδιο το Πνεύμα είναι μάρτυρας γι' αυτό, και Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Υπάρχουν τρεις μάρτυρες: [8] Το Πνεύμα, το νερό και το αίμα, κι αυτοί οι τρεις δίνουν ομόφωνη μαρτυρία». ♦ *Μεταγενέστερες εκδόσεις αυτής της μετάφρασης περιέλαβαν το* Κόμμα *εντός του κειμένου μέσα σε αγκύλες μαζί με την υποσημείωση ότι «το εντός των αγκυλών κείμενο δεν υπάρχει στα κυριότερα χειρόγραφα».*
Ο Λόγος Ζωντανός, Εταιρία Κοινωνικής & Πνευματικής Ανάπτυξης ([3]1988):	«[5] Ποιος μπορεί να κατανικήσει τα κακά του κόσμου; Μόνον αυτός που πιστεύει πως ο Ιησούς είναι ο Γιος του Θεού. [6] Και το πιστεύουμε αυτό, γιατί ήρθε στη γη, βαφτίστηκε στο νερό, κι έχυσε το αίμα του στο σταυρό. Στο νερό μα και στο αίμα του σταυρού. Αυτό το βεβαίωσε και το Άγιο Πνεύμα που είναι η αλήθεια. [7] Το ότι ο Ιησούς Χριστός είναι ο Γιος του Θεού, το βεβαίωσαν τρεις από τους Ουρανούς: Ο Πατέρας, ο Λόγος και το Άγιο Πνεύμα, που αποτελούν τη μια και αδιαίρετη Θεότητα. [8] Όμως είναι κι άλλες τρεις μαρτυρίες: του Πνεύματος, του νερού και του αίματος. Και οι τρεις συμφωνούν πως ο Χριστός είναι Γιος του Θεού».
Μεταγλώττιση, Σπ. Καραλή ([1]1991):	«[5] Ποιος, λοιπόν, είναι αυτός που νικά τον κόσμο παρά *μόνο* εκείνος που πιστεύει ότι *ο* Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού; [6] Αυτός είναι εκείνος που ήρθε με νερό και αίμα: *ο* Ιησούς Χριστός. Όχι με το νερό μόνο, αλλά με το νερό και με το αίμα. Και το Πνεύμα είναι αυτό που μαρτυρεί, γιατί το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Γιατί τρεις είναι αυτοί που μαρτυρούν: [8] το Πνεύμα και το νερό και το αίμα· και οι τρεις για το ένα είναι *μάρτυρες*».
Μετάφραση Νέου Κόσμου, Βιβλική & Φυλλαδική Εταιρία Σκοπιά (1993):	«[5] Ποιος είναι εκείνος που νικάει τον κόσμο αν όχι αυτός που έχει πίστη ότι ο Ιησούς είναι ο Γιος του Θεού; [6] Αυτός είναι που ήρθε μέσω νερού και αίματος, ο Ιησούς Χριστός· όχι μόνο με το νερό, αλλά με το νερό και με το αίμα. Και το πνεύμα είναι αυτό που δίνει μαρτυρία, επειδή το πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Διότι τρεις είναι αυτοί που δίνουν μαρτυρία, [8] το πνεύμα και το νερό και το αίμα, και οι τρεις είναι σε συμφωνία».
Εγχειρίδιο Μελέτης και Ζωής, Σπ. Ζωδιάτη (1994):	«[5] Ποιος είναι εκείνος που νικάει τον κόσμο, παρά μόνο αυτός που πιστεύει ότι ο Ιησούς είναι ο Γιος του Θεού; [6] Αυτός είναι που ήρθε μέσω του νερού και του αίματος, ο Ιησούς Χριστός. Όχι μόνο μέσω του νερού, αλλά μέσω του νερού και του αίματος. Και είναι το Πνεύμα που το επιβεβαιώνει αυτό με τη μαρτυρία του, γιατί το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Καθότι είναι τρεις αυτοί που δίνουν τη μαρτυρία τους στον ουρανό: ο Πατέρας, ο Λόγος και το Άγιο Πνεύμα. Και αυτοί οι τρεις είναι ένα. [8] Τρεις επίσης είναι αυτοί που δίνουν τη μαρτυρία τους στη γη: το Πνεύμα, το νερό και το αίμα. Και αυτοί οι τρεις

	είναι σύμφωνοι στη μαρτυρία τους».
***Νεοελληνική Μεταφορά,* Σπ. Φίλου ([2]1995/[1]1994):**	«[5] Και ποιος είν' εκείνος που νικάει τον κόσμο, παρά αυτός που πιστεύει ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού; [6] Αυτός είναι που ήρθε διαμέσου νερού και αίματος, ο Ιησούς Χριστός· όχι μονάχα διαμέσου του νερού, αλλά διαμέσου του νερού και του αίματος· και το Πνεύμα είναι που δίνει τη μαρτυρία, για τον λόγο ότι το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Επειδή, τρεις είναι αυτοί που δίνουν μαρτυρία, στον ουρανό, *ο Πατέρας, ο Λόγος,* *και το Άγιο Πνεύμα· και οι τρεις αυτοί είναι ένα.* [8] *Και τρεις είναι αυτοί* *που δίνουν μαρτυρία στη γη,* το Πνεύμα και το νερό και το αίμα, και οι τρεις *αυτοί* είναι μάρτυρες σ' αυτό το ένα».
***Νεοελληνική απόδοση* Α. Δεληκωστό- πουλου (1995):**	«[5] Ποιος είναι εκείνος που νικάει τον κόσμο παρά μόνον εκείνος που πιστεύει ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού; [6] Αυτός είναι που ήλθε διά του ύδατος του βαπτίσματός του και διά του αίματος της σταυρικής του θυσίας, ο Ιησούς Χριστός. Και όχι μόνον διά του ύδατος, αλλά διά του ύδατος και του αίματος. Και το Άγιο Πνεύμα είναι εκείνο που επιβεβαιώνει αυτό, γιατί το Άγιο Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Γιατί τρεις είναι εκείνοι που επιβεβαιώνουν αυτό στον ουρανό (ότι δηλαδή ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού), ο Πατέρας, ο Λόγος και το Άγιο Πνεύμα, Και αυτοί οι τρεις είναι ένα. [8] Και τρεις είναι εκείνοι που το επιβεβαιώνουν στη γη, το Άγιον Πνεύμα και το ύδωρ και το αίμα, και οι τρεις είναι μάρτυρες του ενός και του αυτού γεγονότος (μαρτυρούν δηλαδή περί του Χριστού ως Μεσσίου)».
***Μετάφραση από τα Πρωτότυπα Κείμενα,* Ελληνική Βιβλική Εταιρία (1997):**	«[5] Ποιος μπορεί να νικάει τον κόσμο; Μόνον όποιος πιστεύει πως ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού. [6] Αυτός είναι που ήρθε με το νερό του βαπτίσματός του και με το αίμα του θανάτου του, ο Ιησούς Χριστός. Όχι μόνο με το νερό, αλλά με το νερό και με το αίμα. Το ίδιο το Πνεύμα είναι μάρτυρας γι' αυτό, και το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Υπάρχουν τρεις μάρτυρες [στον ουρανό: ο Πατέρας, ο Λόγος και το Άγιο Πνεύμα· αυτοί οι τρεις είναι ένα· [8] και υπάρχουν τρεις μάρτυρες στη γη]: Το Πνεύμα, το νερό και το αίμα, κι αυτοί οι τρεις δίνουν ομόφωνη μαρτυρία». **Υποσημ.:** Το εντός των αγκυλών κείμενο δεν υπάρχει στα κυριότερα χειρόγραφα.

Μετάφραση **Τ. Κιλίφη** **(²2000):**	«[5] Ποιος είναι αυτός που νικάει τον κόσμο, παρά εκείνος που πιστεύει ότι ο Ιησούς είναι ο Γιός του Θεού; [6] Αυτός είναι που ήρθε (ως Μεσσίας) με το νερό και με το αίμα, ο Ιησούς Χριστός· όχι μόνο με το νερό (της βάπτισής Του) αλλά με το νερό και με το αίμα (της σταύρωσής Του)· και το (Άγιο) Πνεύμα είναι που δίνει τη μαρτυρία, διότι (γνωρίζουμε) ότι το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Επειδή, τρεις είναι αυτοί που δίνουν μαρτυρία στον ουρανό, ο Πατήρ, ο Λόγος, και το Άγιο Πνεύμα· κι αυτοί οι τρεις αποτελούν ένα. [8] Και τρεις είναι που δίνουν μαρτυρία στη γη, το Πνεύμα και το νερό και το αίμα, και οι τρεις (αυτοί) είναι για ένα πράγμα (μάρτυρες) σύμφωνοι». **Υποσημ.:** Το κομμάτι από «εν τω ουρανώ» έως «μαρτυρούντες εν τη γη» λείπει από όλα τα ελληνικά χειρόγραφα προ του ιε΄ αιώνα, σχεδόν απ' όλες τις μεταφράσεις και λείπει επίσης σε περισσότερα από 50 λατινικά χειρόγραφα. Θεωρήθηκε λοιπόν ότι ήταν σημείωση του περιθωρίου που περιλήφθηκε στο κείμενο.
Μετάφραση **Δ. Καζανάκη** **(2004):**	«[5] Γιατί ποιος άλλος μπορεί να νικήσει τον κόσμο της αμαρτίας, παρά μόνο εκείνος, που πιστεύει ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού, ο οποίος έγινε και τέλειος άνθρωπος (*για να βοηθήσει τον άνθρωπο να ελευθερωθεί από το ζυγό της αμαρτίας*); [6] Αυτός, ο Ιησούς Χριστός, είναι Εκείνος, ο οποίος ήρθε και φανερώθηκε στον κόσμο με το νερό και με το αίμα (*με το νερό, με το οποίο βαπτίστηκε στον Ιορδάνη, όπου το Πνεύμα το Άγιο κατέβηκε και έμεινε στον Ιησού, ενώ η φωνή του Θεού Πατέρα διακήρυξε ότι ο Ιησούς είναι Υιός Του. Φανερώθηκε, επίσης, με το Αίμα, που χύθηκε κατά τη θυσία Του στο Σταυρό, την οποία δέχτηκε ο Θεός Πατέρας*). Πραγματικά, ο Ιησούς δε φανερώθηκε ότι ήταν ο Θεός αληθινός, μόνο με το νερό (*κατά τη Βάφτισή Του*), αλλά και με τα δύο, και με το νερό και με το Αίμα, *με το Βάφτισμα, δηλαδή, και με τη θυσία Του.* Αλλά και το Πνεύμα το Άγιο μαρτυρά για τη θεότητα του Ιησού. Και η μαρτυρία Του είναι αληθινή, γιατί το Πνεύμα είναι η αλήθεια. [7] Γιατί τρεις είναι στον ουρανό εκείνοι, οι οποίοι μαρτυρούν και βεβαιώνουν ότι ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού, ο Πατέρας, ο Λόγος και το Άγιο Πνεύμα. Και αυτοί οι τρεις είναι ένα (*γιατί είναι αχώριστα ενωμένοι μεταξύ τους, αφού έχουν μία φύση και μία ουσία*). [8] Τρεις είναι, επίσης, εκείνοι που μαρτυρούν και βεβαιώνουν και στη γη για τη θεότητα του Ιησού, το Πνεύμα το άγιο (το οποίο βεβαιώνει με τις αποκαλύψεις και τα θαύματά Του), το νερό (κατά τη Βάφτιση), και το Αίμα (κατά τη θυσία Του). Και αυτοί οι τρεις είναι ένα, γιατί συμφωνούν για το ίδιο γεγονός, ότι, δηλαδή, ο Ιησούς είναι ο Υιός του Θεού».

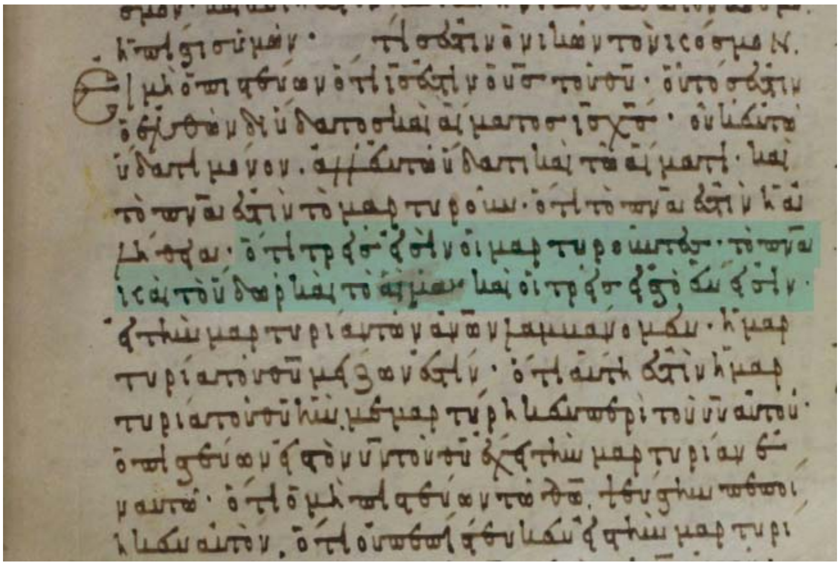
Β. Εικόνες.

Εικόνα 1.

Ο Σιναϊτικός Κώδικας (μέσα $4^{ου}$ αιώνα).

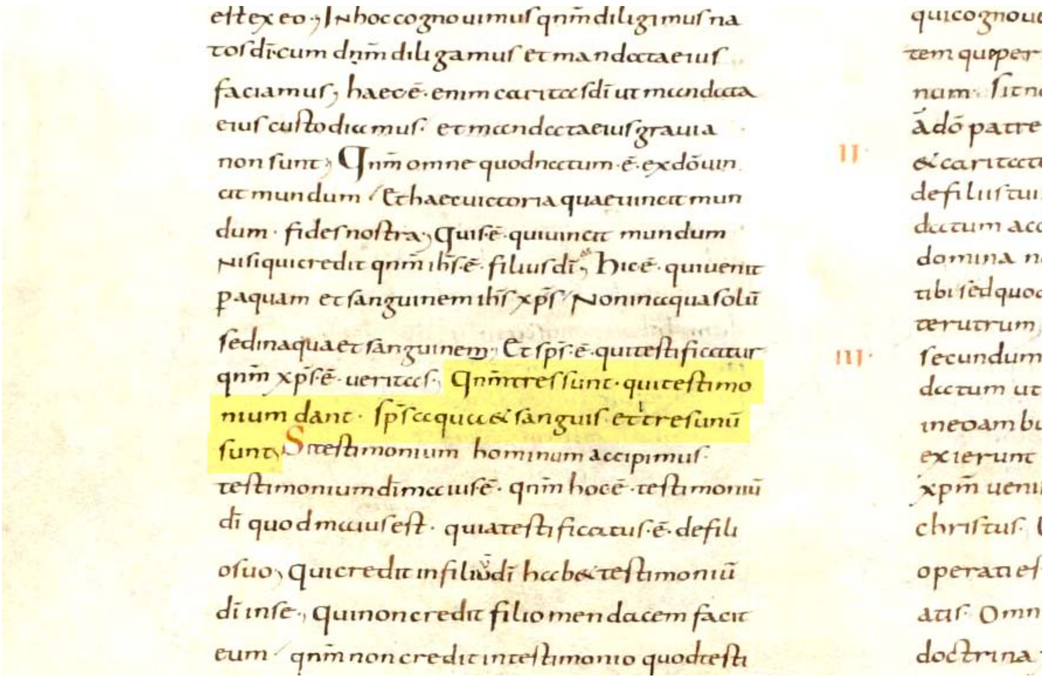
Βρετανική βιβλιοθήκη (BL 324 σ. 89), Λονδίνο.
[Πηγή: <http://www.codexsinaiticus.org/en/manuscript.aspx?book=55&chapter=5&lid=en&side=r&verse=7>]

Εικόνα 2.

Το μικρογράμματο ελληνικό χειρόγραφο αρ. 1424 [δ 30] (9ος-10ος αιώνας), δείγμα χειρογράφου του Βυζαντινού τύπου κειμένου της ΚΔ.

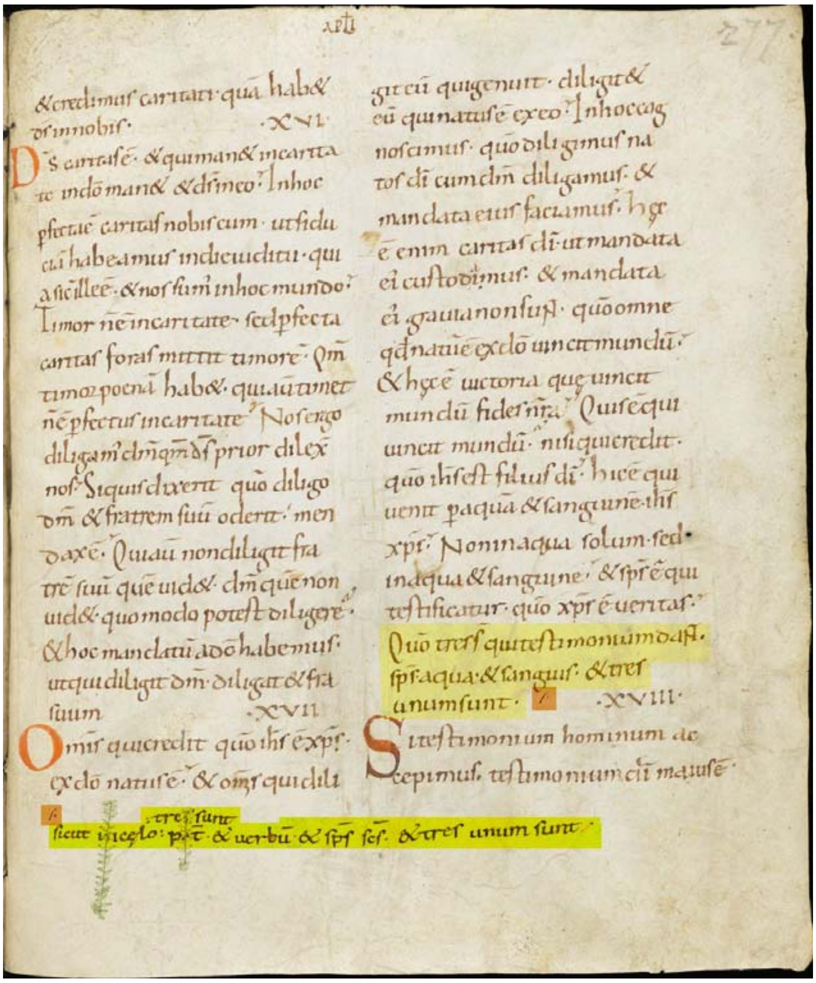
Βιβλιοθήκη Jesuit-Krauss-McCormick, Σικάγο/Ιλλ. (ΗΠΑ).
[Πηγή: <http://images.csntm.org/Manuscripts/GA_1424/GA_1424_0221a.jpg>]

Εικόνα 3.

Ο λατινικός *Codex Sangallensis 75* (περ. 9ος αιώνας).

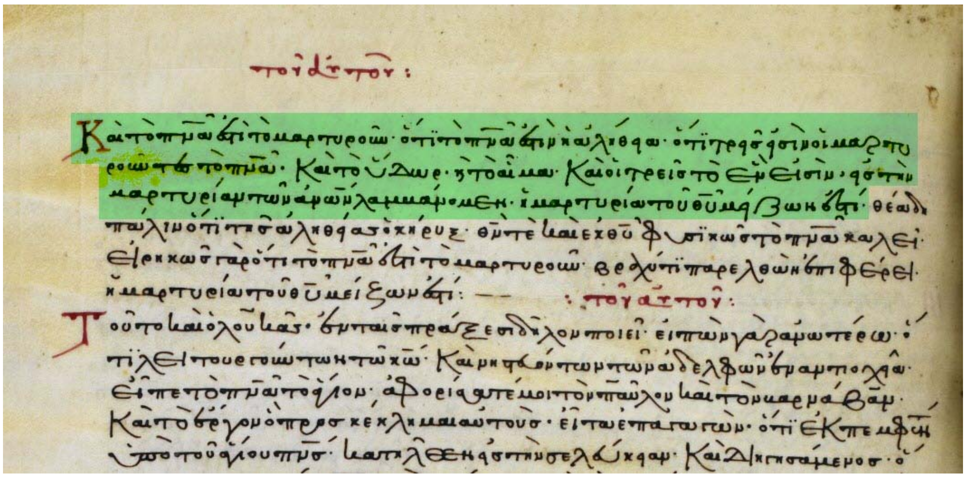
Βιβλιοθήκη του Αβαείου του Αγ. Γάλλου,
Σανκτ Γκάλεν, Ελβετία.
[Πηγή: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/csg/0075/778/large>]

Εικόνα 4.

Ο λατινικός *Codex Sangallensis 63* (9ος-10ος αιώνας),
με το *Κόμμα* ως επιδιορθωμένη περιθωριακή σημείωση (*γλώσσα*).

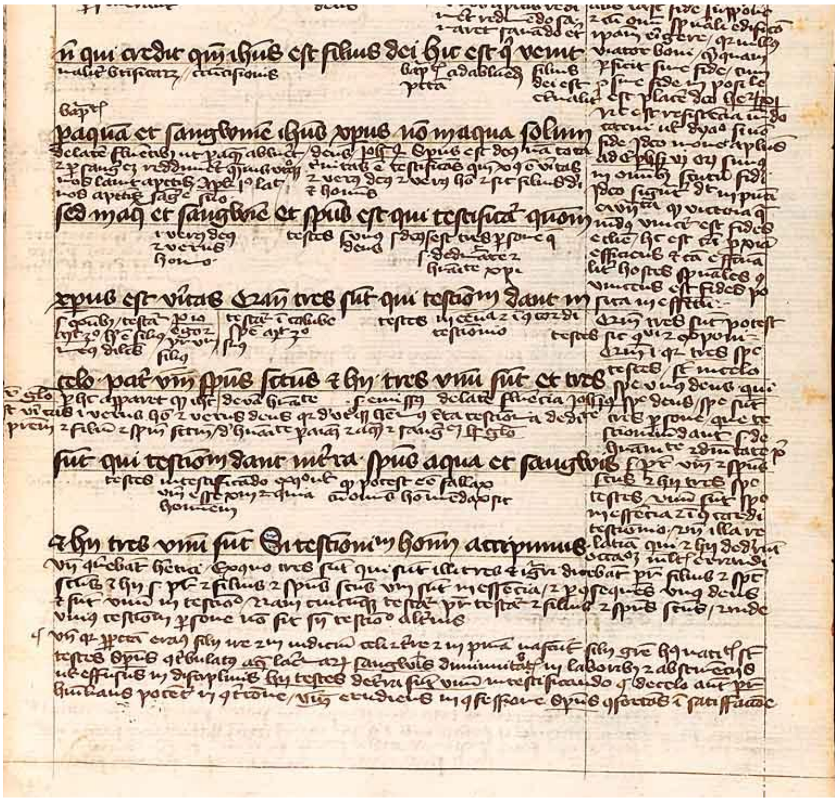
Βιβλιοθήκη του Αβαείου του Αγ. Γάλλου,
Σανκτ Γκάλεν, Ελβετία.
[Πηγή: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/csg/0063/277>]

Εικόνα 5.

Το ελληνικό αυτόγραφο (ή άμεσο απόγραφό του) του 12ου αιώνα
του έργου τού Ευθύμιου Ζιγαβηνού *Πανοπλία δογματική*,
στο οποίο παρατίθεται η ιωάννεια περικοπή χωρίς το *Κόμμα*.

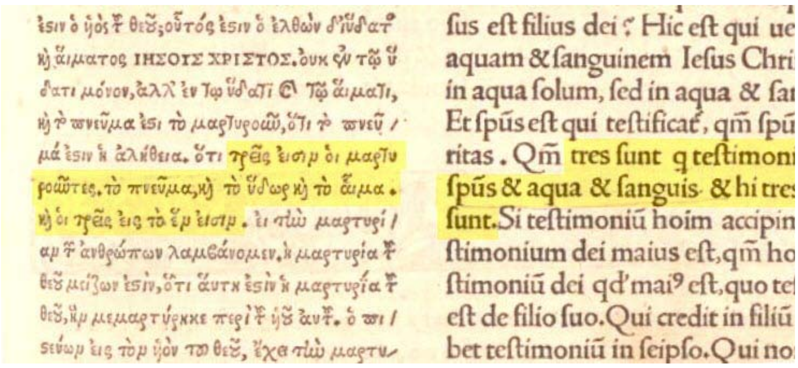
Βρετανική Βιβλιοθήκη (MS 11871, φ. 178v), Λονδίνο.
[Πηγή: <http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_11871_f002r>]

Εικόνα 6.

Απόσπασμα χειρογράφου από το έργο του αντιτριαδιστή Γιαν Χους
Commentarii super epistolas Novi testamenti (1418),
όπου παραθέτει με βάση τη λατινική *Βουλγάτα* και υπομνηματίζει το *Κόμμα*.

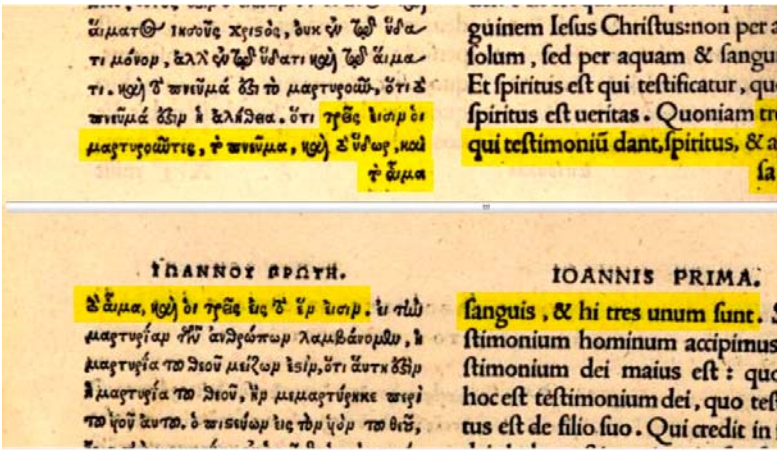
Εθνική Βιβλιοθήκη Τσεχικής Δημοκρατίας (VIII.B.12 φ. 289r), Πράγα.
[Πηγή: <http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?
request=request_document&docId=set20070521_217_51>]

ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι᾽ ὕδατος
καὶ αἵματος ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ. οὐκ ἐν τῷ ὕ-
δατι μόνον, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι,
καὶ τὸ πνεῦμα ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦ-
μά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυ-
ροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα.
καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. εἰ τὴν μαρτυρί-
αν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ
θεοῦ μείζων ἐστίν, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ
θεοῦ, ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. ὁ πι-
στεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυ-

ſus eſt filius dei? Hic eſt qui ue
aquam & ſanguinem Ieſus Chri
in aqua ſolum, ſed in aqua & ſa
Et ſpūs eſt qui teſtificat, qm̄ ſpū
ritas. Qm̄ tres ſunt q teſtimon
ſpūs & aqua & ſanguis. & hi tre
ſunt. Si teſtimoniū hoim accipin
ſtimonium dei maius eſt, qm̄ ho
ſtimoniū dei qd' mai⁹ eſt, quo te
eſt de filio ſuo. Qui credit in filiū
bet teſtimoniū in ſeipſo. Qui no

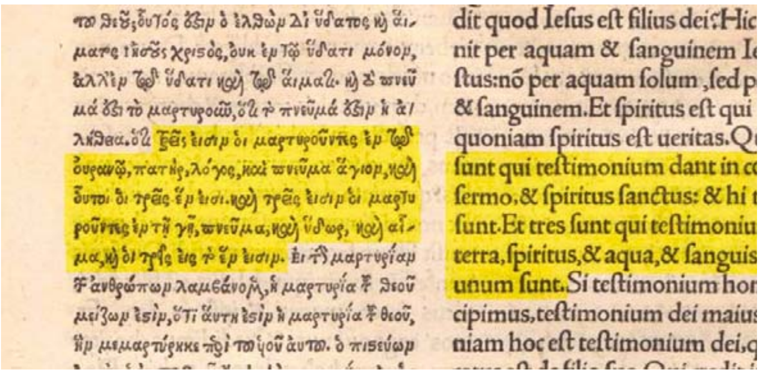
Εικόνα 7.
Η πρώτη έκδοση της ΚΔ του Εράσμου
(*Novum instrumentum,*1516).

guinem Iesus Christus:non per
solum, sed per aquam & sangu
Et spiritus est qui testificatur, qu
spiritus est ueritas. Quoniam tr
qui testimoniū dant, spiritus, & a
sa

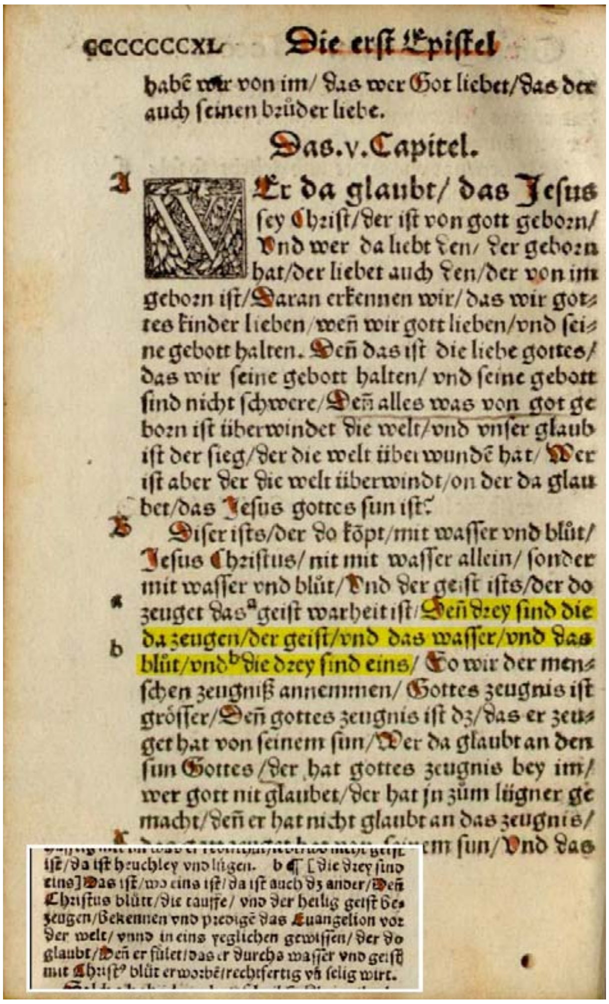
ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΩΤΗ. IOANNIS PRIMA.

sanguis, & hi tres unum sunt.
stimonium hominum accipimus
stimonium dei maius est: qu
hoc est testimonium dei, quo tes
tus est de filio suo. Qui credit in

Εικόνα 8.
Η δεύτερη έκδοση της ΚΔ του Εράσμου
(*Novum testamentum,*1519).

dit quod Ieſus eſt filius dei? Hic
nit per aquam & ſanguinem I
ſtus: nō per aquam ſolum, ſed p
& ſanguinem. Et ſpiritus eſt qui
quoniam ſpiritus eſt ueritas. Q
ſunt qui teſtimonium dant in c
ſermo, & ſpiritus ſanctus: & hi
ſunt. Et tres ſunt qui teſtimoniu
terra, ſpiritus, & aqua, & ſanguis
unum ſunt. Si teſtimonium hor
cipimus, teſtimonium dei maius
niam hoc eſt teſtimonium dei, q

Εικόνα 9.
Η τρίτη έκδοση της ΚΔ του Εράσμου
(*Novum testamentum*, 1522).

CCCCCCCXL Die erſt Epiſtel

habẽ wir von im/ das wer Got liebet/das der
auch ſeinen brůder liebe.

Das.v.Capitel.

A Wer da glaubt/ das Jeſus
ſey Chriſt/der iſt von gott geborn/
Vnd wer da liebt den/ der geborn
hat/der liebet auch den/der von im
geborn iſt/Daran erkennen wir/ das wir got-
tes kinder lieben/weñ wir gott lieben/vnd ſei-
ne gebott halten. Deñ das iſt die liebe gottes/
das wir ſeine gebott halten/ vnd ſeine gebott
ſind nicht ſchwere/Deñ alles was von got ge
born iſt überwindet die welt/vnd vnſer glaub
iſt der ſieg/der die welt überwundẽ hat/ Wer
iſt aber der die welt überwindt/on der da glau
bet/das Jeſus gottes ſun iſt?
B Diſer iſts/der do kõpt/mit waſſer vnd blůt/
Jeſus Chriſtus/ nit mit waſſer allein/ ſonder
mit waſſer vnd blůt/Vnd der geiſt iſts/der do
a zeuget das[a] geiſt warheit iſt/Deñ drey ſind die
b da zeugen/der geiſt/vnd das waſſer/vnd das
blůt/vnd[b] die drey ſind eins/ So wir der men-
ſchen zeugniß annemmen/ Gottes zeugnis iſt
gröſſer/Deñ gottes zeugnis iſt dz/das er zeu-
get hat von ſeinem ſun/Wer da glaubt an den
ſun Gottes/der hat gottes zeugnis bey im/
wer gott nit glaubet/der hat jn zům lügner ge
macht/deñ er hat nicht glaubt an das zeugnis/
C ... ſeinem ſun/Vnd das

iſt/da iſt heuchley vnd lügen. b [Die drey ſind
eins] Das iſt/wo eins iſt/da iſt auch dz ander/Deñ
Chriſtus blůtt/die tauffe/ vnd der heilig geiſt be-
zeugen/bekennen vnd predigẽ das Euangelion vor
der welt/ vnnd in eins yeglichen gewiſſen/ der do
glaubt/Deñ er fület/das er durchs waſſer vnd geiſt
mit Chriſt[9] blůt erworbẽ/rechtfertig vñ ſelig wirt.

Εικόνα 10.

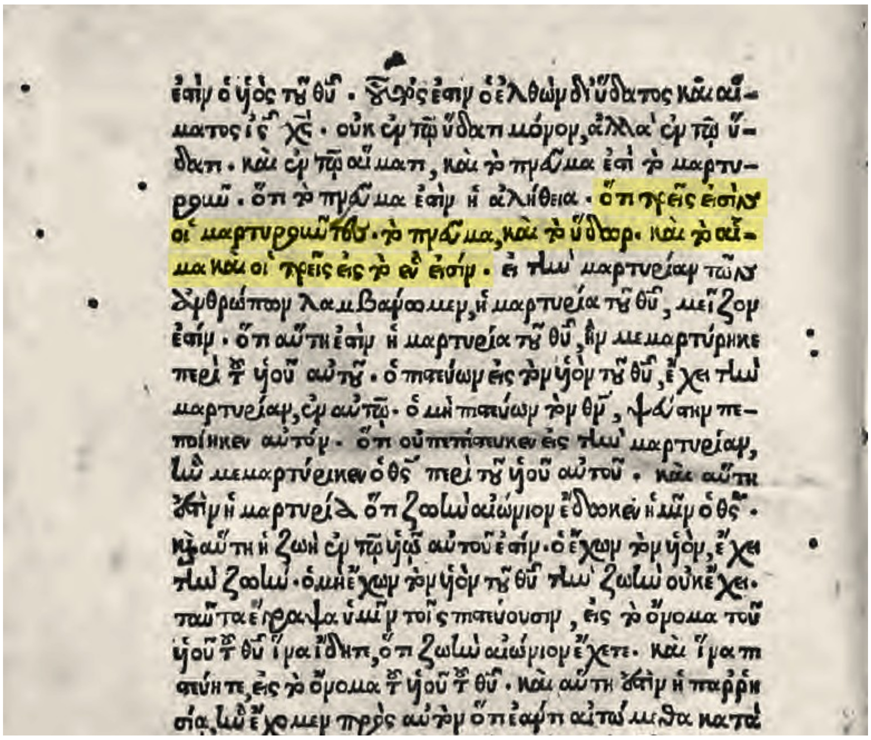
Η Καινή Διαθήκη του Μαρτίνου Λούθηρου

(*Das Gantz Neüw Testament recht grüntlich teutscht*, 1523),

σσ. CCCCCCCXL, CCCCCCCXLI [στην ένθετη εικόνα, υποσημείωση].

Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Βασιλείας, Ελβετία.

[Πηγή: <http://www.e-rara.ch/bau_1/content/pageview/244150>]

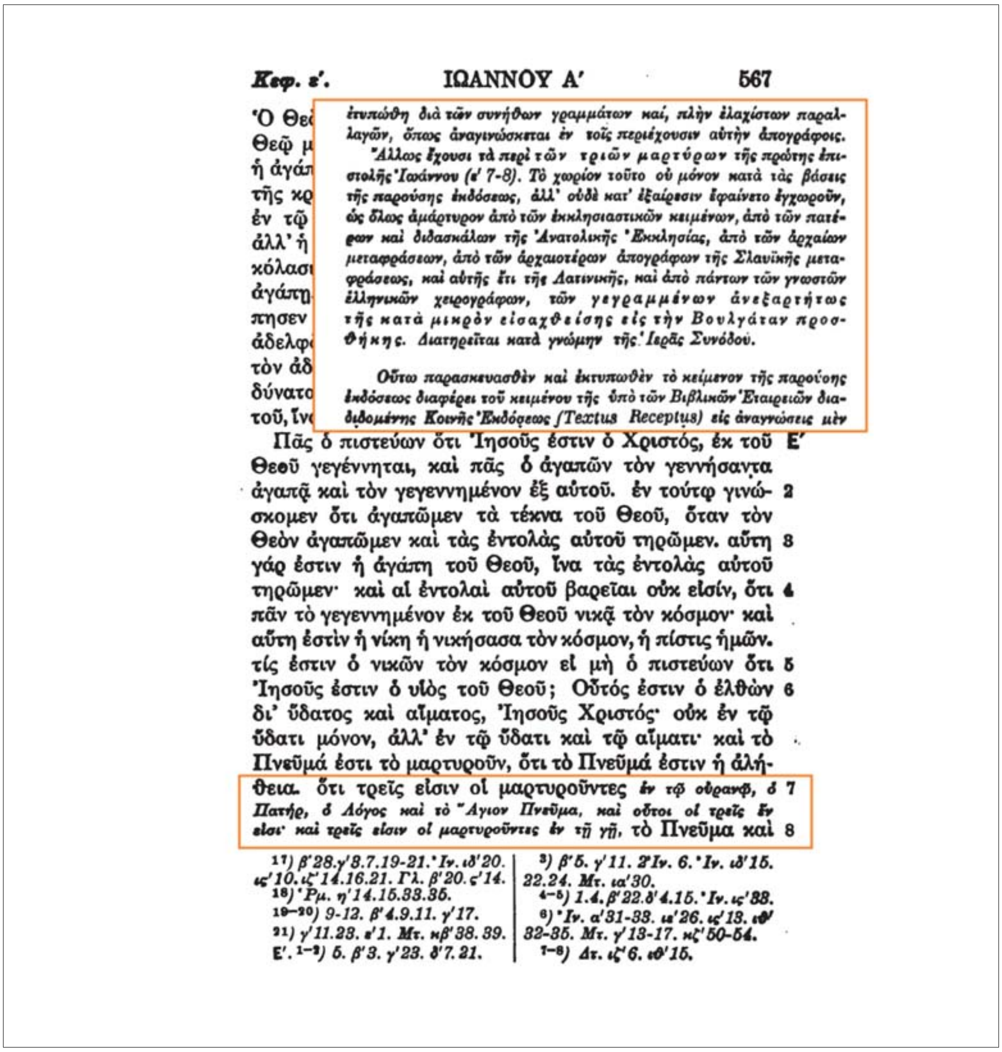

ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ θῦ. οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵ-
ματος ἰς̄ χς̄. οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλὰ ἐν τῷ ὕ-
δατι. καὶ ἐν τῷ αἵματι, καὶ τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ μαρτυ-
ροῦν. ὅτι τὸ πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. ὅτι τρεῖς εἰσὶν
οἱ μαρτυροῦντες. τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ. καὶ τὸ αἷ-
μα καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν
ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ θῦ, μεῖζον
ἐστίν. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ θῦ, ἣν μεμαρτύρηκε
περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θῦ, ἔχει τὴν
μαρτυρίαν, ἐν αὐτῷ. ὁ μὴ πιστεύων τὸν θν̄, ψεύστην πε-
ποίηκεν αὐτόν. ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν,
ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ θς̄ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ αὕτη
ἐστὶν ἡ μαρτυρία. ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θς̄.
καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει
τὴν ζωήν. ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ θῦ τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.
ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ
υἱοῦ τοῦ θῦ ἵνα εἰδῆτε, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε. καὶ ἵνα πι-
στεύητε, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θῦ. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥη-
σία, ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτόν ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ

Εικόνα 11.

Η παλαιότερη έντυπη έκδοση του *Αποστόλου*.
(Δημήτριος Ζήνος ο Ζακύνθιος [επιμ.],
Ενετίησι: In aedibus Stephani de Sabio, 1525)

Ζωσιμαία Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων
(ταυτότητα εγγράφου 031301).

'Ο Θε… Θεῷ μ… ἡ ἀγάπ… τῆς κρ… ἐν τῷ… ἀλλ' ἡ… κόλασι… ἀγάπη… πησεν… ἀδελφ… τὸν ἀδ… δύνατο… τοῦ, ἵν…

ἐτυπώθη διὰ τῶν συνήθων γραμμάτων καί, πλὴν ἐλαχίστων παραλλαγῶν, ὅπως ἀναγινώσκεται ἐν τοῖς περιέχουσιν αὐτὴν ἀπογράφοις.

Ἄλλως ἔχουσι τὰ περὶ τῶν τριῶν μαρτύρων τῆς πρώτης ἐπιστολῆς Ἰωάννου (ε' 7-8). Τὸ χωρίον τοῦτο οὐ μόνον κατὰ τὰς βάσεις τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἐξαίρεσιν ἐφαίνετο ἐγχωροῦν, ὡς ὅλως ἀμάρτυρον ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, ἀπὸ τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀπογράφων τῆς Σλαυϊκῆς μεταφράσεως, καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Λατινικῆς, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν γνωστῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων, τῶν γεγραμμένων ἀνεξαρτήτως τῆς κατὰ μικρὸν εἰσαχθείσης εἰς τὴν Βουλγάταν προσθήκης. Διατηρεῖται κατὰ γνώμην τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

Οὕτω παρασκευασθὲν καὶ ἐκτυπωθὲν τὸ κείμενον τῆς παρούσης ἐκδόσεως διαφέρει τοῦ κειμένου τῆς ὑπὸ τῶν Βιβλικῶν Ἑταιρειῶν διαδιδομένης Κοινῆς Ἐκδόσεως (Textus Receptus) εἰς ἀναγνώσεις μὲν

Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστός, ἐκ τοῦ Ε'
Θεοῦ γεγέννηται, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα
ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. ἐν τούτῳ γινώ- 2
σκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν
Θεὸν ἀγαπῶμεν καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. αὕτη 3
γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ
τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν, ὅτι 4
πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ
αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.
τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι 5
Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν 6
δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς Χριστός· οὐκ ἐν τῷ
ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ
Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλή-
θεια. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες *ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ* 7
Πατήρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν
εἰσι· καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ Πνεῦμα καὶ 8

17) β' 28. γ' 3.7.19-21. Ἰν. ιδ' 20. ις' 10. ιζ' 14.16.21. Γλ. β' 20. ς' 14.
18) Ῥμ. η' 14.15.33.35.
19-20) 9-12. β' 4.9.11. γ' 17.
21) γ' 11.23. ε' 1. Μτ. κβ' 38. 39.
Ε'. 1-2) 5. β' 3. γ' 23. δ' 7.21.
3) β' 5. γ' 11. 2Ἰν. 6. Ἰν. ιδ' 15. 22.24. Μτ. ια' 30.
4-5) 1.4. β' 22. δ' 4.15. Ἰν. ις' 33.
6) Ἰν. α' 31-33. ιε' 26. ις' 13. ιθ' 32-35. Μτ. γ' 13-17. κζ' 50-54.
7-8) Δτ. ιζ' 6. ιθ' 15.

Εικόνα 12.
Η Καινή Διαθήκη εγκρίσει της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας,
εν ΚΠόλει, εκ του Πατριαρχικού τυπογραφείου, 1904,
σσ. ζ' [στην ένθετη εικόνα], 567.

5,1 — 18 ΙΩΑΝΝΟΥ Α΄ 475

Η μαρτυρία του Πνεύματος

5 Όποιος πιστεύει πως ο Ιησούς είναι ο Χριστός, αυτός είναι γεν-
νημένος από το Θεό· κι όποιος αγαπάει τον πατέρα αγαπάει επί-
σης και το παιδί του. 2Μ' αυτόν τον τρόπο γνωρίζουμε ότι αγαπάμε τα
παιδιά του Θεού: Όταν αγαπάμε το Θεό και τηρούμε τις εντολές του.
3Πραγματικά, την αγάπη μας για το Θεό την εκφράζουμε τηρώντας τις
εντολές του. Κι οι εντολές του δεν είναι δύσκολο να εφαρμοστούν,
4αφού κάθε παιδί του Θεού μπορεί να νικήσει τον κόσμο. Να πώς
μπορούμε να νικούμε τον κόσμο: με την πίστη μας. 5Ποιος μπορεί να
νικάει τον κόσμο; Μονάχα όποιος πιστεύει πως ο Ιησούς είναι ο *Υιός
του Θεού.
6Αυτός είναι που ήρθε με το νερό του βαπτίσματός του και με το
αίμα του θανάτου του, ο Ιησούς Χριστός. Όχι μόνο με το νερό, αλλά
με το νερό και με το αίμα. Το ίδιο το Πνεύμα είναι μάρτυρας γι' αυτό,
και το Πνεύμα είναι η αλήθεια. 7Υπάρχουν τρεις μάρτυρες: 8Το
Πνεύμα, το νερό και το αίμα, κι αυτοί οι τρεις δίνουν ομόφωνη μαρ-
τυρία. 9Δεχόμαστε τη μαρτυρία των ανθρώπων· αλλά η μαρτυρία του
Θεού είναι πολύ ισχυρότερη, και ο Θεός έχει δώσει τη μαρτυρία του
σχετικά με τον Υιό του. 10Όποιος πιστεύει στον Υιό του Θεού, αυτός
έχει μέσα του αυτή τη μαρτυρία. Όποιος δεν πιστεύει το Θεό τον θεω-
ρεί ψεύτη, γιατί δεν έδειξε εμπιστοσύνη στη μαρτυρία που έδωσε ο
Θεός σχετικά με τον Υιό του. 11Να ποια είναι αυτή η μαρτυρία: Ο
Θεός μάς χάρισε την αιώνια ζωή, κι αυτή η ζωή υπάρχει στην ενότητα
με τον Υιό του. 12Όποιος έχει τον Υιό, αυτός μόνο έχει τη ζωή· όποιος
δεν έχει τον Υιό του Θεού, αυτός δεν έχει ούτε τη ζωή.

Η βεβαιότητα για την αιώνια ζωή

13Σας τα έγραψα αυτά για να ξέρετε πως εσείς που πιστεύετε στο ό-
νομα του *Υιού του Θεού έχετε την αιώνια ζωή. 14Και να γιατί έχουμε
εμπιστοσύνη και θάρρος απέναντι στο Θεό: Αν του ζητήσουμε κάτι
σύμφωνο με το θέλημά του, μας ακούει. 15Έτσι, ξέροντας ότι ακούει
τα αιτήματά μας, είμαστε βέβαιοι πως θα εκπληρωθούν.
16Αν, λοιπόν, δει κανείς τον αδερφό του να διαπράττει αμαρτία που
δεν οδηγεί στο θάνατο, να παρακαλέσει το Θεό, κι ο Θεός θα δώσει
στον αδερφό τη ζωή. Αυτό το λέω για όσους διαπράττουν αμαρτίες
που δεν οδηγούν στο θάνατο. Γιατί υπάρχει και αμαρτία που οδηγεί
στο θάνατο. Δε λέω να παρακαλέσει για κείνη. 17Κάθε άδικη πράξη
είναι αμαρτία· υπάρχουν όμως αμαρτίες που δεν οδηγούν στο θάνα-
το.
18Ξέρουμε πως όποιος έχει αναγεννηθεί από το Θεό δεν κυριεύε-

Εικόνα 13.

Η πρώτη έκδοση της *Νεοελληνικής Δημοτικής Μετάφρασης* της ΚΔ
(Ελληνική Βιβλική Εταιρία, [1]1985),
στην οποία δεν περιλήφθηκε το *Ιωάννειο κόμμα*
ούτε στο κυρίως κείμενο ούτε σε υποσημείωση.

Βιβλιογραφία

- ABD. *The Anchor Bible Dictionary*, David Noel Freedman (ed.), New York: Doubleday, 1997/1992.
- Aland, Kurt & Barbara. *The text of the New Testament: An introduction to the critical editions and to the theory and practice of modern textual criticism*, Grand Rapids/Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, [2]1995.
- Bengel, Johann Albrecht. *Gnomon of the New Testament*, W. Fletcher (μετάφρ.), 5 τόμοι, Edinburgh, 1873 (1742).
- Bludau, August. "Das Comma Ioanneum (I Io 5,7) im 16. Jahrhundert", *Biblische Zeitschrift*, ISSN 0006-2014. - (1903) τόμ. 1, σσ. 280-302.
- Bludau, August. "Das Comma Ioanneum (1 Io 5,7) im 16. Jahrhundert", *Biblische Zeitschrift*, ISSN 0006-2014. - (1903) τόμ. 1, σσ. 378-407.
- Bludau, August. "Das Comma Ioanneum (1 Io 5,7) in den Schriften der Antitrinitarier und Socinianer des 16. und 17. Jahrhunderts", *Biblische Zeitschrift*, ISSN 0006-2014. - (1904) τόμ. 2, σσ. 275-300.
- Bludau, August. "Das Comma Johanneum (1 Joh. 5 par. 7), in den orientalischen Uebersetzungen und Bibeldrucken", *Oriens Christianus*, ISSN 0340-6407. - (1903) τόμ. 3, σσ. 126-147.
- Brooke, Alan England. *A critical and exegetical commentary on the Johannine epistles*, C. Scribner's Sons, 1912.
- Brown, Raymond. The Epistles of John (The Anchor Bible, τόμ. 30), New York/London/ Toronto/Sydney/Auckland: Doubleday, 1982/1995.
- Butler, Charles. *Horae Biblicae*, London: J. White, 1807, σσ. 245-297.
- Buzzard, Anthony & Hunting, Charles. *The doctrine of the Trinity: Christianity's self-inflicted wound*, Lanham/New York/Oxford: International Scholar's Publications, 1998.
- Clarke, Adam. "Observations on the text of the three divine witnesses, accompanied with a plate containing two very correct fac-similies of 1 John, Chap. v. Ver. 7, 8 and 9, as they stand in the first edition of the New Testament, printed at Complutum, 1514, and in the Codex Montfortii, a manuscript marked G.97, in the Library of Trinity College, Dublin", στο *The New Testament of our Lord and Saviour Jesus Christ*, New York: P. Smith, 1831, Stereotype ed., revised and corrected, σσ. 948-954. Είχε κυκλοφορήσει και ως αυτοτελές τευχίδιο το 1805 (Manchester: R. & W. Dean).
- CCSL. *Corpus Christianorum. Series Latina*. 128 τόμοι. Turnhout: Brepols, 1953-2008.

· Comfort, Philip. *Encountering the manuscripts: An introduction to the New Testament paleography and textual criticism*, Nashville/Tenessee: Broadman & Holman Publishers, 2005.

· Coogan, Robert. *Erasmus, Lee and the correction of the Vulgate: The shaking of the foundations*, Geneve: Librairie Droz, 1992.

· CSEL. *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*. 96 τόμοι. Vienna: Tempsky, 1866-.

· Dodd, Charles Harold. *The Johannine Epistles*, New York: Harper & Row, 1946.

· du Pin, Louis Ellies. *A compleat history of the canon and writers of the books of the Old and New Testament*, 2 τόμοι, London: H. Rhodes, 1699.

· EBC. *The Expositor's Bible Commentary: Hebrews-Revelation*, Longman III, Tremper & Garland, David E. (eds), Revised edition, Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2006.

· Ebrard, Johann Heinrich August. *Biblical commentary on the Epistles of St. John*, W. B. Pope (μετάφρ.), Edinburgh: T. & T. Clark, 1860.

· EEC. *Encyclopedia of the early church*, Angelo Di Berardino (ed.), Cambridge: James Clarke & Co, 1992.

· Ehrman, Bart. *Misquoting Jesus: The story behind who changed the Bible and why*, New York: Harper Collins, 2005.

· Ehrman, Bart. *The orthodox corruption of Scripture: The effect of early Christological controversies on the text of the New Testament*, Oxford University Press, 1993.

· Emlyn, Thomas. *A full inquiry into the original authority of that text, I John v. 7*, London: Print. J. Darby, [2]1719.

· Ezra, Abbot. "I. John v. 7 and Luther's German Bible", στο *The Authorship of the Fourth Gospel and Other Critical Essays*, Boston, 1888 (σσ. 458-463).

· Gooder, Paula (επιμ.). *Αναζητώντας το νόημα: Μια εισαγωγή στην ερμηνεία της Καινής Διαθήκης*, Αι. Τσαλαμπούνη & Χ. Ατματζίδης (επιμ. ελλ. έκδ.), Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2011.

· Greenslade, Stanley Lawrence. *The Cambridge History of the Bible: The West, from the Reformation to the present day*, Cambridge University Press, 2004/1976.

· Groningen, Bernhard Abraham van. *Short manual of Greek palaeography*, Leiden: A. W. Sijthoff, [4]1967/1940.

· Horne, Thomas Hartwell. *An introduction to the critical study and knowledge of the Holy Scriptures*, Philadelphia: E. Littell, 1825, τόμος Δ′ (σσ. 435-466· εκδ. 1856: σσ. 355-388).

· Klauck, Hans-Josef. *Der erste Johannesbrief* (*Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament XXIII/1*), Neukirchener Verlag, Benziger, 1991.

· Koester, Helmut. *Introduction to the New Testament: Vol. 2, History and literature of early Christianity*, Berlin: Walter de Gruyter, 2000/[1]1982.

· Lampe, Geoffrey Hugo. *The Cambridge History of the Bible: The West, from the Fathers to the Reformation*, Cambridge University Press, 2004/1969.

· Lapide, Pinchas & Moltmann, Jürgen. *Jewish monotheism and Christian Trinitarian doctrine*, Augsburg Fortress, 1981/Wipf & Stock Publishers, 2002.

· Lieu, Judith. *The Theology of the Johannine Epistles* (*New Testament Theology*), Cambridge University Press, 1991.

· Lücke, Friedrich. *A commentary on the Epistles of St. John* (The Biblical Cabinet vol. 15), Edinburgh: Th. Clark, 1837.

· Matthaei, Christian Friedrich. *Novum Testamentum graece et latine*, 12 τόμοι, Rigae: sumtibus Ioann. Frider. Hartknochii, 1782-1788. Ο $5^{ος}$ τόμος (1782) επιγράφεται "SS apostolorum septem epistolae catholicae".

· McDonald, Grantley. *Raising the Ghost of Arius: Erasmus, the Johannine comma and Religious Difference in Early Modern Europe*,
διδακτορική διατριβή, Universiteit Leiden, 2011.
<https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/16486>
"Propositions" (*σσ.* 447-450):
<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/16486/Pages%20from%20Dissertation%20McDonald%20postprint-2.pdf?sequence=4>
(ανακτήθηκε 12 Απριλίου 2012).

· Metzger, Bruce. *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ^{2}2002.

· Metzger, Bruce. *Chapters in the history of New Testament textual criticism* (*Testament tools and studies, τόμ. 4*), Leiden: E. J. Brill-Michigan: Wm. B. Eerdmans, 1963.

· Metzger, Bruce & Ehrman, Bart. *The text of the New Testament: Its transmission, corruption, and restoration*, Oxford University Press, ^{4}2005.

· Michaelis, Johann David. *Introduction to the New Testament* (6 τόμοι), London, 1802.

· Mioni, Elpidio. *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία*, μετάφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2004/^{1}1977 (1973).

· MPG. *Patrologiæ cursus completus. Series Græca.* Jacques-Paul Migne (ed.), 161 τόμοι, Paris: Seu Petit-Montrouge, 1857-1866.

· MPL. *Patrologiæ cursus completus. Series Latina.* Jacques-Paul Migne (ed.), 221 τόμοι. Paris: Garnier, 1844-1905.

· NCE. *New Catholic Encyclopedia*, $2^{η}$ έκδ., The Catholic University of America/Thomson-Gale, 2003.

· Newton, Isaac. *An historical account of two notable corruptions of Scripture, in a letter to a friend,* 1754/London 1841.
[Αναπαραγωγή του πρωτότυπου κειμένου του Νεύτωνα:
<http://www.newtonproject.sussex.ac.uk/catalogue/viewcat.php?id=THEM00099>
(ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2012)]

· NPNF1. *Nicene and Post-Nicene Fathers* Series 1, P. Schaff (ed.), New York: The Christian Literature Publishing Co., 1890.

- ODB. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Alexander P. Kazhdan (ed.), Oxford University Press, 1991.
- O'Neill, John. *Who did Jesus think he was?*, Leiden: Brill, 1995.
- Orme, William. *Memoir of the controversy respecting the three heavenly witnesses, I John v. 7.: including critical notices of the principal writers on both sides of the discussion*, Boston: Nichols and Noyes, 1867.
- Pelikan, Jaroslav. *The Christian Tradition: A history of the development of doctrine*, τόμ. 5 [*Christian doctrine and modern culture (since 1700)*], University of Chicago Press, 1991.
- Pelikan, Jaroslav. *Whose Bible is it? A short history of the Scriptures*, London: Penguin Books Ltd, 2005.
- Plummer, Alfred. *The Cambridge Bible for schools and colleges: The Epistles of John, with notes, introduction and appendices*, Cambridge: At the University Press, 1887 (σσ. 160, 161, 204-212).
- Podskalsky, Gerhard. *Η ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας*, μετάφρ. Γ. Δ. Μεταλληνός, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1989.
- Porson, Richard. *Letters to Mr. Archdeacon Travis, in answer to his Defence of the three heavenly Witnesses, I John V. 7*, London: T. & J. Egerton, 1790.
- Porter, John Scott. *Principles of Textual Criticism*, London: Simms & M'Intyre, 1848.
- Reynolds, L. D. & Wilson, N. G. *Αντιγραφείς και Φιλόλογοι: Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων*, μετάφρ. Ν. Παναγιωτάκης, Αθήνα: ΜΙΕΤ, [3]2001.
- Roberts, Alexander. *Companion to the Revised version of the New Testament: Explaining the reasons for the changes made on the Authorized version*, New York: I. K. Funk & Co., 1881.
- Schnackenburg, Rudolf. *Johannesbriefe* (*Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament* Band XIII, Faszikel 3), Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1984.
- Scrivener, Frederick Henry Ambrose. *A Plain Introduction to the Criticism of the New Testament*, Cambridge: Deighton, Bell & Co., [3]1883.
- Simon, Richard. *Critical History of the text of the New Testament: Wherein is established the truth of the acts on which the Christian religion is based* [*Histoire critique du texte du Nouveau Testament, où l'on établit la vérité des actes sur lesquels la religion chrétienne est fondée*], A. Hunwick (transl.), Leiden-Boston: Brill, 2013 (at 1689 was published the first originalFrench edition).
- Tregelles, Samuel Prideaux. *An account of the printed text of the Greek New Testament*, London: Samuel Bagster & Sons, 1854.
- Webster, William & Wilkinson, William Francis. *The Greek Testament: with notes grammatical and exegetical*, 2 τόμοι, London: J. W. Parker, 1861.
- Westcott, Brooke Foss. *The Epistles of St. John, the Greek text, with notes and essays*, London-New York: MacMillan, [4]1905.
- Westcott, Brooke Foss & Hort, Fenton John Antony. *The New Testament in the original Greek: Introduction and appendix*, New York: Harper & Brothers, 1882.

- *Αγία Γραφή*:
  ΚΔ: Καινή Διαθήκη
  ΠΔ: Παλαιά Διαθήκη
  1Ιω: Α΄ Ιωάννη
  1Κο: Α΄ Προς Κορινθίους
  1Τι: Α΄ Προς Τιμόθεο
  2Ιω: Β΄ Ιωάννη
  2Κο: Β΄ Προς Κορινθίους
  Αρ: Αριθμοί
  Γε: Γένεση
  Δευ: Δευτερονόμιο
  Εβρ: Προς Εβραίους
  Ιωα: Κατά τον Ιωάννη
  Ματ: Κατά τον Ματθαίο
  Μαρ: Κατά τον Μάρκο
  Πρα: Πράξεις των Αποστόλων
  Ρω: Προς Ρωμαίους
  Φλπ: Προς Φιλιππησίους
- Αγουρίδης, Σάββας. *Ερμηνευτική των ιερών κειμένων: Προβλήματα – Μέθοδοι εργασίας στην ερμηνεία των Γραφών*, Αθήνα: Άρτος Ζωής, βελτ. εκδ. [3]2002.
- Αγουρίδης, Σάββας. *Υπόμνημα εις τας Α΄, Β΄ και Γ΄ Επιστολάς του Αποστόλου Ιωάννη*, Αθήνα, 1973.
- Ανδρούτσος, Χρήστος. *Δογματική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, [5]1956/1907.
- Ατματζίδης, Χαράλαμπος. *Από την Βιβλική έρευνα στην Πίστη της Εκκλησίας: Συνοπτική Θεολογία της Καινής Διαθήκης*, τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2010.
- Ατματζίδης, Χαράλαμπος. *Κριτικές αναγνώσεις των Βιβλικών κειμένων*, τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2010.
- Βασιλειάδης, Πέτρος. *Βιβλικές ερμηνευτικές μελέτες*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2003.
- Βασιλειάδης, Πέτρος. *Η Ορθοδοξία στο σταυροδρόμι*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1992.
- Βούλγαρης, Χρήστος. *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, εν Αθήναις, 2005/[1]2003.
- Δαμαλάς, Νικόλαος. *Ερμηνεία εις την Καινήν Διαθήκην*, Εν Αθήναις: Τύποις Εφημερίδος των Συζητήσεων, 1876, τόμος Α΄ («Εισαγωγή εις την Ερμηνείαν»).
- Ζιγαβηνός, Ευθύμιος. *Ευθυμίου του Ζιγαβηνού Ερμηνεία εις τας ΙΔ΄ Επιστολάς του αποστόλου Παύλου και εις τας Ζ΄ Καθολικάς*, Νικηφόρος Καλογεράς (επιμ.), 2 τόμοι, Αθήνα: Αδ. Περρή, 1887.
- ΘΗΕ. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*. 12 τόμοι, Αθήνα: εκδ. Αθ. Μαρτίνος, 1962-1968.
- Ιερείδης, Φιλόθεος. «Είνε το "Περί τριών εν ουρανώ μαρτύρων" (α΄ Ιωάν. ε΄ 7-8) γνήσιον αποστολικόν χωρίον; (Μελέτη επί της κριτικής του κειμένου της Κ. Διαθήκης)», *Θεολογία*, 1927, τεύχος 3, σσ. 224-237· τεύχος 4, σσ. 300-310.
- Ιωαννίδης, Βασίλειος. *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, εν Αθήναις, 1960.

- Ιωαννίδης, Φώτιος. *Πατέρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς της Δύσης*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη, 2010.
- Κακουλίδη, Ελένη. *Για τη μετάφραση της Καινής Διαθήκης: Ιστορία, κριτική, απόψεις*, Θεσσαλονίκη, 1970.
- Καραβιδόπουλος, Ιωάννης. *Βιβλικές μελέτες Β΄*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2000.
- Καραβιδόπουλος, Ιωάννης. *Βιβλικές μελέτες Γ΄*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2004.
- Καραβιδόπουλος, Ιωάννης. *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, [3]2009/[1]1983.
- Κουτλεμάνης, Παυσανίας. *Εισαγωγή στην κριτική του κειμένου της Καινής Διαθήκης*, έκδοση β΄ βελτιωμένη, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Κρικώνης, Χρίστος. *Πατερικά Μελετήματα*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, [2]2008.
- Ματσούκας, Νίκος. *Δογματική και συμβολική θεολογία*, 4 τόμοι, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2009/[1]1985.
- Μεταλληνός, Γεώργιος. *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την νεοελληνικήν κατά τον ΙΘ΄ αι.*, Αθήνα: εκδ. Αρμός, [2]2004/[1]1977.
- Μπαϊρακτάρης, Στυλιανός. *Οι μεταφράσεις της Αγίας Γραφής στην Απλοελληνική κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1995.
- Μπαϊρακτάρης, Στυλιανός. *Σεραφείμ Μυτιληναίος, ο λησμονημένος πρωτοπόρος*, Αθήναι, 1973.
- Νικόδημος ο Αγιορείτης. *Ερμηνεία εις τας επτάς επιστολάς των αποστόλων Ιακώβου, Πέτρου, Ιωάννου και Ιούδα*, Ενετίησιν: Τύποις Πάνου Θεοδοσίου του εξ Ιωαννίνων, 1806.
- Παναγόπουλος, Ιωάννης. *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Αθήνα: Ακρίτας, 1995.
- Παπαδόπουλος, Στυλιανός. *Θεολογία και γλώσσα: Εμπειρική θεολογία - συμβατική γλώσσα*, Αθήνα: Ακρίτας, [3]2002 (βελτ. έκδ.)/ Κατερίνη: Τέρτιος, [1]1988.
- Παπαθανασίου, Κωνσταντίνος. *Η περί σωτηρίας διδασκαλία του Ευαγγελιστού Ιωάννου*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Θεολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2007.
- Σάκκος, Στέργιος. *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, Θεσσαλονίκη, [2]1984/1972.
- Σιαμάκης, Κωνσταντίνος. *Η παράδοσι του κειμένου της Αγίας Γραφής*, Θεσσαλονίκη: Έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας, 1995.
- Σιώτης, Μάρκος. *Αι δογματικαί παραλλαγαί του κειμένου της Κ. Διαθήκης Β΄ Το τριαδικόν δόγμα 1. «Comma Joanneum»*, Αθήναι, 1967.
- Σιώτης, Μάρκος. *Εισαγωγή εις την κριτικήν του κειμένου της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: εκδ. & τυπογρ. οίκος Ν. Ζλατάνου, 1951.
- Σκουτέρης, Κωνσταντίνος. *Ιστορία δογμάτων,* 2 τόμοι, Αθήνα, 1998-2004.
- Σωτηρόπουλος, Νικόλαος. *Ο Ιησούς Γιαχβέ*, Αθήνα: Ο Σταυρός, [2]1988/ Αθήναι, [1]1976.
- Τρεμπέλας, Παναγιώτης. *Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας* (*Πανεπιστημιακαί παραδόσεις αναθεωρηθείσαι*), Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων "Ο Σωτήρ", 1964.

· Τρεμπέλας, Παναγιώτης. *Υπόμνημα εις τας επιστολάς της Καινής Διαθήκης, Γ' τόμος. Η προς Εβραίους και αι επτά Καθολικαί*, Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων "Ο Σωτήρ", [4]1996/[1]1941.

· Φαράντος, Μέγας. *Η περί Θεού ορθόδοξος διδασκαλία*, Αθήνα, 1985.

· Φειδάς, Βλάσιος. *Εκκλησιαστική ιστορία*, 2 τόμοι, Αθήναι, [3]2002.

· Φούντας (Αρχιμ.), Ιερεμίας. *Η περί Προϋπάρξεως του Ιησού Χριστού Διδασκαλία της Αγίας Γραφής κατά τον Ιερόν Χρυσόστομον*, Αθήναι, 2002.

ΤΕΛΟΣ,

ΚΑΙ ΤΩ ΘΕΩ ΔΟΞΑ.